

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola

MEGŐRZÉS ÉS MEGÖRÖKÍTÉS

A kép és ami mögötte van: A világ első rabbinójének története

DLA

doktori disszertáció

Groó Diana

2018

Témavezető: Dr. habil. Gábor György egyetemi tanár

Tartalom

1. Bevezetés.....	4
2. Út a forgatókönyvig.....	12
3. A vizuális koncepció megszületése egyetlen fotó alapján.....	17
3.1. A mozgóképes archívok nyomában.....	23
4. Kép a szövegeknyvhöz - sorsszerű dramaturgiai szimbólumok.....	26
4.1. Egy életút fázisainak rekonstruálása különböző archívok segítségével.....	33
4.2. A jelenlét ábrázolása képi metaforával.....	37
5. Hang a képhez vagy kép a hanghoz – a hang, mint forgatókönyv.....	41
5.1. A hang-casting pszichológiája.....	42
5.2. A tanúság hangja.....	43
5.3. Az interpretálás szubjektivitása.....	49
6. A néma mozgókép „hangi” felöltöztetése.....	53
6.1. A zene dramaturgiai szerepe.....	57
7. A Holocaust filmen: Lehet-e ábrázolni a Holocaustot?.....	62
7.1. Az emlékezés és emlékeztetés egyes módszerei.....	64
7.2. A dokumenáció valósága.....	67
8. A propaganda és a kép hatalma.....	71
8.1. A Führer várost ajándékoz a zsidóknak - Kurt Gerron.....	73
8.2. Brundibár.....	74
8.3. Szándék és motiváció – Leni Riefenstahl.....	77
8.4. Párhuzamok paradoxona és felelősség.....	81
9. Művészi alkotás a „valóságot” rögzítő archívok alapján.....	83

10. Megőrzés és megörökítés.....	85
11. Utószó.....	88
Köszönet.....	91
Felhasznált irodalom.....	92
Poszter és DVD borító.....	98
Mellékletek	
1. Szövegkönyv.....	99
Groó Diana: Regina (angol - német - magyar dokumentumfilm, 2013.)	
2. Snittlista, archívok, források	139
Groó Diana: Regina (angol - német - magyar dokumentumfilm, 2013.)	

1. Bevezetés

"Mindent örökítsetek meg! Szedjétek össze a filmeket, szedjétek össze a tanúkat, mert egyszer eljön majd a nap, amikor feláll valami rohadék és azt mondja, hogy mindez meg sem történt."

(Eisenhower tábornok)

Regina Jonas történetével megtaláltak. Elisa Klapheck, frankfurti rabbinő hívta fel rá a figyelmemet 2005-ben, amikor még az első játékfilmemet (Csoda Krakkóban, 2004) mutatták be az amsterdami zsidó filmfesztiválon, nekem szegezve a kérdést, nem akarok-e filmet készíteni a világ első rabbinőjéről. Ekkor hallottam először Regina Jonas nevét. Mivel addig főleg zsidó témájú filmeket forgattam, nem akartam egy újabba belevágni. A bűvös szó sem vonzott: a világ *első* rabbinője... Attól, hogy valaki első, még lehet érdektelen. Évekkel később azonban a kezembe vettem azt az életrajzi könyvet, amelyet Elisa Klapheck jegyez *Rabbi Regina Jonas - a világ első rabbinőjének története*¹ címmel. Amikor a végére értem, már nem volt kérdés számomra, hogy filmet szeretnék készíteni Regina Jonasról. Levelek, újságcikkek, és ma már nem élő szemtanúk visszaemlékezésein keresztül egy egészen rendkívüli és különleges embert ismertem meg, akiről úgy éreztem, tudnia kell a világnak.

Regina Jonas, a világ első rabbinője (1902 Berlin – 1944 Auschwitz)

Regina Jonas nem attól lett rabbi, hogy hosszú küzdelmes időszak után ismerték csak el hivatalosan, és nem is a felavatását igazoló okmánya emelte őt igazi vallási vezetővé. Egyszerűen rabbinak született, rendületlenül hitt az emberségben, és hivatásának érezte, hogy erőt adjon. Nem elfogultságból írom le, hogy rabbinak született. Valódi személyiségét a csodával határos módon megmaradt levelezéseiből, beszédeit idéző korabeli újságcikkekből rakosgattam össze, amelyeket 1942-es Theresienstadtba való deportálása előtt Regina Jonas a berlini hitközségnél maga helyezett el, valószínűleg előre sejtve, hogy soha nem tér vissza.

¹ Klapheck, Elisa: *Fräulein Rabbiner Jonas - The Story of the First Woman Rabbi*, (ford. Toby Axelrod), San Francisco, Jossey-Bass, A Willey Imprint, 2004.

A sejtésen túl, a dokumentumok elhelyezésének ténye és azok fennmaradásának reménye mögött azonban ott lehetett az emlékezés, az emlékezetben való megmaradás tudatos szándéka, ami a zsidóság létezésének alaptétele: „És beszéld el fiaidnak...” (Mózes II. 13:8)

Ezekhez az írásos dokumentumokhoz, az egykori berlini hitközség helyén működő Centrum Judaicum-ban jutottam hozzá. A mikrofilmeken őrzött több száz Regina Jonashoz címzett levél másolatait elolvasva, valamint Regina életrajzírójának még 2003-ban túlélőkkel, szemtanúkkal készített interjúi alapján - akik kapcsolatban voltak Reginával, akár tanítványként, ismerősként, kortársként - vált világossá számomra, hogy valójában ezek a visszaemlékezések, vallomások és visszajelzések emelik őt rabbivá, sőt továbbmegyek: minden vallási korláton túlmutató egyetemes vallási vezetővé.

Olyan filmet láttam magam előtt, amelynek forgatókönyvét ezek az írásos dokumentumok építik fel, emléket állítva egy igaz és bátor asszonynak, aki a XX. század legembertelenebb időszakában az utolsó pillanatig reményt adott.

Mindössze 42 évet élt. Auschwitzban pusztult el, és történetét az utókor csak a 80-as évek végén fedezte fel, Berlinbe látogató amerikai kutatóknak köszönhetően.

Regina Jonas Berlinben született 1902-ben, ortodox zsidó családban nevelkedett, és már gyerekkorában elhatározta, hogy rabbi lesz. Nem tudta elképzelni, hogy más hivatást válasszon. De egy nő nem lehet rabbi a zsidó vallás törvényei szerint. Regina Jonas ezt másképpen gondolta: *„A Mindenható a szívünkbe plántálta a tehetséget és az elhivatottságot, és nem kérdezte, milyen neműek vagyunk. Ezért mindenkinek az a kötelessége – akár férfi, akár nő – hogy az Isten által neki ajándékozott képesség szerint hasson és alkosson. Ha ezt a dolgot így tekintjük – a maga igaz valójában – akkor bárki legyen az, legyen nő, avagy férfi, a lényeg: ember legyen.”*²

Mélyen vallásos volt, és magát inkább az ortodoxiához sorolta, ott viszont elutasították, reformernek és a Halacha³ meggyalázójának tekintették, noha Regina Jonas éppen a reform fogalmának valódi értelmében nem újított, hanem visszatért az Írás eredeti szövegének

² Részlet Regina Jonas válaszeleveléből Mala Laaser újságírónak, amely a berlini Central-Verein Zeitung-ban jelent meg. A levél dátuma: 1938. június 23. Ford. Miklós Júlia. A dokumentum a berlini Stiftung Neue Synagoge Berlin - Centrum Judaicum Archivumában található.

³ Zsidó vallás törvényei

értelmezéséhez. Hiszen az embert az Örökkévaló férfinak és nőnek teremtette, és sehol nincs megírva, hogy különböző jogokkal ruházta volna fel őket.

Amikor 1924-ben jelentkezett a berlini zsidó tudományok főiskolájára (Akademie für die Wissenschaft des Judentums), noha ő volt a legvallásosabb, a 27 női hallgató közül egyedül neki volt az a szándéka, hogy rabbi legyen. 1930-ban megírt szakdolgozatában a zsidó történelemből vett női alakok példáival bizonyította be, hogy a női rabbinátság nem mond ellent a zsidó vallás törvényeinek. Disszertációja - *Lehet-e egy nő rabbi a zsidó vallás törvényei szerint*⁴ - nagy figyelmet kapott, de szóban már nem védhette meg dolgozatát, mivel a tanári kar félt a közösségen belüli botránytól. Megítélésük szerint, egy nő rabbivá avatása feszültséget keltett volna különösen az ortodoxia körében, és veszélyeztette volna a zsidóság egységét a náci Németországban, ahol inkább a legnagyobb összetartozásra volt szükség az erősödő antiszemitizmus közepette. Így nem engedélyezték szóbeli, rabbinikus vizsgáját, és csak tanári diplomával engedték további útjára. De Regina Jonas nem adta fel álmát. Gyerekeket tanított, előadásokat tartott, kórházakban és szociális intézményekben dolgozott, papírok nélkül is megszállottan hitt a hivatásában.

1935-ben, a nürnbergi törvények évében, Max Dienemann liberális rabbi végül rabbivá avatta, a hitközség azonban továbbra sem engedte, hogy zsinagógákban szónokolhasson. Hívei mégis sokasodtak. Regina Jonas soha nem törekedett arra, hogy mozgalmak élére álljon, nem volt feminista, nem tartotta magát reformernek sem, egyetlen életcélát látott maga előtt: tartani a lelket mindazokban, akiknek szüksége van rá... A sors fintora talán, hogy a hitközségtől hivatalosan csak akkor kapta meg zsinagógái megbízatásait, amikor rabbi kollégáit már sorra letartóztatták, vagy amikor már nagy részük emigrált és szükség volt rabbikra. Reginának is lehetősége lett volna elhagyni Németországot, de nem tette, és tisztában volt azzal is, hogy sorsát ő sem kerülheti el. A kis közösségek hálásan csüngtek szavain, újra és újra visszahívták imaházaikba, zsinagógaikba.

37 évesen ismerte meg élete nagy szerelmét, a Hamburgban élő, nála jóval idősebb Joseph Norden rabbit. Három boldog év adatott nekik a történelem legnagyobb káoszában. Egymásból és hivatástudatukból merítettek erőt, hogy másoknak adhassanak. 1942-ben Nordent néhány hónappal korábban deportálták Theresienstadtba, mint Reginát, és nem látták

⁴ Fräulein Rabbiner Jonas: *Kann die Frau das rabbinische Amt bekleiden? 1930. Június 24.* (ford. Miklós Júlia)
 Forrás: Stiftung Neue Synagoge Berlin - Centrum Judaicum Archivum

többet viszont egymást. Regina Jonas 2 évig dolgozott ugyanabban a koncentrációs táborban Viktor E. Frankl⁵ pszichiáter oldalán, hogy a naponta érkező transzportokból kiválogassa azokat az embereket, akik már a lágerbe vezető úton feladták a reményt. Erőt kellett adnia nekik a túléléshez, semmi sem volt ennél fontosabb. 1944 októberében, Auschwitzba való deportálása előtt egy nappal, utolsó prédikációjában is erről szólt:

„Zsidók vagyunk - Isten által történelmi küldetésre teremtett és általa megáldott nép. Áldva lenni Isten által annyit jelent, hogy bárhová is lépünk, minden élethelyzetben terjesztenünk kell a jót, az áldást és az állhatatosságot. Az Isten iránti alázat, teremtményei iránti önzetlen, odaadó szeretet tartja fenn a világot.

Az volt mindig, és ma is Izrael feladata, hogy a világnak ezen alappilléreit fenntartsa. Minden zsidó férfinak és nőnek, minden nőnek és férfinak egyaránt az a kötelessége, hogy állhatatosan folytassa ezt a szolgálatot. Isten szolgálatának tanúbizonysága komoly, nagy próbatételt jelentő, theresienstadti munkánk, és amikor a földi életből az öröklétbe térünk, munkánk hozzon áldást Izraelre és az egész emberiségre. Igaz zsidó férfiak és önzetlen bátor asszonyok voltak mindig népünk megőrzői. Istentől a jutalom és a köszönet ezen micvákért, ha méltónak talál bennünket arra, hogy belépjünk ezen asszonyok és férfiak körébe. Legyünk hát hálával a Mindenhatónak, hogy ezen asszonyok és férfiak közé tartozhatunk. Regina Jonas rabbi - korábban berlini.”⁶

Ez volt az az idézet, amelynél végleg eldöntöttem, emléket szeretnék állítani Regina Jonasnak. Nem azért, mert ő volt az első női rabbi, hanem azért, mert egy pillanatra beleképzeltem magam a helyébe. Theresienstadt, amelyről a náci propaganda azt híresztelte, minta-tábor, és a zsidóknak jól megy a soruk, valójában körülményeit tekintve nem sokban különbözött a többi koncentrációs tábortól. Kurt Gerron színész, rendező, akit a világ Marlene Dietrich mellett ismert meg a *Kék Angyal*⁷ c. filmben, és akit Brecht Bicska Maxijaként ünnepelt a 20-as évek Berlinje, a tábor foglyaként készített propagandafilmet

⁵ Viktor Emil Frankl (1905-1997) osztrák pszichiáter, neurológus. *Mégis mondd Igent az Életre! Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábor* c. könyvében (Ford. Kalocsai Varga Éva, JEL könyvkiadó, Bp.2007.) a koncentrációs táborban megélt tapasztalatait írja le, és a túlélés pszichoterápiás módszerét, amelynek a lényege, hogy a legnagyobb szenvedések közepette is értelmet kell találni az életben.

⁶ Regina Jonas utolsó beszéde. Ford. Miklós Júlia. Forrás: Pámátnik Terezin, Ustredni Kartoteka, Terezin Memorial Archiv, Karl Hermann gyűjtemény

⁷ *A Kék Angyal* (Der blaue Engel, Josef von Sternberg, 1930)

Theresienstadt-ról, mert cserébe azt az ígéretet kapta, hogy nem küldik sem őt, sem családját Auschwitzba.

Két évet töltött Regina Jonas ebben a táborban. Az utolsó pillanatig az élet értelméről, reményről, túlélésről és a jövőről beszélt gyerekeknek és felnőtteknek ott, ahol ugyan elkészült a propagandafilm, és felhangzott Hans Krása *Brundibár* című gyermekoperája a külvilágnak felmutatható igazolásként, hogy még kulturális programokban is gazdag a tábor, de ahol mindenki tudta, hogy a „jutalom” - Kurt Gerron és a fellépő gyerekek esetében is - a hajnali transzport volt Auschwitz felé.

A rabbinő utolsó beszédében a zsidóság egész története, és létének értelme benne van. Regina Jonas azt a Holocaust utáni vitát is megelőzte tevékenységével és beszédeivel, amely felveti a kérdést: Hol volt Isten Auschwitzban?

Regina Jonas megfogalmazta és kimondta a zsidóság létezésének és fennmaradásának alaptézisét, miszerint: a jelenen túl van az abszolút értelem. A kiválasztottság azt jelenti, hogy a zsidóságnak az egész emberiséget kell képviselnie, és ennek ténye óriási felelősséggel jár. Kötelessége az emlékezés: „*Záchor*” (Emlékezz!), a már fentebb említett megőrzés tételén keresztül: *És beszéld el fiaidnak!* A megőrzés előre, a jövő felé mutat: tovább kell adni, el kell beszélni a történelmet a legnagyobb megpróbáltatások közepette és ellenére is, hogy az emberiség soha ne veszítse szem elől emberi mivoltának alapjait: a Törvényt, azaz a mózesi kőtáblára kinyilatkoztatott Tízparancsolatot. Ehhez az élet viszont nélkülözhetetlen. Az élet szentség, és azért kell túlélni és életben maradni, hogy az emlékezés folytonossága soha ne szűnhessen meg. A jelennek és a jövőnek mindig léteznie kell. Ennek az örökérvényű tézisnek a zsidóság Európában kialakult nyelvében, a jiddisben – mely eredetileg a német zsidóság nyelve volt - is nyoma van. Ivan Olbracht, *Átok völgye* című kisregényéből - amely a Kárpátalja kis zsidó közösségeinek elveszett világát eleveníti fel, nem sokkal az első világháború után - idézek egy párbeszédet, amely két szegény haszid zsidó között zajlik:

„Te, Szrul, ha már olyan bölcs vagy: tudod-e, hogy miért köszönnek a gójok⁸ „jó napot”, és miért köszönünk mi „jó holnapot”? - Nem tudom. - Tudod. Git morgn! - az nem jó reggelt, mert morgn az nem reggelt jelent, hanem holnapot. És a gój olyan, mint a ló. Csak a mára gondol, a mostanra, a mindjártira. De mi tovább gondolunk, legalább a holnapra. Legalább.

⁸ Keresztény, idegen

- Honnan tudod ezt? - A melamed⁹ mondta a héderben¹⁰ a gyerekeknek. - Az én lányaim sohase hoznak haza ilyesmit a héderből. Azok csak enni tudnak. Te, ez jó! - Ez nagyon jó, Szrul! A holnap! A holnap a fődolog, Szrul! Mert a ma már nem sokat határoz, a mát már megértük valahogy, a jó Isten megengedi, hogy végigérjük. Nincs lisztem-nu, nincs; nincs két koronám - nu, nincs; nincs egy kosárka krumplim - nu, hiszen estélig nem halok meg. De a holnap! Az a fő dolog, Szrul! És az új holnap után mindig új, jó holnap! ”¹¹

Regina Jonas pontosan tudta, hogy egyedül a remény adhat erőt a túléléshez. Az emlékek továbbadása, elbeszélése pedig maga a zsidóság jövőbeli létezését garantálja. Ezt a létezést szándékozta a náci gépezet Endlösung programjával a szó minden értelmében megsemmisíteni.

Ahogy Gábor György, *A tanúság fenomenológiája* c. tanulmányában írja: „a Soa történeti narratívájának különlegességét és szokatlanságát jelentheti az a tény, hogy a valóság referencialitásának ellehetetlenítése, a nyomok, vagyis a tanúk, a történetek vagy a dokumentumok szándékos elpusztítása és tudatos megsemmisítése az eseménysornak szerves részét képezte. Vagyis a zsidóság végleges megsemmisítése az emlékezetpusztítás, a memoricidium aktivitásával szoros kötelékben bontakozott ki, s ezzel vált teljessé: az áldozatokat nem pusztán létükben, hanem létezésükben is kiradírozni kívánták.”¹²

A fentiek alapján a csodák egyikének tulajdonítható, hogy Regina Jonas a berlini hitközségnél elhelyezett személyes dokumentumait nem semmisítette meg a náci gépezet, és az iratok sértetlenül megmaradtak.

De hogyan készítek filmet erről a különleges és bátor emberről, ha mindössze egyetlen fotó maradt fent róla?

Többéves kutatással járó kreatív játékba kezdtem. Regina Jonas egyetlen, az 1935-ös rabbivá avatását megörökítő fotójából kiindulva - amely szintén a berlini hitközségnél elhelyezett személyes dokumentumainak egyike volt - elhatároztam, hogy különböző mozgóképes forrásokból összegyűjtöm Regina rövid életútjának pillanatait a századfordulótól Auschwitz

⁹ Zsidó tanító

¹⁰ Zsidó iskola

¹¹ Olbracht, Ivan: *Átok völgye* (ford. Zádor András), Budapest, Európa Könyvkiadó, 1973. 17.

¹² Gábor György: *A tanúság fenomenológiája*, in: Uő: *Múltba zárt jelen, avagy a történelem hermeneutikája*, Budapest, L'Harmattan, 2016. 193.

pokláig. Hozzáálltam, hogy kockáról-kockára rekonstruáljam élete színhelyeit, és a 20-as, 30-as és 40-es évek Berlinjének bemutatásával megkíséreltem, hogy úgy meséljek róla, mintha ő maga is ott lenne a vásznon.

Ez a kísérlet nem sikerült volna, ha nem segítenek a filmtörténet nagyjainak dokumentumfilmjei, többek között Walter Ruttmann: *Berlin, egy nagyváros szimfóniája*,¹³ vagy például Moholy Nagy László kísérleti filmjei. Ki kell emelnem a legfontosabb források közül, morális ítéletemet mellőzve, de szakmai bravúrját hangsúlyozva Leni Riefenstahl: *Az akarat diadala*¹⁴ és *Olimpia*¹⁵ c. filmjeit, valamint Kurt Gerron 1944-ben, Theresienstadtban készített, *A Führer várost ad a zsidóknak*¹⁶ c. propagandafilmjét.

Legfőképpen azonban azokat a privát amatőr felvételeket, filmhíradókat és fotókat kell kihangsúlyoznom, amelyekre kutatásom során bukkantam, és amelyek szerzői ismeretlenek ugyan, de az általuk megörökített pillanatok hitelesítették filmem hőségének mindennapjait.

Doktori értekezésem célja, hogy bemutassam azt a folyamatot, hogyan rekonstruálható egy életút egy olyan személyről, aki már nincs az élők sorában (sem szemtanúk, akik megemlékezhetnének róla) és hogy miként állítható össze fikciós dramaturgia szerint egyetlen fotóból kiindulva egy dokumentumfilm, amelynek minden kockája archív, és több mint harminc mozgóképes forrás 5-20 másodperces snittjeiből épül fel.

Értekezésem fontosabb állomásai:

- Fotó és mozgóképek: „tisztá” dokumentáció – létezik-e a valóság „tisztá” ábrázolása?
- Kutatás: archív mozgóképes dokumentumok forrásai egy adott témához
- Forgatókönyv eredeti, írásos kordokumentumokból szerkesztve
- A szubjektív szemszög: játék-és dokumentumfilmes, valamint amatőr felvételek „újrafelhasználása”
- A hang és a zene dramaturgiai szerepe
- Lehetséges-e a Holocaust ábrázolása?
- A tanúság és narráció szubjektivitása

¹³ *Berlin, egy nagyváros szimfóniája* (Berlin: Die Sinfonie der Großstadt Walter Ruttmann, 1927)

¹⁴ *Az akarat diadala* (Triumph des Willens, Leni Riefenstahl, 1934)

¹⁵ *Olimpia* (Olympia, Leni Riefenstahl, 1936)

¹⁶ *A Führer várost ad a zsidóknak* (Der Führer schenkt den Juden eine Stadt, Kurt Gerron, 1944)

- A képek hatalma: propagandafilmek

Mivel kreatív dokumentumfilmem¹⁷ egyetlenegy kocka leforgatása nélkül készült, dolgozatomban azokat a munkafázisokat igyekszem kiemelni kronológiában, amelyek a film ötletétől a forgatókönyv megírásán, a képi- és hangvilág megalkotásán át elvezettek a 65 perces archív film megvalósításáig. Külön fejezetekben szándékozom bemutatni a film egészét érintő szöveges és vizuális anyagok kutatási módszereit, valamint a felhasznált klasszikus mozgóképek történelmi és filmtörténeti háttérének elemzéseit.

Megjegyzés: a film magyar nyelvű változata, védett jelszóval az alábbi linken érhető el:

<https://vimeo.com/72091758>

jelszó: Regina2013hu

¹⁷ www.reginajonasmovie.com

2. Út a forgatókönyvig

1942 őszén, pár héttel azelőtt, hogy édesanyjával együtt Berlinből Theresienstadtba deportálták, Regina Jonas, minden személyes iratát - több száz levelet, beszédeit, hivatalos okmányait, 1930-as diplomamunkáját, a róla megjelent újságcikkeket, valamint az 1935-ös rabbivá avatása után készült fotókat - a berlini zsidó hitközségnél helyezte el. Nem tudni, hogy abban a reményben tette-e ezt, hogy biztonságban tudja őket, amíg visszatér, valószínűbb inkább, hogy sejtette, visszatérése bizonytalan, és azzal a tudatos szándékkal helyezte el iratait, hogy egyszer az utókor megismerje, hogyan és miként élt valaha a világ első rabbinője.

Egy bizonyos: a berlini zsidó hitközségben, amely ma is az Oranienburger Strasse-i zsinagóga melletti épület része, a dokumentumok csodával határos módon megmaradtak. Kutatásom első állomása erre a helyszínre vezetett. Ma ugyanitt a berlini Centrum Judaicum archívuma őrzi Regina Jonasról az összes megmaradt írásos és képi dokumentumot, amely aranybányaként inspirálta forgatókönyvem alakulását, de a vizuális koncepció kidolgozását illetően hatalmas kihívás elé állított. (Erre a következő fejezetben térek ki.)

Regina Jonas személyére először Dr. Katharina von Kellenbach, amerikai kutató, vallásfilozófus hívta fel publikációjával a figyelmet, miután 1990-ben kutatása során a Centrum Judaicumiban ráakadt a rabbinő személyes dokumentumaira. Tulajdonképpen neki köszönhető, hogy Regina Jonas történetét újra felfedezte a világ.

Az archívumban közel 300, Regina Jonasnak címzett, német, héber, és jiddis nyelvű, gépelt és kézzel írt - nem egyszer gót betűs - levelet és képeslapot találtam, amelyeket megőrzött. Az írásos dokumentumok többségét kifénymásoltattam, és lefordítottam. Az első szöveg, amely a forgatókönyv kezdősora lett, Regina Jonas születési kivonata volt:

„Berlin, 1902. augusztus 3. Alulírott anyakönyvvezető előtt a mai napon megjelent a házassági anyakönyvi kivonat alapján azonosított Wolf Jonas izraelita vallású kereskedő, és bejelentette, hogy a vele egy háztartásban lakó házastársa Sara Jonas szül. Hess, 1902. augusztus 3-án délelőtt ½ 6 órakor leánygyermeket hozott a világra, aki a Regina nevet kapta.”¹⁸

¹⁸ Ld:1. sz. melléklet: Groó Diana: *Regina Jonas - A világ első rabbinője* - Szövegkönyv, Katapult Film, 2013.

A személyes levelek olvasása közben döbbsentem rá, hogy Regina Jonas levelezésén keresztül, nemcsak életének legfontosabb epizódjai követhetők tisztán egészen theresienstadti deportálása napjáig, hanem jelleme is kirajzolódik a hozzá címzett levelek és újságcikkek íróinak szemszöge alapján.

Ekkor határoztam el, hogy filmem forgatókönyvének szövege, azaz maga a forgatókönyv - a minimális, rendezői narrációtól eltekintve - kizárólag ezekből a személyes levelekből és okmányokból fog építkezni. Mivel már egyetlen tanú sem volt életben, aki Regina Jonast ismerhette volna, úgy gondoltam, hogy forgatókönyvemben a tanúkat saját írásaikon keresztül keltem életre. A rabbinőnek írt leveleken és üzeneteken keresztül, az ő egyéniségük és sorsuk is a forgatókönyv részévé vált. A levélírók között voltak tanítványok, a zsidó közösség tagjai, rabbik és újságírók egyaránt:

„Kedves Jonas Kisasszony! Remélem, jobban van. Olyan szép volt az utolsó óra, amelyet nekünk tartott, és már alig vártuk a következőt. A lányok szörnyen unatkoznak, mert elmarad az óra. Minden kedden és csütörtökön engem faggat mindenki, „hogyan van?”. És amikor azt a rossz hírt kell közölnöm, hogy az óra elmarad, szomorúan kullognak utánam. Látja, Jonas Kisasszony, milyen nagy szeretettel várjuk magát. Tehát siessen gyorsan meggyógyulni. Tiszta szívből mielőbbi gyógyulást kíván a Helene Lange Iskola alsó- és felső tagozata. Liddy”¹⁹

„Megismertem egy rabbinőt. (Frieda Vallentin cikke): Egy szombat délelőtt a sors az Új Zsinagógába vezetett. Őszintén bevallom, nem is annyira vallásos igény volt az oka, hanem az, hogy elhozzam a nagy ünnepen ottfelejtett imakönyvemet. De milyen nagy élményt jelentett, hogy közben alkalmam nyílt részt venni egy Oneg Shabbath²⁰-on, egy gyermekek számára rendezett ünnepségen. Az ünnepséget egy fiatal hölgy vezette, akinek nemes bibliai vonásaiból, mozdulataiból, a gyermekekhez és felnőttekhez intézett szavaiból valami nem mindennapi vonzerő áradt. Személyisége annyira lenyűgöző volt, hogy ezután buzgó és lelkes hallgatója lettem. Regina Jonast az Isten a szószékre teremtette. Miért ne lehetne nő is rabbi, ahogy ez a protestáns vallásban megvalósult? Akinek Isten megadta a beszéd képességét, aki képes az embereket lenyűgözni, aki el tudja vezetni őket Istenhez és az imádsághoz, az hivatott

¹⁹ Ld:1. sz. melléklet.

²⁰ Eredeti héber jelentése: a szombat öröme. A szombat kimenetele után megtartott ünnep, amikor összegyűlik a közösség.

arra, hogy rabbi legyen. Én azért mentem, hogy egy elveszett tárgyat keressek meg, és egy embert találtam.”²¹

„Mélyen Tisztelt Rabbi Asszony! Mivel leánykám most hagyja el az iskolát, örülnénk, ha bát micváját Ön tartaná. Hiszen Vera az Ön tanítványa, Tisztelt Rabbi Asszony, és így nagy öröm volna számunkra, ha ön végezné a szertartást. Ön ismeri az én anyagi helyzetemet, amely keresethiány és betegség folytán különösen rossz, de remélem, hogy a gyermeknek megadatik ez az élmény, amely egész életében el fogja kísérni. Abban a reményben, hogy ez az óhajításunk teljesül, maradok a legszívélyesebb üdvözlétekkel: Híve: Herbert Alexander, 15, Emser Strasse 23.”²²

„Kedves Jonas Kisasszony! Remélem, örömet szerez Önnek a mellékelt levél...Minden jót kíván: Dr. Leo Baeck / Mélyen Tisztelt Dr. Baeck Úr!²³ Hadd fejezzem ki Önnek a legnagyobb tisztelettel mélységes hálámat azért, hogy hosszú idő után végre viszontláthattam drága apámat. Azon kívül, hogy Ön kegyeskedett osztozni szomorú sorsomban, köszönöm ezt még elsősorban a mélyen tisztelt Jonas rabbi kisasszony odaadó gondoskodásának, aki lelki bajomban példás felebaráti szeretettel teljes szívből a pártfogásába vett annak ellenére, hogy én csak fél-zsidó vagyok. Még a betegsége alatt sem sajnálta önzetlenül rám áldozni drága idejét. Olyan nagy segítséget nyújtott nekem őszinte anyai szeretetével, amelyet soha nem tudok neki igazán meghálálni.”²⁴

„Legédesebb menyasszonyom, Reginalein! Nem csuklottál ma délután?Loos barátom két és fél órát nálam töltött, és alaposan elbeszélgettünk Rólad. Az ő véleménye: kedves, okos, nagyon csinos, ebből következően nem úgy néz ki, mint az egyenjogúságért harcoló nők tipikus képviselője, hanem igazán nőies.”²⁵

Regina Jonas iratait és levelezését, születési dátumától kezdve, kronológiába állítottam. Ám tőle mindössze négy írásos dokumentumot találtam. Talán sorsszerű, hogy ezek a megmaradt szövegek éppen életének legmeghatározóbb pillanataiban születtek:

²¹ Frieda, Vallentin: Bekanntschaft mit einer Rabbinerin, *Jüdische Allgemeine Zeitung*, 1936. 01. 22.

²² Ld: 1. sz. melléklet.

²³ Dr. Leo Baeck, liberális, reform rabbi, humanista, Regina Jonas mestere. A nácizmus alatt a német zsidóság ernyőszervezetének vezetője. 1942-ben szintén Theresienstadtba hurcolták, de túlélte a Holocaustot. Londonban halt meg 1956-ban.

²⁴ Ld: 1. sz. melléklet.

²⁵ uo. Joseph Norden hamburgi rabbi szerelmes levele.

1. 1930-as diplomamunkájának gépelt szövege: *Lehet-e egy nő rabbi a zsidó vallás törvényei szerint?*
2. 1938 júniusában, (a novemberi Kristályéjszaka előtt) - egy újságírónak írt válaszelevele arról, hogy nőként, miért választotta a rabbi hivatást
3. Az 1938-as Kristályéjszaka utáni beszéde a jelen túléléséről, a kivándorlásról, és a maradókról, akik már nem tudják elhagyni Németországot, sem elmenekülni.
4. Auschwitzba deportálása előtt pár nappal, az utolsó, 1944 októberében, Theresienstadtban tartott beszéde a zsidóság feladatáról.

Regina „abszolút filmbeli jelenlétét” (tehát amikor a hangja is hallható) a dramaturgia szerint, egyenletesen kellett „elhelyezni” a forgatókönyvben. Így lett ez a négy szöveg a forgatókönyv alappillére, amely köré a neki címzett leveleket és újságcikkeket építhettem. A későbbiekben azokat az interjúkat is felhasználtam, amelyeket Elisa Klapheck, Regina Jonas életrajzírója készített a rabbinő egykori kortársaival és tanítványaival. A visszaemlékezők már nem éltek, amikor a filmet készítettem, de interjúszövegeiket - tartalmuk szerint - az életrajzi kronológia alapján szerkesztett forgatókönyvbe illesztettem.

Néhány példa:

„Egy hideg novemberi nap volt, Regina nem jött iskolába... Másnap tudtuk meg, hogy az édesapja meghalt. Tudtuk, hogy nagyon szegények, de hogy a temetésre egy rabbi sem tudnak megfizetni, azt nem is gondoltuk. Állítólag a temetésen senki nem mondott érte halotti imát. Lehet, hogy akkor határozta el, hogy rabbi lesz.”²⁶

„Vidám ember volt. Gyakran nevetett. A tanítást viszont igen komolyan vette, de nem volt szigorú.”²⁷

„Hogy honnan halászta elő ezeket a ruhadarabokat, nem tudom. Emlékszem, sötétzöld bársonyruhában ült a katedránál, aminek puffos uja úgy volt megtoldva, hogy könnyöktől

²⁶ Ld: 1. sz. melléklet

²⁷ uo.

lefele erősen szűkült. Ezt a részt még az óra előtt kigombolta. Képzeltetik, hogy milyen kegyetlenül gúnyolta őt az osztály.”²⁸

*„Mi csak vallástanárok akartunk lenni, ezért tanultunk a főiskolán. De ő! Emlékszem, ha vitába keveredett a tanárokkal, és szóba került, hogy lehet-e egy nő rabbi... Hát... Sokakat irritált a kérdés...”*²⁹

Ezek az írásos források - a rabbinő külső jegyeit és jellemét megrajzoló szövegek - határozták meg, hogy a későbbiekben milyen hangulatú képekre kell majd rátalálnom Regina Jonas alakjának, pillanatainak és rezdüléseinek képi ábrázolásához, de ez a fázis még nagyon messze volt.

Ha a náci gépezetnek sikerült volna teljes mértékben véghezvinni a tanúk, és a kordokumentumok totális megsemmisítését, ez a film soha nem jöhetett volna létre. A filmemben felhasznált levélszövegeket ugyanúgy máglyára szánták, mint a berlini Opernplatz-on, 1933. májusi 10-én elégetett könyveket, és a levélírók többségének sorsa is Heinrich Heine 1820-as prófécijája szerint végződött: *"Ez csak előjáték volt. Ahol könyveket égetnek, ott végül embereket égetnek."*³⁰

Mindent (és mindenkit) megsemmisítésre szántak, ami a német übermenschi szellem ellen való volt. Regina Jonas már csak a zsidóság alaptétele miatt is arra törekedett, hogy ebben az időszakban, pontosabban a reménytelenség utolsó pillanatában, biztonságba helyezze a róla szóló tanúságokat az utókor számára. A zsidó vallás az egyetlen olyan vallás, amely parancsba adja az emlékezést: *„Záchor!”* (Emlékezz!) – olvasható a Tórában számos helyen. A Mindenható és az ember a történelmen keresztül kommunikál. A visszaemlékezés, a történelem továbbadása és elbeszélése - írott, képi vagy oral history formájában - nem más, mint a megtörténtről való tanúság, az emberi lét értelme és Isten bizonyossága. Ahogy Yerushalmi³¹ írja, a zsidóság számára, Isten a történelem folyamában nyilatkoztatja ki magát, és léte az emberi cselekedetek által rajzolódik ki. A zsidó nép a történelemben a láthatatlan Istent keresi, az emlékezés narratívái a lét állandóságát jelentik, amely nem szakadhat meg.

²⁸ uo.

²⁹ Ld: 1. sz. melléklet

³⁰ Heinrich Heine profetikus mondatait az *Almansor* c. drámájában írta le, 1820-ban.

³¹ Yerushalmi, Yosef Hayim: *Záchor. Zsidó történelem és zsidó emlékezet.*(ford. Tatár György), Osiris - Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Osiris könyvtár sorozat. Bp. 2000.

Filmemben Regina Jonas történetét saját szemszögemből mesélem el. A pusztán véletlen folytán megmaradt visszaemlékezések és tanúságok információiból merítettem, hiszen a történelem az individuális történetekből, személyes múltbeli élményekből jön létre. A narrátori (rendezői) szövegek írásakor ehhez adódott hozzá (az ismeretanyag alapján), az *ahogy én látom - ahogy rám hatott*, szubjektív történetmesélés módja is:

RENDEZŐ HANGJA

Azt hallottam, úgy járt az utcán, mint egy misztikus, középkori alak...
Magába fordulva... és gondolatai nem e világon, hanem egészen más dolgokon jártak. Nem tudom. Nem ismerhettem. És csak egyetlen fotót találtam róla.³²

3. A vizuális koncepció megszületése egyetlen fotó alapján

Egyetlenegy fotó állt rendelkezésemre Regina Jonasról.

1936 februárjában készült, alig két hónappal azután, hogy Regina Jonas hosszú évek küzdelmei árán végre elérte, hogy a liberális rabbik szövetségének elnökénél, Max Dienemann rabbinál letehesse szóbeli rabbinikus vizsgáját, aki 1935. december 27-én kiállította a héber és német nyelvű szmicha (rabbivá avatás) bizonyítványát. A fotót műteremben készítették, Regina Jonas 33 évesen áll a kamera előtt, hivatalos rabbi öltözetben, hosszú köpenyben, pici, behúzott svájci sapkára emlékeztető fejfedővel, bal kezével hóna alá szorítva a Talmudot. Egész alakos, fekete-fehér fotó. Az immár frissen felavatott rabbinő arca nem vidám. Finom arcvonásokat és messze, távolba meredő tekintetet látunk. Kerestem a büszkeséget és az örömet az arckifejezésen, hiszen ez az első fotó, amely megörökíti hivatalos ruhájában. Ehelyett megilletődöttséget láttam, amelyet visszafogottsága és a szerénységet sugárzó alakja fegyelmezetten rejtteni próbált, és a fotó egésze azt sugallja, távol állt tőle a hivalkodás. Ez a pillanat azt gondolhatnánk, sorsfordító, hiszen a hivatali öltözet garantálhatná egy pálya gördülékeny kezdetét. Ez azonban nem így történt, és Regina Jonas tekintetéből, hosszabb tanulmányozással sok minden más is kiolvasható. Többek között az, hogy őt nem a rabbi-öltözet vagy rabbivá avatásának hivatalos dokumentuma emelte rabbivá - ez a későbbi kutatásaim során teljesen nyilvánvalóvá vált - mivel Regina Jonas már felavatása előtt is rabbi volt, illetve rabbiként tevékenykedett, függetlenül attól, igazolta-e azt

³² Ld: 1. sz. melléklet.

egy hivatalos papír vagy okmány. Ezek a bizonyítványok csak megkönnyíthették volna munkáját, mert azt remélte, könnyebben végezheti hivatását, és hivatalosan is elismerik majd, ha megszerzi rabbi diplomáját. A felavatását igazoló oklevél kiállítását követően azonban továbbra sem kapott még évekig sem hivatalos elismerést, sem megbízást. Ennek ellenére ugyanazt folytatta, amit addig is tett, és ami egy igazi vallási vezető dolga: az emberek megsegítésén dolgozott, és mindenhol ott volt, ahol szükség volt rá. A távolba néző tekintet az én értelmezésemben azt jelentette, hogy pontosan tisztában volt a jelennel, és hogy az a jövő, amely reményt adhat, és meghatározhatatlan idő múlva egyszer majd bekövetkezik, még nagyon távol van, és csak keveseknek lesz megérhető. Mindezek ellenére ez a tekintet azt sugallta, Regina Jonas elszántan készen állt a nagy útra.

Regina Jonas rabbi-avatásának időpontja 1935 decembere, és a fotózás pillanatában csak pár hónappal vagyunk azután, hogy a nürnbergi törvények életbe léptek, és beindult a zsidó állampolgárok teljes jogfosztását elrendelő állami gépezet. Nem csoda, hogy ez az időszak kevés mosolyt csalt a németországi zsidóság arcára.

Az 1936 januárjában készült eredeti fénykép hátoldalán ez áll:

*„18. Febr. 36. Iranische Str. 3, Jüdische Altersheim,
Rosenberg” (1936. február 18. Iranische utca 3.
Zsidó Idősek Otthona, Rosenberg)*

Ezt a feljegyzést egy újabb sorban, a Tórából való idézet követi, héber betűkkel, Mózes második könyvéből (Semot/ Exodus 3:14): **„Vagyok, aki vagyok”** (Pontos értelmezésben lefordítva: **Vagyok, aki leszek.**)³³

³³ „A héber nyelv jövőideje a magyarban a jelen és a jövő időnek egyaránt megfelel, ezért aztán az égő csipkebokornál elhangzó isteni kijelentést kétféleképp lehet (és szokás is) fordítani: 1. „Vagyok, aki vagyok” – ezt azonban nem tudom elfogadni, mert Isten ilyen „fölnyes” kijelentést nem tesz. 2. „Leszek, aki leszek” – ez viszont teljes bizonytalanságot takar, amit Isten ugyancsak nem kívánhat az embereknek üzeni. Ezért aztán az én fordítási javaslatom a következő: „Vagyok, aki leszek” – Isten ugyanis azt adja e kijelentéssel Mózes tudtára,

A fotó maga, és a hátoldalára írottak, megdöbbenően és teljes egészében, együttesen összegzik Regina Jonas hitvallását, gondolkodását, üzenetét, életművét, és azt a korszakot, amelyben élt.

A Semot, azaz a Kivonulás (Exodus) könyve szinte végig az egyiptomi zsidó üldöztetésről szól, és népirtásban végződik. Mózesnek akkor nyilatkozza a fentieket az Örökkévaló, amikor el nem égő csipkebokor formájában megjelenik előtte:

„⁷ És mondta az Örökkévaló: Bizony láttam nyomorát népemnek, mely Egyiptomban van és kiáltásukat hallottam szorongatói miatt, bizony ismerem fájdalmait. ⁸ Alászálltam tehát, hogy megmentsem Egyiptom kezéből, hogy fölvigyem amaz országból egy jó és tágas országba, egy tejjel-mézzel folyó országba, a kanaáni, a chitti, az emóri, a perizzi, a chivvi és a jebúsi helyére. ⁹ És most, íme, Izráél fiainak kiáltása eljutott hozzám és láttam is a nyomorgatást, melylyel az egyiptomiak őket nyomorgatják. ¹⁰ Most tehát jer s én küldelek Fáraóhoz és vezesd ki népemet, Izráél fiait Egyiptomból. ¹¹ És szólt Mózes Istenhez: Ki vagyok én, hogy menjek Fáraóhoz, és hogy kivezessem Izráél fiait Egyiptomból? ¹² Mondta: Mert veled leszek. És ez neked a jel, hogy en küldtelek: midőn kivezeted a népet Egyiptomból, szolgálni fogjátok Istent ezen a hegyen. ¹³ És szólt Mózes Istenhez: Íme, eljövök Izráél fiához és mondom nekik: Őseitek Istene küldött engem hozzátok, és ők azt mondják nekem: Mi a neve? --- mit mondjak nekik? ¹⁴ **Mondta Isten Mózesnek: Vagyok aki vagyok.**”³⁴

Naftali Kraus azt írja *Mózes öt könyve – A haszid folklór tükrében* c. könyvében, hogy az égő csipkebokor tüskéje és bogáncsa a Midrás³⁵ egyes szövegértelmezései szerint szimbolizálhatta Egyiptomot is:

„Másutt a Midrás úgy magyarázza, hogy Isten, úgymond, együtt érzett a szenvedő és elnyomott zsidókkal és ezért jelent meg ilyen kényelmetlen helyen. „... *hát nem érzed, hogy mennyire fájlalom Izrael sanyarú helyzetét? Nézd csak, honnan beszélek veled? Hát nem a tüskés bogáncsok közül? Velük vagyok fájdalmukban...*” (Smot Rábbá, 2,7). Mit szimbolizál az, hogy a csipkebokor nem égett el? A Midrás ekként magyarázza: „*Mózes elgondolkozott a zsidók helyzetén, Egyiptomban. Feltette magának a kérdést: Elképzelhető-e, hogy az egyiptomiak megsemmisítik a zsidókat? Ekkor az Örökkévaló rámutatott az el nem hamvadó*

hogy az ígéret, amelyet az ősapáknak tett, most végre egészen bizonyosan megvalósul.” Raj Tamás. Forrás: <http://www.zsido.hu/rabbi/rabbi.php?old=134>

³⁴ Mózes második könyve 3.14, In: Raj Tamás (szerk.): *Biblia*, Budapest, Makkabi Kiadó, 1994, 190.

³⁵ Tóramagyarázat

bokorra és azt mondta: Látod, az egyiptomiak épp így nem lesznek képesek megsemmisíteni a zsidó népet, mint ahogy ez a bokor sem ég el!" (uo.2, 10).''³⁶

Isten – „*Vagyok, aki leszek*” - ábrázolását tiltja a Tízparancsolat. (*Ne csinálj magadnak faragott képet...*). Regina Jonas a fotóra írt idézettel, nyilvánvalóan nem akarta magát az Örökkévalóhoz hasonlítani. Isten önmagát definiáló szavainak jelentése - *Vagyok, aki leszek* – tartalmában sorsszerűen utal a képen megörökített rabbinő jövőjére. Isten nem nevezte meg magát, nem mondott nevet, amikor Mózesnek megjelent. Azt mondta, hogy *a jelen vagyok, aki a jövőben nyilvánul meg (lesz)*, - azaz a jelen és a jövő -, amelyekből egyúttal a múlt is létrejön. Isten létét a történés bizonyítja, amely az emberi cselekvéseken keresztül nyilvánul meg, és nem szűnhet meg soha. Az Örökkévaló megparancsolta, hogy létezésének bizonyosságáról, az emberek általi történeésekről, a történelemről, népe mindig megemlékezzen és emlékeztessen. Regina Jonas rendeltetése pedig az volt, hogy ezt az isteni parancsot rabbiként teljesítse.

Az 1936-os fotó hátoldalára írt bibliai idézet üzenete, értelmezése - így visszatekintve, tehát - valóban félelmetesen analóg Regina Jonas küldetésére és életútjára nézve. (Ha vissza lehetne keresni, hogy a fotó, illetve a rabbi diploma kiállításának napján, a Tórának melyik heti szakasza volt esedékes éppen, lehetséges, hogy még több érdekességre bukkannánk.)

Hiába kerestem, nem találtam több információt a fotón megjelölt *Rosenberg* névre utaló személy kilétét illetően, és mivel fényképész bélyegzőjének nyoma nem volt a fotón, sem a hátoldalán, nem volt egyértelmű, hogy a fényképet ki készíthette. A Centrum Judaicum archívumában a fotó mellett, több olyan levélre bukkantam azonban, amely a fotó hátoldalán megjelölt helyszínre utal.

„Berlin, 1936. január 14. Mélyen Tisztelt Rabbi Asszony! Örömmel nyugtázom, hogy Ön hivatalba lépett Zsinagógánkban a mai Sabbath Schemoth alkalmával. Továbbá az összes lakónk nevében ezúton fejezem ki köszönetemet a tartalmas és formailag is tökéletes beszédért. Ismételt köszönetemet összekötöm azzal a kívánsággal, hogy Ön, mélyen tisztelt Rabbi Kisasszony hamarosan újra a vendégünk legyen. Szívélyes üdvözlétem édesanyjának is.

³⁶ Naftali Kraus: Smot, Az örökéző csipkebokor In: *Mózes öt könyve, A haszid folklór tükrében*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995. 105. <http://regi.zsido.com/books/mozes/13smot.htm>

*Hűséges híve: Ernst Rosenthal Direktor, Berlini Zsidó Hitközség III.sz. Idősek Otthona, Iranische Strasse 3.*³⁷

A Berlini Zsidó Hitközség III. sz. Idősek Otthonának igazgatója aktív kapcsolatban volt Regina Jonas-sal, és a Zsidó Jóléti és Ifjúsági Hivatal 1937. évi márciusi értesítése is azt igazolja, hogy a rabbinő, felavatása után, még sokáig csak idősek otthonában, zsidó kórházakban, és az ezekhez tartozó kisebb imaházakban / imatermekben dolgozhatott:

„Zsidó Jóléti és Ifjúsági Hivatal, Berlin, 1937. III. 15.

*Örömmel értesültünk a zsidó kórházi lelkigondozás-szolgálat jegyzékéből, hogy volt olyan szíves és átvette a Jóléti Hivatalunkhoz tartozó Egyetemi Női Klinika, a Lazarus Kórház, az Erwin Lieck Kórház, a Paul Gerhard és a Hesdorfi St. Dominikus Alapítványi kórházak lelki gondozását. Bátorkodunk néhány héten belül meghívni Önt egy megbeszélésre, továbbá kérjük, szíveskedjék eddigi tapasztalatait összegyűjteni a kerületünkkel együtt végzett közös munkáról.*³⁸

Ugyanakkor találtam egy másik levelet:

*„Mélyen Tisztelt Jonas Kisasszony! Hálás lennék Önnek, ha a napokban felhívna a következő telefonszámon: Bismark 6845. Szívesen lefényképezném Önt, és szeretnék önnel ez ügyben megállapodni egy időpontban. Leginkább délelőttönként ½ 11-ig vagyok elérhető. Addig is mély tisztelettel üdvözlöm Önt: Sonnenfeld*³⁹

Ez a Sonnenfeld megegyezik azzal a Herbert Sonnenfeld⁴⁰ nevű, berlini születésű, Reginánál pár évvel idősebb fotográfussal, akinek munkásságát ma a Berlini Zsidó Múzeum őrzi, s amely külön Sonnenfeld fotógyűjteményt tart fent. Sonnenfeld 1933-tól zsidó újságoknak dolgozott, és a kulturális eseményeken túl, a zsidó élet mindennapjait fényképezte. Jelen volt kórházakban, szociális intézményekben, vallási ceremóniákon, sporteseményeken (Makkabi), fényképezte a zsidó kulturális élet művészeit és közönségét, koncerteket, kiállításokat, színházi előadásokat, a zsidó családok és az emigrálni készülő hétköznapijait. Nem meglepő, hogy kapcsolatba kerülhetett Regina Jonas-szal is, és az sem lehetetlen, hogy ez a bizonyos

³⁷ Ld: 1. sz. melléklet

³⁸ uo.

³⁹ uo.

⁴⁰ <http://www.jmberlin.de/blog-en/2014/09/photographic-testimony-on-the-history-of-the-herbert-sonnenfeld-collection/>

fotó neki tulajdonítható. Sonnenfeldnek 1939-ben sikerült emigrálnia Németországból, és 1972-ben halt meg New Yorkban, 65 évesen.

Az előző fejezetben azt említettem, hogy Regina személyes dokumentumait és fotóit a berlini hitközségnél helyezte el. Noha végig az egyetlen fotót hangsúlyozom, a „fotóit” így többes számban nem véletlenül írtam. Ugyanis valóban létezett és létezik egy másik fotó is, amely 1939 januárjában készült. Csakhogy ez a fotó, szinte egy az egyben ugyanaz az egész alakos portré, mint az első 1936-os: Regina Jonas a kamera előtt áll - kicsit közelebb, mint az első fotón, így nagyobb az alakja - ugyanabban a műteremben, ugyanabban a ruhában, ugyanazzal a fejfedővel, ugyanazzal az arckifejezéssel, és az egyetlen szembetűnő különbség az, hogy a Talmudot nem a bal kezében tarja, hanem a jobb kezében. Úgy döntöttem, hogy az egyetlen fotót hangsúlyozom a film készítésekor, mivel ha bármelyikre is támaszkodom, az általuk közvetített információk azonosak, és az első fotó hátoldalára írottak mindkét fényképhez ugyanazt a tartalmi többletet adják. Ez a két fotó tehát a film vizuális anyagtárának szempontjából egynek számított számomra a kezdetek kezdetén.

Miután a forgatókönyv szövege kizárólag az eredeti írásos levelek, újságcikkek, Regina Jonas beszédei, valamint Elisa Klapheck, Regina Jonas életrajzírója, 2004-ben megjelent könyvében közreadott Regina hajdani - a forgatókönyvem megírásakor már nem élő – kortársaival és tanítványaival készített interjúkon alapult, egyértelmű volt számomra, hogy a vizuális koncepció nem lehet más, csakis ugyanilyen *tiszta*, eredeti és hiteles képi világ megteremtése. Egy olyan dokumentumfilmet terveztem, mely ebből az egyetlen fotóból kiindulva csak Regina életútjára koncentrál, így kizár a jelenben való mindennemű forgatást vagy bármiféle beszélőfejes utókorai hitvitát arról, hogy lehet-e egy nő rabbi.

Nem ismeretterjesztő, nem hagyományos fotóillusztrációval készült dokumentumfilmet akartam készíteni, és nem is történelmi dokumentumfilmet. Valami egészen új kísérlet járt a fejemben. De egyetlen vizuális információ, a megmaradt fotó alapján a hátoldalára írt ars - poeticával nagyon nem elegendő egy teljes dokumentumfilm képi világához.

Azt az utat választottam, hogy archív felvételeken keresztül egy olyan közeget próbálok megteremteni, amelyet Regina Jonas szemtanúként láthatott, gyerekkorától kezdve az utolsó pillanatokig, úgy, hogy később a néző majd azt érezze, Regina Jonas szinte minden képkockán ott van, akkor is, ha nem látjuk. Noha egyáltalán nem tudtam, sikerül-e megvalósítanom ezt a kísérletet, legfőképpen a „hogyanját” nem, belevágtam.

3.1 A mozgóképes archívok nyomában

Majdnem egyéves kutatás és forrás-feldolgozás után elkészült az a forgatókönyv, amely a minimális terjedelmű, általam írt szubjektív narráción és összekötő szövegeken kívül, szinte teljes egészében a fennmaradt személyes írásos dokumentumokon: az évszámok szerint kronológiában össze- és kiválogatott levelezéseken, beszédeken, újságcikkeken és visszaemlékezéseken alapult, Regina Jonas születésétől, 1902-től, haláláig, 1944-ig bezáróan. Ez a forgatókönyv volt a vezérfonal a következő lépéshez, és az volt a célom, hogy a lehető legtöbb vizuális anyagot összegyűjtsem a 42 évet felölelő életút helyszíneinek, történelmi időszakainak, személyes pillanatainak feltérképezéséhez. Egy újabb, közel másfél éves kutatás előtt álltam:

Az első lépésben időrend és tematika szerint állítottam fel az összegyűjtendő archív-listát:

1. történelmi háttérhez (1902-1944): filmhíradók, tudósítások, történelmi összefoglalók, képes riportok
2. Művészi dokumentum-és játékfilmek ugyanezen időszak keretében: berlini hétköznapiak, berlini élet, Németország
3. Amatőr, privát felvételek, mozgókép: civilek hétköznapijai, családi, baráti pillanatok, események, élmények stb.
4. Fotók: ugyanezen időszak a sajtófotótól az amatőr felvételekig, történelmi, és civil pillanatok.

Az első úti cél értelemszerűen Berlin volt. A legkönnyebben elérhető forrás a berlini Chronos Media⁴¹ archívuma volt, amely korabeli híradókból és tudósításokból, kiválóan szerkesztett válogatást kínált Németország történelmi és kulturális háttérének bemutatásához. Az egy-két órányi DVD kiadványok a századfordulótól kezdve 1945-ig azt az időszakot ölelték fel, amelyre szükségem volt.

Kronológiába állítva a legfontosabbak:

- *A Reich und Republic I.*⁴² DVD anyaga 1871-től a weimari köztársaság végéig: míg a 20-as, 30-as és 40-es évekről készült archívokhoz könnyen hozzá lehet férni, ez a

⁴¹ http://www.chronos-media.de/en/?page_id=3160

⁴² <http://www.chronos-media.de/en/?product=reich-und-republik-teil-1>

kiadvány olyan fotókat és mozgóképet! (1910-es években készült felvételeket is tartalmaz, amely a maga nemében egyedülálló.)

- *Weltbühne Berlin- Der zwanziger Jahre*⁴³: a 20-as évek Berlinjét mutatja be, a pezsgő kulturális élet minden szegletét; lokálokat, kávézókat, színházakat és koncerttermeket, művészeket és politikusokat, Josephine Bakertől Einsteinig, Thomas Manntól Brechtig.
- *Berlin Unterm Hakenkreuz, Die dreissiger Jahre*⁴⁴: a 30-as évek Németországról összeválogatott tudósítások, híradós felvételek, Hitler kancellári kinevezésétől 1939. szeptember 1-ig (zsidó üzletek bojkottja, a 33-as berlini könyvégetés az Opernplatz-on, az első koncentrációs tábor felállítása (Dauchau), 1935 nürnbergi törvények, Olimpia (1936), Kristályéjszaka (1938) Zsidó emigráció és deportálások).
- *Der Gelbe Stern*⁴⁵: az 1980-ban Oscar díjra jelölt német, egész estés dokumentumfilm 16 ország összegyűjtött fotó - és archív felvételeken keresztül mutatja be az európai zsidóság üldöztetését és kiirtását, a náci gépezet működését Hitler hatalomra jutásának pillanatától a koncentrációs táborokig.

A történelmi háttér vizuális felvázolásához a fent felsorolt források voltak a legerősebb támpontok. Ezeket egészítették ki azok az önálló művészi alkotások, játék- és dokumentumfilmek, amelyek a történelmi időszakon túl, a mindennapi életre fókuszáltak, például:

- *Berlin, egy nagyváros szimfóniája* (Berlin, Die Sinfonie der Großstadt Walter Ruttmann, 1927)
- *Vasárnapi emberek* (Menschen am Sonntag, Robert Siodmak, Edgar G. Ulmer, 1930)
- Leni Riefenstahl dokumentumfilmjei: *Az akarat diadala* (1934), *Olimpia* (1936)
- *A Führer várost ad a zsidóknak* (Der Führer schenkt den Juden eine Stadt, Kurt Gerron 1944)
- Moholy Nagy László *Berliner Stilleben* c. 9 perces 1931-ben készült etűdje

Az amatőr és privát felvételek megszerzése és begyűjtése izgalmasabb etap volt, ugyanis ezekhez a forrásokhoz teljes egészében nem juthattam hozzá, nem válogathattam magam a

⁴³ <http://www.chronos-media.de/en/?product=weltbuehne-berlin>

⁴⁴ <http://www.chronos-media.de/en/?product=berlin-unter-hakenkreuz>

⁴⁵ <http://www.chronos-media.de/en/?product=der-gelbe-stern>

több órás gyűjteményekből, így pontos hely, idő és tartalom megjelölésével kellett vázolnom, milyen jelenetekre van szükségem. Tematikában a kulcsszavak itt leginkább a németországi zsidó életre, családi ünnepekre és eseményekre, női alakokra fókuszáltak, azokra a civil pillanatokra, amelyek a forgatókönyv szerint Reginának akár saját élményei is lehettek volna. Berlinben ajánlották azokat a gyűjtőket, akiket megkerestem:

- AKH - Agentur Karl Höfkess - Karl Höffkes privát gyűjteménye:

<http://www.karlhoeffkes.de/ueber>

- Filmkontor - Németország legnagyobb privát filmarchívuma: <http://www.filmkontor.tv>

- Michael Kuball, hamburgi privát gyűjteménye: *La camera Stylo*

http://onlinefilm.org/en_EN/community/20219

- Film 101 München válogatása: Berlin - Vier historische Kurzfilme - 20-as, 30-as évek Berlinjének turisztikai kisfilmjei, <http://www.film101.de/94-berlin-vier-historische-kurzfilme>

A német zsidóság mindennapjait és ünnepeit, különösen a vallásos zsidó hitéletet megőrkítő privát mozgóképekre volt leginkább szükségem. Az előbbiből állt a legkevesebb forrás a rendelkezésemre, többek között azért is, mert a zsidó vallási szertartások ortodox környezetben való megőrkítése szinte kizárt volt elsősorban a vallási előírások miatt, másodsorban a történelmi idősakra tekintettel. Így a már említett berlini Zsidó Múzeum (Jüdisches Museum Berlin) Sonnenfeld fotógyűjteménye a teljes mértékben asszimilálódott, de vallását gyakorló rétegre nézve csak részben volt hiánypótló, a Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/bildarchiv.cfm> és a Center For Jewish History: <http://www.cjh.org/> elérhető archív fotóival együtt.

Végül az internet segített - rengeteg időt és utazást megspórolva - azokhoz a pár perces, vagy sokszor csak pár másodperces privát felvételekhez, melyeknek tematikus kiválogatása hosszabb időt vett ugyan igénybe, de valójában ezek a mozgóképek keltették életre a filmet.

Az online elérhető, és mp4 formátumban letölthető archív filmtörödékek internetes oldalai, kulcsszavak megjelölése után (hely, idő, személy, esemény, élethelyzet, korszak, stb.) rendkívüli anyagokat kínáltak fel. A legfontosabbak:

- A Washington Holocaust Museum internetes oldalán elérhető Stephen Spielberg Film and Video Archive: <https://www.ushmm.org/online/film/search/simple.php>

- a Critical past történelmi & privát archívok tárháza 1890-től: <http://www.criticalpast.com/>
- a getty images online archív filmkatalógusa: <http://www.gettyimages.com/videos/>

A felfedezett források eredményeként, összességében több tíz órás anyag állt a rendelkezésemre, azonban mindezek képkockáiból és jeleneteiből, a forgatókönyvem diktálta történet és dramaturgia szerint egy új filmet kellett szerkesztenem. Elérkeztem a következő munkafázishoz, mely az adott életút konkrét állomásainak katalogizálása volt.

4. Kép a szöveggönyvhöz - sorsszerű dramaturgiai szimbólumok

Rengeteg mozgókép és fotó birtokában voltam tehát. Regina Jonas ugyan csak egyetlen fényképen szerepelt, de a kutatásom folytán gyűjteményünkbe került, véletlenül vagy tudatosan megörökített archív felvételek tartalma, valamilyen módon, kapcsolódott Regina életéhez vagy életének pillanataihoz.

A kiindulási pontunk az volt, hogy az évszámok alapján, Regina Jonas biográfiáját követve, sorban egymáshoz illesztjük azokat a képsorokat, amelyek a legpontosabban ábrázolják, azaz illusztrálják azt a környezetet, és azokat az eseményeket, amelyeket ő maga is ismerhetett, láthatott és megélhetett.

Abban biztos voltam, hogy filmemet egy Berlinbe érkező vonat képével szeretném kezdeni. A vonatot először elsősorban olyan szimbólumnak gondoltam, amelynek látványa a nézőket vizuálisan és „fizikálisan” is egy filmbeli időutazásra „invitálja”. Később egészen nyilvánvalóvá vált, hogy a vonat vagy a berlini U-Bahn, valójában Regina Jonas teljes életútját szimbolizálja, a szó legszorosabb értelmében, születése pillanatától egészen haláláig...

Talán véletlenek egybeesése, hogy 1902-ben, abban az évben, amikor Regina Jonas megszületett, készült el Berlinben az első U-Bahn vonal. Talán az is sorszerű, hogy berlini tartózkodásom idején, amikor a rabbinő életéről kutattam, nap, mint nap ezen a vonalon utaztam, és az első vásárolt képeslapok egyike, Berlin első, 1902-es U-Bahn állomását ábrázolta. Ez a képeslap lett filmem legelső, mozdulatlan nyitó-snittje, amelybe - Ruttmann vonata tűnik át (*Berlin, egy nagyváros szimfóniája* c. filmből), Berlin Hauptbahnhof állomása felé robogva. Elmondható, hogy rögtön a második snittnél csaltam. A nyitókép idejét tekintve,

és történelmileg is hiteles fénykép (képeslap), de az azt követő Ruttmann film vonatós képsorainál, a filmszakértők és történészek azonnal kiszúrhatják, hogy a felvétel nem 1902-ben készült, mert köztudott, hogy Ruttmann 1927-ben forgatta le filmjét. Azért nem törődtem itt az időbeli hűséggel, mert ebben az esetben úgy ítélt meg, hogy az adott kép időbeli azonosságnál fontosabb az utazásélmény érzetére, és a Berlinbe való megérkezés átélhetőségére koncentrálni. Egyszóval: a mozgókép valódi rögzítésének időpontjánál fontosabb volt a kép tartalma. Ennél a döntésnél megindokolhattam az úgynevezett „csalást”, mert egy *szimbolikus* megérkezést akartam kifejezni, amelynek képsorai alatt a *Das ist Berlin*⁴⁶ című dal húz be minket a vonattal együtt a városba. A vasút-szimbólum - azaz Regina Jonas a vonattal kapcsolatos legfontosabb élményei, életének stációi, a forgatókönyv szövege és dramaturgiája szerint - a következő képsorokon keresztül jelent meg a filmben:

1. vonatszimbólum: születés

Regina születési éve 1902, amikor Berlinben megjelenik az első U-Bahn – megérkezés Berlinbe – zene, narráció nélkül

2. vonatszimbólum: női egyenjogúság – a haladás szimbóluma - tanulási inspiráció - Regina életében sorsdöntő

1920-as évek, a női mozgalmak küzdelmei és eredményei a nők tanulási jogáért, ami talán hathatott Regina Jonasra (vonaton érkeznek az „úttörők”)

⁴⁶ *Das ist Berlin*. Zene: Leo Leux, Hans Hannes, H. H. Zerlett, dalszöveg: B. Balz, ea: Ilse Werner. A dal az *Es leuchten die Sterne* c. filmben hangzott el. (Hans H. Zerlett, 1938)

<https://www.youtube.com/watch?v=hAMnuB7u1GU>

⁴⁷ Ld: 2. sz. melléklet/Felhasznált képek listája

48

RENDEZŐ HANGJA:

...Nem tudom, hogyan hatottak Reginára a suffragette mozgalmak, de biztos vagyok abban, hogy továbbtanulását az I. Világháború után megerősödött női mozgalmak vívmányai megkönnyítették.⁴⁹

3. Vonatszimbólum: a rabbi diploma kiadásának elutasítása – kudarc - Regina életében sorsdöntő

1930-ban Regina Jonas csak vallásstanári diplomát kap a berlini Zsidó Tudományok Főiskoláján, mert „a tanári kar tartott a közösségen belüli botránytól. Egy nő rabbivá avatása veszélyeztette volna a zsidó egységet, amelyre különösen nagy szükség volt az erősödő antiszemitizmusban.”⁵⁰ A rabbi-professzorok elutasítását közvetítő képek után, Regina reakcióját, érzelmi állapotát olyan képpel akartam kifejezni, amely érzékeltetheti azt a pillanatot, amikor Reginának –a számára óriási kudarcot jelentő elutasítás után - döntést kell hoznia arról, hogyan tovább. Ruttmann, *Berlin, egy nagyváros szimfóniája* c. filmjében találtam rá arra az alig 5 másodperces snittre, amelyen egy kalapos, fiatal nő elgondolkodva ül a berlini U-Bahnon, egy újságot olvasó férfi mellett. Ruttmann filmkockáit lelassítottuk, hogy a metro zötykölődését és a megnyújtott pillanatot még jobban érzékeltetni lehessen.

Mindeközben - a metró halkuló zakatolása alatt, mintha egy új állomásra érnének - lassan a fiatal nő arcára közelítettünk, hogy az újságot olvasó férfi teljesen kikerüljön a képből, és csak Regina belső világában, gondolatában

⁴⁸ uo.

⁴⁹ Ld: 1. sz. melléklet

⁵⁰ uo.

lehessünk, és döntése alapján vele együtt a következő állomásra /életszakaszba léphessünk:

51

RENDEZŐ HANGJA:

De álmait nem adta fel...

Leo Baeck további kurzusaira jelentkezett,
és közben gyerekeket tanított.⁵²

LEO BAECK

Berlin, 1931. május 12. Külön is igazoljuk, hogy Regina Jonas kisasszony az egyházi szónoklattan gyakorlatokon a legjobb eredménnyel vett részt, a prédikáció gyakorlatokon állandó fejlődést mutatott, és sorozatosan bebizonyította, hogy mélyen gondolkodó és rátermett prédikátor. Baeck sk.⁵³

4. Vonatszimbólum: 1933, Hitler hatalomra jutása - Regina életében sorsdöntő

Az egyik Hanuka dalt éneklő gyerekcsoport örömteli pillanatait megörökítő fotó alatt, egy újságíró Regina Jonas beszédét idézi, amely 1931-ben, a Hanuka ünnepség alkalmából hangzott el Berlinben: *„Léteznek-e egyáltalán ezekben a nehéz időkben ünnepek? Igen, ha az ünnep élményt nyújt, és ha ez nekik, elsősorban a gyerekeknek, mint ilyen, megmarad az emlékezetében, és például szolgál.”*⁵⁴ Az ünnepi és reménykedő hangulatot az 1933-as év

⁵¹ Ld: 2. sz. melléklet/ Felhasznált képek listája

⁵² Ld: 1. sz. melléklet.

⁵³ uo.

⁵⁴ uo.

baljósító képei váltják fel a filmben. Hitler hatalomra jutását és annak következményeit - a Holocaustot előrevetítve - a következő képekkel mutattuk be:

55

Egy kislány hegedül. (Itzhak Perlman játékát hallani.)⁵⁶ A hegedűszót vonat zakatolása nyomja el: a hegedülő kislány alakja szinte kikopik, helyébe egy játék kisvasút mozgóképe tűnik: a kismozdony, marhavagonjait maga után vonva egy alagútba robog be, melynek sötétsége Hitler arcát és győzelmét hirdető, utcai plakátban világosodik ki.

5. Vonatszimbólum: hitvallás - Regina életében sorsdöntő

1938-ban a novemberi Kristályéjszaka előtt, Regina Jonas egy újságíró kérdésére, levélben válaszolt arra, miért választotta a rabbi hivatást: „1938. június 23. Mélyen Tisztelt Laaser Kisasszony! Miután minden erőmmel igyekeztem ellenállni annak a kérésnek, hogy én - mint nő - cikket írjak magamról és az általam választott rabbi hivatásról végül mégiscsak elfogadtam néhányat az Ön által felsorolt érvek közül – hogy melyek voltak azok, azt nem árulom el, az „hivatali titok”. Elsősorban azért ragadtam tollat, hogy válaszoljak arra a gyakran hozzám intézett kérdésre, hogy nő létemre miért lettem rabbi. Ön nehéz feladat elé állít engem. Nem írok szívesen erről, hiszen nehézségekről és csalódottságról kellene Önnek beszámolnom, és ki az, aki ezt szívesen tenné? Ezen kívül folyvást magamról és a küzdelmeimről kellene beszélnem, hogy milyen nehéz a sorsom, mert hivatásomban én vagyok az első nő. Ez azonban nekem nem megy.”⁵⁷ Mialatt Regina „hangját” halljuk - gondolatait, és emlékeit visszaidéző képsorokat látunk. A képsorok közé,

⁵⁵ Ld: 2. sz. melléklet/ Felhasznált képek listája

⁵⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=MfYk6hO-k-Q> 2011.01.27.

⁵⁷ Ld: 1. sz. melléklet.

visszatérő motívumként vágtam be azt a snittet, amelyet Ruttmann Berlinjéből már felhasználtam egyszer.

Ez a bizonyos mozgókép itt flash-backként szolgál, és azt a pillanatot idézi fel, amikor a főiskolai rabbi professzorok elutasító döntése után Regina a berlini U-Bahnon „utazik”, és határoznia kell jövőjéről rabbi hivatásával kapcsolatban.

6. Vonatszimbólum: szerelem - Regina életében sorsdöntő

*„A sors vagy Isten kegyelméből talán, ebben az embert próbáló időben Regina Jonasnak megadatott, hogy megismerje élete nagy szerelmét... 1939 nyarán, egy hamburgi látogatás alkalmával találkozott a nála 32 évvel idősebb, megözvegyült Joseph Norden rabbival... Házasságra nem került sor, de szerelmüket megerősítette a távolság. Amikor csak tudtak találkoztak. Hol Hamburgban, hol Berlinben...”*⁵⁹

7. Vonatszimbólum: deportálás Theresienstadtba

⁵⁸ Ld: 2. sz. melléklet.

⁵⁹ Ld: 1. sz. melléklet.

⁶⁰ Ld: 2. sz. melléklet.

1942 novemberében Regina Jonast Berlinből Theresienstadtba deportálják:
*„November 6-án, a 73-as Alterstransport-tal deportálták édesanyjával együtt a
 theresienstadti koncentrációs táborba, oda, ahova néhány hónappal korábban
 Norden rabbit is elhurcolták. De Norden már nem érte meg szerelme
 érkezését.”*⁶¹

62

8. Vonatszimbólum: deportálás Auschwitzba – utolsó utazás, végállomás...

1944 októbere: Regina Jonast Theresienstadtból Auschwitzba szállítják. Ezek
 alatt a képsorok alatt hangzik el Regina utolsó beszéde.

63

Filmemben tehát nyolc alkalommal köszön vissza a vonat szimbóluma, Regina Jonas valódi,
 és áttételesen értelmezett - a vonathoz, az utazáshoz köthető - élményeinek és stációinak
 vizuális megjelenítése céljából.

⁶¹ Ld: 1. sz. melléklet.

⁶² Ld: 2. sz. melléklet.

⁶³ uo.

4.1. Egy életút fázisainak rekonstruálása különböző archívok segítségével

Az esetek többségében ragaszkodtam ahhoz a koncepcióhoz, hogy az általam felhasznált dokumentum-„illusztrációk” rögzítésének időpontja és helye megegyezzek, vagy közel azonos legyen főszereplőm élményeinek idejével és életének helyszíneivel. Amikor például Regina Jonas gyermekkori környezetét, a berlini szegénynegyedet mutattam be, akkor igyekeztem olyan korabeli felvételeket keresni és használni, amelyek valóban a berlini Scheunenviertelt ábrázolják. A negyed szegényes világáról, sötét kapualjairól és udvarairól voltak ugyan fotóim és mozgóképeim, de pont olyan képi anyagok hiányoztak, amelyek a legfontosabb információkat közvetíthették volna Regina Jonas életrajzát illetően.

A forgatókönyvem erre vonatkozóan így szólt: *„Berlin szegénynegyedében a Scheunenviertelben, ahol kelet-európai zsidó menekültek és ortodox zsidók éltek egymás mellett prostituáltakkal, feketézőkkel és tolvajokkal, a nyomor volt az úr, és mindennaposak voltak a razziák...”*

Volt anyagom a Scheunenviertel razziáiról, prostituáltakról, tolvajokról és feketézőkről, de ebben a környezetben, menekült, kelet-európai vagy ortodox zsidókról nem. Mindenképpen be akartam mutatni ezt a világot, így az egyidejűség kritériumát nagyjából szem előtt tartva, filmemhez a krakkói gettó és az ott élő zsidók életét bemutató archívokból használtam fel képsorokat, leginkább arc-közeli felvételeket.

Mindezt abból az elgondolásból, hogy ezek a felvételek ugyan Krakkóban készültek és nem a Scheunenviertelben, viszont abban az időszakban, amikor Berlinbe özönlöttek a pogromok elől menekülő kelet-európai zsidók. Így az sem lehetetlen, hogy a képen szereplő krakkói ortodoxok valamelyike később szintén Berlinbe menekült, és a szegénynegyedben telepedett le. Ki tudja. A felhasznált képsorok, a helyszínt kivéve, tehát megfeleltek annak a kritériumnak, hogy:

1. tartalmi hűség szerint: közép-európai ortodox zsidókat ábrázoltak
2. időbeli hűség szerint: abban az időszakban készültek, amikor Regina még gyerek volt
3. időbeli hűség szerint: a felvételek abban az időszakban készültek, amikor a berlini szegénynegyed közép-európai menekültekkel telt meg.

Ezen kívül a lefilmezett személyek esetleges –sorszerű azonosságának lehetősége sem volt kizárt.

Ugyancsak az eredeti helyszínen rögzített hiányzó felvétel miatt kellett például megoldanom a következő jelenet bemutatását is:

„A tanári kar tartott a közösségen belüli botránytól. Egy nő rabbivá avatása veszélyeztette volna a zsidó egységet, amelyre különösen nagy szükség volt az erősödő antiszemitizmusban. A felavatásokért felelős Talmud professzor váratlanul meghalt, és utódja konzervatív beállítottságú volt. Regina rabbivá avatását kategorikusan visszautasította. Így (Regina) csak vallástanári diplomát kapott.”⁶⁵

⁶⁴ Ld: 2. sz. melléklet.

⁶⁵ Ld: 1. sz. melléklet.

Olyan dokumentum-felvétel nem volt a birtokomban, ami Regina Jonast ebben a helyzetben ábrázolta, de olyat sem találtam, amely egy vizsgáztatás vagy egy diplomaosztás pillanatát örökítette volna meg a Zsidó Tudományok Főiskoláján, 1930 körül.

A „jelenetet”, így, egy ugyancsak 1930-ban készült, másik, privát archívumban talált mozgóképpel helyettesítettem: Ortodox és reform zsidók éppen döntést hoznak egy pulpitus előtt. Jól látható, hogy egy reform zsidó egy dokumentumot olvas fel, amelyet az ortodox elutasít. A felvétel Izraelben, Haifa egyik zsinagógájában készült, és azt a hangulatot adta vissza, amelyre szükségem volt: *egy elutasító döntés megszületésének pillanatát.*

66

A plán is kedvezett: a kép kistotáljában az eredeti helyszínt egyáltalán nem lehetett érzékelni, csak egy semleges háttér előtt zajló tanácskozást. Ez a snitt tehát ugyan a rabbinőre vonatkozóan sem az eredeti helyszínt, sem az eredeti eseményt nem dokumentálta, de tartalma és rögzítésének időpontja megengedte, hogy a rabbi-diploma elutasításának átélhetőségét ezzel a felvétellel „illusztráljam”.

Filmem készítésének teljes folyamata alatt tehát Regina Jonas életének rekonstruálható fázisait valós dokumentumfilm-töredékekből állítottam össze, arra koncentrálva, hogy a felhasznált felvételek, valamilyen módon, mindenképpen visszaadják szereplőm élethelyzeteinek hangulatát, idejét vagy helyszínét. Mivel a koncepcióm az volt, hogy a rabbinő maga is szemtanúja volt és lehetett egyes történelmi eseményeknek, a történelmi dokumentumanyagok (híradók, dokumentumfilmek) felhasználása (az idő, a helyszínek, és a tartalom hitelessége szempontjából) evidensen adta magát. (pl. a megörökített Hitler beszédek, az Olimpia képsorai, a nürnbergi törvények következményei, a deportálások felvételei, stb.)

⁶⁶ Ld: 2. sz. melléklet.

Regina hétköznapijait, bizonyos élethelyzeteit és élményeit azonban, (úgy, hogy alakja jelen legyen a vásznon), amatőr felvételek elkapott pillanatiból kellett összeraknom, ahol a szerencsén és a türelmen múlt, ráakadok-e a megfelelő képsorokra a magángyűjtemények és az ismeretlen alkotók által dokumentált archívok rengetegében.

Azt, hogy hányféle forrásból állt össze például a Rabbinő diplomamunkájának elutasítását bemutató, „játékfilmszerűen” összevágott alig 2 perces jelenet, illusztrálja az alábbi táblázat:

	A	B	C	D	E
111	KONYVSCAN2/IMG_0117.tif		fix	csoportkép (kistotál)- foto: Professor Ismar Elbogen und Studenten der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums im Jahre 1932	Jüdisches Museum Berlin
112	dvd/sundaypeople1	1mp		sétáló/igyekező emberek	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNAL
113	dvd/sundaypeople1	2mp		sétáló/igyekező emberek	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNAL
114	Ruttmann	3mp		két nő kilép esernyővel egy üzletből AKT4	RUTTMANN
115	Chronos_36_zsidoelet FF	10mp		Leo Beack	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
116	VTS_moholy	3mp		lépő női láb	MOHOLY DVD- Berliner stilleben 1931
117	Ruttmann	2mp		írógép AKT2	RUTTMANN
118	Ruttmann	2mp		papír AKT2	RUTTMANN
119	Ruttmann	5mp		nő áll AKT3	RUTTMANN
120	Ruttmann	3mp		nő megy AKT3	RUTTMANN
121	IRAT	38mp	fix	Regina szakdolgozat: lehet e egy nő rabbi?	CENTRUM JUDAICUM
122	sundaypeople1	6mp		nő átmegy	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNAL
123	Ruttmann	2mp		kirakat AKT2	RUTTMANN
124	Ruttmann	4mp		toronyóra AKT1	RUTTMANN
125	targyalas.mov	5mp		tárgyalás totál	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.1230.mpeg
126	targyalas.mov	11mp		tárgyalás	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.1230.mpeg
127	targyalas.mov	12mp		tárgyalás	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.1230.mpeg

67

(A táblázat kivonat a felhasznált archívok listájából, amely a bevágott képek és mozgóképek hosszát, rövid tartalmát, és forrásait jelöli. A snittlista elengedhetetlen segédeszközünk volt a jogtulajdonosokkal való egyezkedéskor, és a jó minőségű anyagok megvásárlásakor. Például

⁶⁷ Ld: 3. Sz. Melléklet: 2. Snittlista, archívok, források, 139.

egyáltalán nem volt mindegy, hogy egy fotó vagy egy mozgókép filmes felhasználása mennyibe kerül másodpercenként.)

De az életút rekonstruálásakor nemcsak az eredeti, vagy ahhoz hasonló szituációkat megörökítő képsorokat kellett megtalálnom, a kutatás ugyanúgy vonatkozott a rabbinővel valaha interakcióba került személyekre is, akikről szinte semmiféle képi dokumentumom nem volt, csak leveleik és emlékezéseik álltak rendelkezésemre. Ezeket a karaktereket ugyanazzal a „helyettesítő-metódussal” keltettem életre, ahogy Regina Jonas személyét. Az esetek többségében, a felvételek időpontja vagy helyszíne nem egyezett ugyan pontosan az eredeti eseménnyel, de a kép hangulata igen.

4.2. A jelenlét ábrázolása képi metaforával

„Mindaz, ami a vásznon történik, a realitás értékével hat, olyan mértékben, amilyen fokot semmilyen más ábrázolási technika nem ér el. Úgy érzékeljük, mint a valóság egy szeletét; a film úgy egzisztál, mintha a valóság verődne vissza egy tükörből.”⁶⁸

Mivel azt szerettem volna, hogy filmem a játékfilmes történetmesélés és képi illusztráció szabályait kövesse, ki kellett találnom, hogyan érzékeltessem főszereplőm „jeleni idejű”, „valóságos” vizuális jelenlétét és „szemtanúságát”. Azonban, nem csak azt akartam megmutatni, amit lát (szemszög), vagy aminek esetleg részese (volt), hanem őt magát is.

A rabbinőről készült egyetlen fotó unalomig ismételt bevágását elvetettem, egyrészt azért, mert az ismeretterjesztő portréfilmek hangulatát hozta volna vissza, ami egyáltalán nem egyezett az általam elképzelt képi történetmesélés módjával. Másrészt az volt a szándékom, hogy életre keltsem Regina Jonas személyét. Nem fotókra, hanem mozgóképekre volt szükségem ahhoz, hogy a jelenlétét időben és térben megnyújtsam, *valóságossá tegyem*.

Arra jutottam, hogy olyan fiatal nőket és asszonyokat ábrázoló felvételekkel helyettesítem a rabbinő alakját, amelyek hangulata azt az érzetet is keltheti a nézőben, mintha Regina

⁶⁸ André Bazin: *Mi a film?* Budapest, Osiris kiadó, 1995. 13.

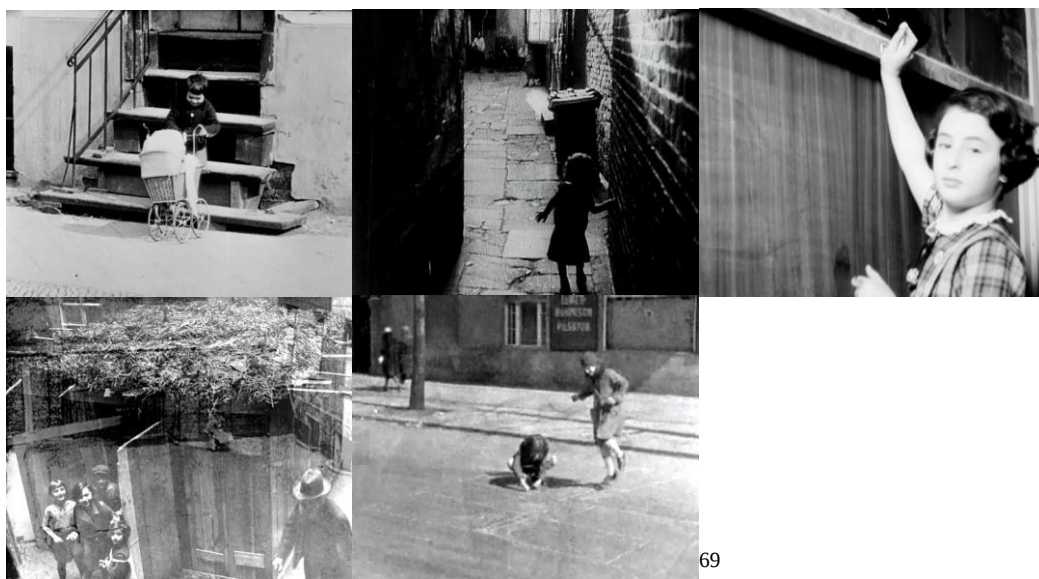
személye jelenne meg a vásznon. Felvételeket kerestem tehát, amelyek a rabbinő élet-
eseményeivel vagy helyzeteivel azonos időben készültek.

Természetesen nem azt akartam elhiteni, hogy Regina személye egy az egyben azonos a
megjelent személyekkel - ezt nem is tehettem volna, hiszen mindegyik megörökített női alak
láthatóan különbözött egymástól, – a célom az volt, hogy a néző észre se vegye, hogy nem a
rabbinő van a képen. Olyan női alakokra kellett rátalálnom az archívok képkockáin, akiknek a
megörökített, lencsevégre kapott élethelyzete, de leginkább arckifejezése és érzelmi állapota
hasonló volt Regina Jonaséhoz. Ez azért volt a legnehezebb, de egyben a legizgalmasabb
kutatási fázis, mert ezeken a képeken keresztül szándékoztam rekonstruálni Regina Jonas
legprivátabb pillanatait, bemutatni karakterét, jellemét- és lelkiállapotát, és ezeknek egyeznie
kellett a forgatókönyvben szereplő szemtanúk visszaemlékezésével a rabbinő tulajdonságait
illetően. Gyakorlatilag hónapokig képkockák után vadásztam, hogy egy-egy jelenet
játékfilmszerűen összeállhasson.

A leggazdagabb forrásnak, a már sokszor említett Ruttmann - Berlin egy napját dokumentáló
- filmje, Moholy- Nagy kisfilmjei, és a felkutatott privát amatőr felvételek bizonyultak.

Regina Jonas legfontosabb „fizikális”, „vizuális” jelenlétei, a következőképpen alakultak a
filmben kronológia szerint:

Születés - gyerekkor:

69

⁶⁹ Ld: 2. sz. melléklet.

Tanulmányok és tanítás:

70

Regina Jonas arcai, alakjai:

71

⁷⁰ uo.

⁷¹ uo.

Regina Jonas jelenlétének ábrázolásához tehát képi metaforákat használtam az őt helyettesítő, ugyanakkor vele azonosságot sugalló női alakokat megörökítő felvételeken keresztül. Az úgynevezett „fizikai” azonosság lehetőségénél egyrészt abból indultam ki, hogy azok az élethelyzetek, mint pl. *átkelés az útesten, határozott léptekkel való haladás, várakozás, utazás járművön, csomagolás* stb., valójában - és a valóságban is - Regina élethelyzetei is voltak, illetve lehettek.

⁷³ Másrészt, hogy a különböző alakokat és arcokat eggyé, azaz Regina Jonas személyévé gyúrjam, és hogy eltereljem a mozgóképek valódi (eredeti) szereplőinek „kivoltáról” a figyelmet - azaz, hogy a sokféle női alak képi általánosságát konkréttá tegyem, és a rabbinőre vonatkoztassam - *minden egyes képkockát lelassítottunk a filmben.*

Ezzel az *EGÉSZ FILMET ÁTFOGÓ, ÁLLANDÓ LASSÍTÁSSAL* nemcsak az időt és a teret tudtuk *ABSZTRAHÁLNI*, hanem főszereplőm vizuális jelenlétét is.

⁷² uo.

⁷³ uo.

5. Hang a képhez vagy kép a hanghoz – a hang, mint forgatókönyv

A rabbinő életútját átfogó digitalizált képsorok, kronologikus időrendben, pontos és meghatározható helyszínek és életesemények szerint, lineárisan szerkesztve kerültek a vágóasztalra olyan címszavas, katalogizált jelenet-gyűjtőmappákból kiemelve, mint például „zsidó ünnepek, zsidó hétköznapiak, női alakok - külsőben, belsőben, közlekedési eszközön, gettóban, zsinagógában - zsidó gyerekek, zsidó iskola, egyetemisták, rabbik, rabbi tanács, deportálás, szerelem”, és így tovább. De miután nem történelmi és ismeretterjesztő dokumentumfilm elkészítése volt a cél, ahhoz, hogy ez az úgynevezett rough – cut, a történet dramaturgiáját és hangulatát valóban visszaadja és követhetővé tegye, pontos sorvezetőre volt szükség. Ez a sorvezető pedig a hangok (narrációk, összekötőszövegek, levélrészletek, visszaemlékezések) hangfelvételét jelentette. Csak a nyomtatott szöveggel szemben haladva ugyanis, vágóval teljesen elvesztünk a mozgóképek részleteiben, és lehetetlen volt átlátni az arányokat, a fordulópontokat vagy a tervezett jelenetek személyes atmoszféráját, illetve hosszát.

A hangfelvétel volt tehát az elsődleges. A forgatókönyvben az eredeti kordokumentumok alapján minden egyes Regina Jonashoz írt megidézett levélhez külön hang tartozott, jelezvén a levélírók különböző egyéniségét és különféle személyes kötődését a címzettnek. Ugyanez vonatkozott pl. a Regináról írt, személyes élményekből fakadó korabeli cikkekre és tudósításokra is. Az volt a koncepcióm, hogy a megszólalók ne betanult előadásmóddal közvetítsenek, játsszanak el vagy interpretáljanak, hanem önmaguk legyenek, jelen legyenek, egyszóval legyenek civilek, akik írás közben a toll vagy ceruza sercegése mellett ugyanúgy hallják a papírra vetett sorok személyes belső hangját, ahogy azt valaha eredeti íróik érezhették abban a pillanatban. Természetesen ez a szubjektív előadásmód volt a szempont a Regina Jonas hangját adó színészeknél illetve a narrátor esetében is.

5.1. A hang-casting pszichológiája

A dokumentumfilmet három eredeti nyelvű változatban terveztem. Magyarul, angolul és németül. Ennek egyik oka az, hogy filmem esetében a hang teljesen egyenértékű volt a képpel a dramaturgia, a hangulat és a megérthetőség szempontjából, és megkérdőjelezhetetlenül e két elem együtt teremtette meg a teljes átélhetőség lehetőségét.

A három nyelv közül sorrendben a német volt a legfontosabb, hiszen a főszereplő életének minden pillanata, helyszínei, elsősorban anyanyelve és gondolkodása Németországhoz kötődik, és a fennmaradt kordokumentumok is német nyelven születtek. Ugyanakkor a munkát magyarul kezdtem el, lefordítottam a szövegeket, hogy minden apró részletet pontosan megértsek. A narrációt és összekötőszövegeket saját érzelmeim és saját kötődésem szerint írtam magyarul, tehát a forgatókönyv is magyarul született, így a film első vágott verziója is. Mivel előfordul, hogy a rendező nem szereti viszonhallani a saját hangját, - és az én esetemben ez történt - olyan narrátorokat kerestem, akik közel állnak hozzám, és hozzám hasonlóan érzik át a „közvetítés küldetését”. A magyar verzióban színésznőt választottam erre a narrátori szerepre: Pető Kata hangján szólok meg. Az angol verzióban szintén színésznő helyettesített: Bíró Eszter. A német verzióban egy 15 éve Berlinben élő barátnőmet kértem meg, hogy képviseljen.

E három hang kiválasztása alapján felmerül a kérdés: van – e bármiféle különbség aközött, hogy színész vagy civil hangja szólal meg. A válasz: nincs, mert mindenkitől a civilséget vártam el. Senki nem játszott és nem adott elő, és senki nem akart valamit reprodukálni vagy „olyan lenni, mint”. A rendezői instrukció csupán ennyi volt: *ez a te történeted, amit el akarsz mesélni*. Ugyanez vonatkozott a forgatókönyv többi megszólaló karakterére is, függetlenül attól, hogy színész volt-e az illető vagy civil. Érdekes, hogy egyetlen egyszer sem fordult elő a hangfelvételek során, hogy a színészek karaktereket akartak volna felmutatni, vagy ismerőseim színészként próbáltak volna megfelelni.

A másik kérdés a nyelv szempontjából merülhet fel: miért nem választottam a német és az angol verzióhoz (angol, német) anyanyelvű – a rendező hangját helyettesítő- narrátorokat, és miért ragaszkodtam az idegen nyelvű verziókban, angolul vagy németül megszólaló magyar közreműködők akcentusához? A válasz szintén a történet hitelességéhez illetve a forgatókönyvhöz vezethető vissza: Magyar nyelvű rendező kitalálja, hogy dokumentumfilmet készít, és elmesél egy történetet, egy német személyről. Érzékeltetni akartam, hogy közép-európai vagyok. Míg a magyar nyelvű verzióban minden „tökéletes magyarsággal” hallható,

mivel az akcentust lehetetlen reprodukálni az én szemszögemből és más helyzetekben is, addig az angol és a német verzióban az engem helyettesítő narrátorok nyelvtanilag hibátlanul, de akcentussal érzékeltették: a film készítője idegen – magyar - anyanyelvű.

Ugyanez a koncepció vonatkozott a későbbiekben az idegen nyelvű verziókban a pl. újságíróként, levélíróként, szemtanúként vagy kortársként megszólaló karakterekre is, akik között sokan közép-európai akcentussal szólalnak meg az adott nyelven. Az akcentus direkt használata szintén a történet történelmi hűsége miatt történt: Regina Jonas a berlini Scheunenviertelben (Berlin szegénynegyede) nőtt fel, az úgynevezett ortodox negyedben, amelyet a századfordulótól kezdve a pogromok elől idemenekülő közép-európai zsidók laktak. Itt járt Regina Jonas iskolába, osztálytársai között is sok bevándorló volt, és később tanítványai között is akadt számos. De ha a tágabb környezetet vesszük és nemcsak az ortodox zsidó negyedet vizsgáljuk, a 20-as 30-as évek eleji Berlin olyan metropolis, melynek szellemi és kulturális pezsgését a nyitottság biztosítja. Orosz, lengyel, magyar, cseh vagy osztrák, a Monarchiában született bevándorlók, művészek és gondolkodók választják otthonuknak a várost. Csak magyar vonatkozás kapcsán említhetnénk például Balázs Bélát, Robert Capa-t, (Friedmann Endrét), de ott van Kassák vagy Moholy Nagy vagy akár Dajos Béla is, akinek Lengyel tangó⁷⁴ szerzeményétől volt hangos a város.

5.2. A tanúság hangja

A forgatókönyv szövegeihez olyan visszaemlékezéseket is válogattam, amelyek Regina Jonas egykori berlini tanítványaitól, osztálytársaitól származtak, vagy azoktól a sorstársaitól, akik Theresienstadtban találkoztak vele. Legtöbbjük közép-európai zsidó felmenőkkel rendelkezett. Az egyik problémám az volt, hogy ezek az interjúk nekem csak szöveg formájában álltak a rendelkezésemre.

Az interjúalanyok - Regina hajdani kortársai vagy tanítványai - mind Holocaust túlélők voltak, akikkel kutatása során Elisa Klapheck. Regina Jonas életrajzírója az 1990-es évek végén készített interjúkat, és ezeket a már sokszor említett könyvében⁷⁵ publikálta. Az interjúk készítésének idején az interjúalanyok 90 évesek lehetettek, vagy még idősebbek.

⁷⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=5sxggy30hLI>, 2008.12.16.

⁷⁵ Klapheck, Elisa: *Fräulein Rabbiner Jonas - The Story of the First Woman Rabbi*, (ford: Toby Axelrod), San Francisco, Jossey-Bass, A Willey Imprint, 2004.

A volt tanítványok kicsit fiatalabbak, inkább 80 felé. Amikor 2006-ban hozzákezdtem a filmtervemhez, már senki nem élt közülük. Elisa a magnószalagra rögzített interjúk hanganyagát költözése során elvesztette, így a felvételeket nem, csak a könyvben megjelent interjúk bővebb kéziratát tudta rendelkezésemre bocsátani. Nem volt a birtokomban tehát az eredeti hanganyag, és már újakat sem tudtam készíteni. Ez volt a másik nehézség.

Mivel az elveszett hanganyag túlélőkkel készült, arra jutottam, hogy az interjú-szövegek hangja életre keltéséhez mindenképpen közép-európai túlélőket kell találnom. Ezen a ponton személyes kötődésem a témához egy újabb szinten is beleszövődött a forgatókönyvbe. A film készítése idején 86 éves volt a nagymamám. Holocaust túlélő. Koránál fogva, kiszámolva, akár Regina Jonas tanítványa is lehetett volna, ha Berlinben él vagy ott nő fel. De ebben az esetben nem számított a helyszín. Az egyik interjúalany a theresienstadti láger emlékeit idézi vissza, ahol gyerekként találkozott Regina Jonas-szal. Ezt az emléket pedig az én filmem esetében csakis olyan ember idézhette fel, aki pontosan tudja, mi az a koncentrációs tábor, és mi Viktor E. Frankl pszichiáter tétele, miszerint amikor már minden az értelmét veszti, amikor már az örület határán a valóságot érzékelve az ember vagy apátiába esik, vagy éppen mindent feladna, a túlélés egyetlen esélye az, ha van egy feladat, egy értelmes cél vagy gondolat, ami reményt ad.

Regina Jonas Theresienstadtban Viktor Frankl mellett dolgozott. A táborba érkező transzportokból kiválogatták azokat az embereket, akik a lágerbe való érkezés pillanatában apátiába estek. Mindketten azon dolgoztak, hogy reményt keltsenek, és erőt adjanak a túléléshez.

A lágeri élményt nem tudja visszaadni csak az, aki látta, megélte és túlélte. Egy színész a legnagyobb empátiával vagy háttértudással sem tudja reprodukálni egy dokumentumfilmben azt, ami ki- és elmondhatatlan személyes élményen alapul. Hacsak nem élte át civilként. Civilnek viszont ott volt a nagymamám. Noha nem Theresienstadtban volt, hanem Auschwitzban, és még három koncentrációs táborban (Gleiwitz, Rawensbrück, Rechlin) valamint egy halálmenet is „adatott” - szükségtelen volt bármiféle instrukció ahhoz, miként mondja el az egykori túlélő visszaemlékezésének szövegét, mert az artikulálandó élmény a sajátja is volt egyben, mert látta és átélte 17 évesen. Ez a hang tehát nem tud hazudni.

Nem az volt a célom, hogy visszaadjam az eredeti tanúk visszaemlékezésének szubjektív élményét, hiszen őket már nem tudtam megszólaltatni. A célom az volt, hogy olyanok interpretálják a visszaemlékezéseiket, akik meg- és túléltek a vészkorszakot. Így ugyan az

eredeti szöveg nem tőlük származott, de a tartalmát a saját, megélt élményeik és érzéseik szubjektív „hangján” adták át. Szemtanúk hangjára volt szükségem. Olyan élő szemtanukéra, akik szintén és valóban „rendelkeztek” hasonló, (saját) élménnyel, mint az eredeti interjúalanyok. A tanúság élő hangja volt az egyetlen eszközöm arra, hogy hitelesen, a hangon keresztül is be tudjam mutatni a múltban való jelen és a megtörténtség szubjektív érzetét.

Ezt a szándékomat Gábor György: *A tanúság fenomenológiája* c. tanulmányában leírt gondolatai magyarázzák el a legpontosabban:

1. „A tanú-lét paradoxona, hogy a tanúság bizonyosságát a tanú személyes, egyedi jellege, vagyis jelenléte, *ott-léte* adja, ám az egyéni szempontot általános érvényűvé kívánja emelni a történet befogadója, vagyis az utókor (legyen az akár bíró vagy történész), mintha a személyes elbeszélésben a minden egyénitől független objektivitás válna megragadhatóvá. A szubjektum ott volt, tehát objektíve ismeri a megtörténtekeket. Ám az esemény sem a maga általánosságában lesz objektív, részben azért, mert objektivitásának egyetlen kritériuma legfeljebb a megtörténtsége, de a megtörténtség milyenségéről, vagyis a történelmi tény történetiségét illetően csakis a szubjektumok, az egyediségükben jelen lévő tényezők, személyek és tárgyi emlékek referálnak.”⁷⁶
2. „A tanún keresztül viszonyba lép egymással a volt és a van, s ő az, aki összefűzi az áldozatokat és az emlékezőket.”⁷⁷ „A tanú autoritása abban rejlik, hogy kizárólag annak nevében beszél, aki már képtelen szólni”, azaz a túlélőnek részben helyettesítő, részben erkölcsi küldetése van. „Legyél deportált és tanúskodj róla!”⁷⁸ - idézi Wieviorka Anna-Lise Sternt, utalva a túlélő totális imperatívuszára, a tanúságtétel leglényegesebb mozzanatára, a mediátori szerepre.”⁷⁹

Az eredeti interjúalanyok helyébe, még két másik szemtanút – Regina Jonas egyik kortársát és egy tanítványát helyettesítő közreműködőket – is keresnem kellett. Azt gondolom, ebben is benne volt a sors keze. Nagymamám barátnői, akik pár évvel idősebbek voltak, közel a 90-hez

⁷⁶ Gábor György: *A tanúság fenomenológiája*, in: Uő: *Múltba zárt jelen, avagy a történelem hermeneutikája*, L'Harmattan, Budapest, 2016. 186.

⁷⁷ uo. 199.

⁷⁸ Wieviorka: *L'ère du témoin*, i. m. 164.

⁷⁹ Gábor György: *A tanúság fenomenológiája*, in: Uő: *Múltba zárt jelen, avagy a történelem hermeneutikája*, L'Harmattan, Budapest, 2016. 197.

elvállalták felkérésemet. Mindkettőjüket érintette a Holocaust. Egyikük a Kasztner-vonatnak köszönhetően került el Auschwitzot, a másik Budapesten bujkálva. Az ő esetükben nem a lágeri lét emlékeire fókuszált az eredeti, visszaadandó interjúk szövege, hanem Regina Jonas személyéről kellett felidézni emlékeket, egykori tanítványok vagy egyetemi csoporttársak szemszögéből, akik Regina különösnek számító hivatástudatára csodálattal, elismeréssel vagy éppen kritikával emlékeznek vissza. A karaktereikhez osztottam az úgynevezett szerepeket, és azt néztem, melyikük, hogyan reagál a „rabbinőség” tényére: elfogadóan, csodálkozva, fenntartással vagy akár humorral.

Ezeknek a hangfelvételeknek voltak vidám pillanatai is.

Instrukcióim a következők voltak:

Bevezető: „Korotoknál fogva, ha Berlinben éltek, ismerhették volna Regina Jonast.”(G.D.) - Reakció: kuncogás vagy „nahát!”

1. „Az alaphelyzet, hogy te, mint a tanítványa interjút adsz nekem. Volt-e olyan tanár a gyerekkorodban, akire csodálattal néztél fel.”(G.D.) - Reakció: „Volt.” - „Gondolj rá, amikor ezt a szöveget felolvasod.”(G.D.)

Példa:

(IDŐS NŐ, TANÍTVÁNY 1)

Gyönyörű teremtés volt hihetetlen kisugárzással
Az istenhitet és az alázatosságot tartotta a legfontosabbnak, és az
órái olyan érdekesek voltak, hogy észre sem vettük az idő
múlását...⁸⁰

(IDŐS NŐ, TANÍTVÁNY 1)

Délután néha elkésett a tanításról...
Ilyenkor meglehetősen agyonhajszoltnak látszott,
és óra közben ette meg a tízóraját.⁸¹

(IDŐS NŐ, TANÍTVÁNY 2)

Regina Jonasból hiányzott az a poroszos fegyelem,
amit akkoriban a tanároktól elvártak...⁸²

⁸⁰ Ld: 1. sz. melléklet.

⁸¹ uo.

2. „Az alaphelyzet az, hogy ismerték egymást a Berlini Zsidó Tudományok Főiskolájáról (Akademie für die Wissenschaft des Judentums). Milyen benyomást keltett benned, és mit jelentett az akkori időben, hogy egy nő a rabbi hivatást akarja választani.”(G.D.) - Az érzelmi reakció: vegyes.

Példák:

(IDŐS NŐ 1)

Mi csak vallástanárok akartunk lenni...ezért tanultunk a főiskolán. De ő! Emlékszem, ha vitába keveredett a tanárokkal, és szóba került, hogy lehet-e egy nő rabbi... Hát! Sokakat irritált a kérdés...⁸³

(IDŐS NŐ)

Nekünk nem jelentett ellentmondást a modernség és a vallásosság. Mi német állampolgároknak vallottuk magunkat, akik egyszerre lehettünk hagyományokhoz hű zsidók, és a modern Németország egyenrangú polgárai.⁸⁴

(IDŐS NŐ 1)

A régi zsinagógában mindenki tudta, hogy ő rabbi, és nem ritkán a vezetőség tagjai is úgy beszéltek róla, hogy „Jonas rabbi-kisasszony”. A "kisasszony" szót egy kissé kellemetlen hangsúllyal, mondhatnám kissé csúfondárosan ejtették ki.⁸⁵

3. Instrukció mindkét esethez, a szöveg hangi rögzítésekor: „Szöveget olvasol fel, de tulajdonképpen interjút adsz nekem, hiszen itt ülök melletted és tartom a diktafont. Tehát a szöveget ne ismertetőként artikuláld, hanem saját véleményed és érzéseid hangszínén, mintha valóban saját élményedről számolnál be.”(G.D.)

⁸² uo.

⁸³ uo.

⁸⁴ uo.

⁸⁵ uo.

Példák:

(IDŐS NŐ, TANÍTVÁNY 2)

Hát a lábbelivel állt a legrosszabbul!

Mindig kitaposott cipőt hordott.

Hányaveti volt a járása!⁸⁶

(IDŐS NŐ, TANÍTVÁNY 1)

Hogy honnan halászta elő ezeket a ruhadarabokat, nem tudom...

Emlékszem, sötétzöld bársonyruhában ült a katedránál, aminek puffos ujjja úgy volt megtoldva, hogy könyöktől lefele erősen szűkült. Ezt a részt még az óra előtt kigombolta. Képzeltetik, hogy milyen kegyetlenül gúnyolta őt az osztály.⁸⁷

(TÚLÉLŐ VISSZAEMLEKEZÉSE)

Sosem felejttem el, ahogy „visszatérített”. Leült velem szemben és Hitlerről beszélt. Ma is hallom Regina hangját: *olyan idők járnak, amikor az ember nem maradhat kívülálló* - ezt mondta, és szerepet adott nekem az egyik Hanuka ünnepélyre...

Én lettem az egyik gyertya a kilenc Hanuka-gyertya közül!

És tulajdonképpen ez volt a zsidósággal kapcsolatos első élményem.⁸⁸

Mivel mindhárom idős szereplőt gyerekkorom óta ismerem, (hangjukat, hangsúlyaikat, rezdüléseiket, és stílusukat), rendezői státuszomban is meggyőződhettem arról, hogy az adott szövegeket nem felolvasott és előadott szövegként, hanem természetes interjúként hallottam vissza.

A közép-európaiság és akcentus érzékeltetésére – mivel az egykori megszólaló, idős szemtanúknak közép-európai felmenőik voltak - az angol és a német verzióban is megoldást kellett találni. Óriási szerencsémre nagymamám és barátnői anyanyelvi szinten, nagyon jól beszéltek angolul és németül is. Természetesen akcentussal. Az idegen nyelvű verziókban így szintén az

⁸⁶ Ld:1. sz. melléklet.

⁸⁷ uo.

⁸⁸ uo.

ő hangjuk eleveníti meg a közép-európai zsidó gyökerekkel rendelkező, valaha Berlinben élt eredeti szemtanúk visszaemlékezését.

Említettem, hogy ezeknek a visszaemlékezéseknek a rögzítésekor diktafont használtam. Szándékosan választottam ezt a rögzítési módszert, figyelembe véve az eredeti interjúk felvételi technikáját, amely bizonyára mikrofonnal történt, és hangszalagra rögzített magnófelvétel volt. Filmem hangi utómunkája során a Holocaust-túlélők hangja alá, a 90-es évek végi magnófelvétel effektjét, atmoszféráját kevertük. Úgy, ahogy valaha történhetett. Talán csaltam, talán manipuláltam, de ebben a helyzetben talán az eredeti interjúknak így módon való visszaadása állhat a legközelebb a „valósághoz.”

5.3. Az interpretálás szubjektivitása

Ennek a fejezetnek a zárásaként visszatérek a civil- vagy színészválasztás kérdésére. Leginkább arra törekedtem, minél több civil hang hangozzon fel a filmben. A színészeket - akiket felkértem, és akik a magyar nyelvű verzióban, többségben vannak, és hozzám közel álló színészbarátok és ismerősök - nem kizárólag kiváló színészi teljesítményüket ismerve választottam ki. Hangszínük, hanglejtésük, gondolkodásuk, karakterük, és a témára való érzékenyséjük volt az elsődleges szempont. Megértették, hogy nem előadást kérek tőlük, és azt sem kívánom, hogy szerepben gondolkodjanak. Azt kértem, amit ismerek belőlük, de nem a színészi álarc mögé bújtatott allűrökre vagy tehetséges, jól megoldott hangjátéokra gondoltam, hanem arra a civil hangra, amit akkor hallok, ha összefutok velük az utcán vagy kávézóban, vagy ha éppen telefonon beszélgetünk. Egyszóval őket magukat, önmagukat kértem, hétköznapióságukban.

Ahogy korábban már említettem, Regina Jonas hangja mindössze négy alkalommal hangzik fel a filmben. Doktori disszertációjának felidézésekor (1930), rabbinikus tevékenységének és hitvallásának kifejtésekor (1938 június), a kristályéjszaka után nem sokkal megtartott prédikációjakor (1938 november), és legutolsó beszédekora (1944, theresienstadti koncentrációs tábor).

A „HANG”-ról, amelyet elképzeltem beszédeinek, vallomásainak és a róla szóló visszaemlékezések karakterrajza alapján, a magyar változathoz azonnal Fullajtár Andrea jutott az eszembe. Nem szándékozom elemezni színészi pályafutását, vagy bemutatni ragyogó tehetségét, mert nem (csak) ez számított. Ismervén őt, tudtam, ha elolvassa majd, milyen

szövegek közvetítésére kérem fel, nem fog nemet mondani, és nem fog felháborodni, ha arra a kérdésre, hogy milyen szerepre kérem fel, azt válaszolom, nem szerepre kérem. Instrukcióként, megmutattam neki azokat az archív felvételeket, amelyeket a hangjához (szövegéhez) elképzeltem, és részletesebben vázoltam azokat az információkat, előzményeket, helyzeteket, amelyeket az akkori történelmi időszak diktálhatott a lelkiállapot eltalálásához. A képsorok megnézése után valójában egyáltalán nem kellett elmagyaráznom, hogyan vagy miként kell majd éreznie magát. Tudta, és jöttek a személyes történetek, gondolatok és érzelmek, és saját magán keresztül mutatta meg Regina Jonast. A hangfelvétel végén sokáig hallgattunk, azután halkán megjegyezte, kár, hogy csak ez a négy beszéd maradt fent.

A magyar verzió után fél évvel készült el az angol verzió. Producerem, George Weisz titkos vágya kezdettől fogva az volt, hogy lánya, Rachel Weisz vállalja el Regina Jonas hangját. Hihetetlennek találtam ennek az ötletnek a megvalósulását, és biztos voltam benne, a legvalószínűtlenebb, hogy egy nekem fontos dokumentumfilm hangfelvétele miatt akár egy percet is áldozna életéből egy világhírű, rendkívül elfoglalt színésznő, még akkor sem, ha családilag érintett is. Természetesen nagyon örültem ennek az ötletnek, szeretem Rachel Weisz filmjeit, de az én szemszögemből nem ez volt a döntő elsősorban, sem a világhíre. Amikor produceremben felmerült a gondolat, első dolgom az volt, hogy sorra meghallgattam a Rachel Weisz-szel készült interjúkat a youtube-on. Hallani akartam, milyen, amikor beszélget. Hallani akartam, milyen az igazi hangszíne, milyenek a természetes reakciói, milyen a hanglejtése, amikor nem szerepben látom. Fullajtár választása alapján kitalálható, hogy mély hangot kerestem a szó kétszeres értelemében: mély tónust, hangszínt, mélységgel megtöltött tartalommal és gondolatokkal. Mindkettőt feltételeztem Rachel Weisznél, de nála nem volt alkalmam soha személyesen megtapasztalni ezt azelőtt, ahogy a magyar vonatkozásban ez adott volt. Elfoglaltsága miatt hónapokig nem kaptunk választ, és a lehetőséget elengedve, már castingoltam a hangra, mert be akartam fejezni végre a filmet. Reménykedtem, hogy más angol anyanyelvű színésznél is rátalálhatok majd arra, ami Rachel hangjában számomra ugyanolyan meggyőzőnek tűnt, mint Fullajtár Andreánál. Ekkor jött az üzenet: Rachel megnézte a magyar változatot angol felirattal, és meg akarja megcsinálni az angol verziót, de három napon belül kell ezt lebonyolítani, szinte azonnal, és egy órát tud csak erre szánni. A hivatalos felvételt megelőzően - amit Budapestet és New York-ot az éterben összekötve, két hangstúdióban oldottunk meg végül - hosszasan beszélünk telefonon. Mindezt nem a szenzáció taglalása miatt írom le, hanem azért, hogy kiemeljem, miért volt

szükség a személyes beszélgetésre. Így van ez minden film esetében, de itt többről volt szó. Biztos akartam lenni benne, hogy megérti - amit nyilván minden színész utál hallani - miért kérem azt, hogy önmaga legyen. Ugyanis, hogy jövök ahhoz, hogy ezt mondjam neki, amikor nem is ismerem őt. Tudnom kellett, miért vállalta el a filmet, és tudnom kellett, miért tartja fontosnak. A személyes érintettség a történet átélése kapcsán itt is ugyanúgy közrejátszott, ahogy az addig megtalált közreműködőimnél. Nem árulok el titkot, ha leírom azt a köztudott tényt, hogy édesapja - dokumentumfilmem producere - 1938-ban, az első zsidótörvény bevezetésekor hagyta el Magyarországot családjával, és Londonba emigrált. 8 éves volt ekkor.

Regina Jonas 1938-as, nem sokkal a Kristályéjszaka után tartott beszéde alatt olyan képsorok váltják egymást, melyeken az utolsó pillanat adta lehetőségként, menekülő zsidó családok szorongva és reménykedve szállnak hajókra és buszokra, és hagyják el Németországot. Regina Jonas azokról beszél, akiknek esélyük sincs a menekülésre:

„A tűzpróba idejét éljük most, hogy igaznak bizonyul-e a gyermeki szeretet, a hála, a rokoni vagy baráti hűség idegen földön. Tudnia kell annak, aki ma közülünk csomagolásra váró bőröndök előtt áll, nyitott szekrények és ládák előtt, és számolgatja, latolgatja, hogy vajon megéri-e kivándorolni egy ismeretlen földre. Hogy mint zsidónak, gondterhelt és nehéz lesz a szíve, és sok megpróbáltatás vár majd rá, és csak akkor van joga elköltözni, ha abból a sokból vagy kevésből, ami még az övé, önzetlenül juttat az éhezőknek, a nélkülözőknek, azoknak, akiknek még egy csekély kis boldogság se jutott. Akik szívük csendjében így imádkoznak Istenhez: Küldd el követeidet Uram, hogy segítsenek nekünk, gyengéknek. Csak az emel fel minket, ha együtt vagyunk közösségünkkel. Menjünk el azokhoz, akik talán ágyhoz vagy tolószékhez vannak kötve, gyűjtsunk gyertyát, terítsünk egy fehér abroszt a szegényes kis asztalra, mondjunk felette áldást, mondjuk el az asztali imát, beszélgessünk a múlttól és a jövőről, és megszépül a jelen...”⁸⁹

Szinte minden zsidó család érintett a Holocaustban, túlélőkkel és elpusztultakkal. Nem pszichológiai elemzésbe akarok mélyedni, sem a Weisz család család-történetét elemezni, csak megjegyezni, hogy minden egyes trauma és élmény, amelyet egy szülő vagy nagyszülő átél, öröklődik, és ezek a traumák, kiváltképpen, ha az érintett felmenőkkel még élő a kapcsolat, különböző módon erősödnek fel az utódok életében. Ennek ismerete és tapasztalata

⁸⁹ Ld: 1. sz. melléklet.

ismeretlenül is összekovácsolt minket, és a beszélgetéseket követően a felvételnél is bebizonyosodott, Rachel Weisz számára természetes, hogy nem színészi alakítást kérek tőle.

Azon kívül, hogy Regina Jonas személyisége megragadta az őt meglelevenítő színészeket, valamennyien saját élménytárból eredő személyes érzelmi többlettel formálták a maguk képére a karaktert.

Azt, hogy az összevágott archívok láttán, az adott korszak és Regina Jonas személyiségét illetően milyen széles spektruma volt a személyes érzelmeknek, és mekkora volt ezeknek a hatásfoka, a német verzió készítésekor derült ki számomra. Német produceremen keresztül kerültem Martina Gedeck-kel (ittthon legismertebb filmjei: Mások élete, Az Ajtó) kapcsolatba. A film angol nyelvű verzióját jutattam el hozzá, és felkértem, hogy Regina Jonas beszédeihez ő adja a hangját a német verziónál. A határozott válasz nagyon hamar megérkezett: vállalja. Hasonló helyzet állt fent, mint Rachel esetében. Mielőtt felkértem, végignéztem néhány vele készített interjút, de nem tudtam milyen ember, csak a megérzéseimben bíztam. A felvétel napján találkoztam és beszéltem vele először. Amikor belépett a berlini stúdió ajtaján, tudtam, hogy megérzéseim engem igazolnak majd, és technikai instrukciókon túl nem lesz szükségem magyarázkodni. A német nyelv, szerkezeti felépítésénél fogva, bizonyos esetekben sokkal terjedelmesebb, mint a magyar vagy az angol, ezért a képek ritmusához együtt kellett kitalálnunk, hogy egyes szövegrészeket gyorsabban vagy lassabban kell-e mondani, esetleg rövidíteni úgy, hogy a képi és a hangi összhang megmaradjon. De ez csak technikai kérdés volt. Az élmény, amit rendezőként megtapasztaltam, felejthetetlen volt. Martina minden szövegrész felvétele előtt arra kért, hogy hang és atmoszféra nélkül játsszam le neki azokat az archív képsorokat, amelyek szövegeihez tartoztak. Csöndben megnézte. A hangfelvételeket talán egyszer, maximum kétszer kellett megismételni, de mindig ő szabta meg, mikor és hol. A szövegrészek felvétele között egyszer sem jött ki a hangfelvételi szobából, az ablaküvegen keresztül lestem az arcát. Amikor kijött, csurom vizes volt és remegett, mint akit a hideg ráz, vagy aki lázas. Aznap esős nyári nap volt, és nem volt kánikula. Felém lépett, megtörölte homlokát, és remegő hangon, halkán azt mondta: Köszönöm nektek. Nem beszéltünk arról, ő honnan jön, mi a családjának története, miben, hogyan lehet érintett ennek a történetnek a kapcsán, egyet tudtam csak: aznap Martina Gedeck Regina Jonas volt, aki Berlinben született, és Auschwitzban pusztult el.

6. A néma mozgókép „hangj” felöltöztetése

Többtíz órányi archívból dolgoztam. Egyes híradókon és hangos felvételeken kívül, anyagaim többsége néma volt. A hangj utómunka ugyanolyan hosszú időbe, majd egy évbe telt, mint a mozgóképek és a fotók egyetlen filmmé való összevágása az adott dramaturgia szerint.

A hangok, a zajok és zörejek - a film atmoszférája - szintén a forgatókönyv dramaturgiáját követték. Nemcsak a képekkel, a hangokkal is életre akartam kelteni a filmemet, hogy egy újabb rétegen keresztül is érzékeltetni lehessen a képek múltjának *jelenét*.

A hangok: a szövegek, zajok és zenék kiegészítették a kép múltat idéző dimenzióját. Ezen felül azt is érzékeltetni akartam, hogy a kép jelenideje a néző számára - egyes dramaturgiai pontoknál - a múltba visszatekintő „jelenné” váljon.

A képek alá a vélt, eredeti atmoszférához hasonló zajokat kerestünk, de a jeleneteket nem egészben, azaz nem „sterilen” és játékfilmes pontossággal akartam lefedni vagy lezörejezni. Kiválasztottam egy-egy snitt számomra legfontosabb, legszimbolikusabb hangj motívumát, amit hangmérnökömmel mindig felerősítettünk az utómunka során.

Egy példa:

90

- Jelenet: Egy kislány ugróiskolát játszik társával az utcán. A jelenet alatt halk háttérzene szól (Regina Jonas karakterére írt, szóló gitár dallam), de a hangsúly a kislány ugrálásán, lépteinek kopogásán van. A kép alá olyan „ugrálós” hangeffektust kerestünk, amelynek ritmusa hasonló volt a képen látható kislány szökelléséhez. És mivel az volt a célom, hogy a kép és a hang ne fedje egymást túpontosan – és, hogy

⁹⁰ Ld: 2. sz. melléklet.

érzékeltessem: a néző az emlékezés állapotában nézi a vászon jelenét - a kép mellett a hangot is *lelassítottuk*, és enyhén *visszhangosítottuk* a koppanó léptek zaját.

A dramaturgia szabta meg azt is, hogy a hangmotívumokat és háttérzajokat együtt használjuk-e egy jeleneten belül vagy sem. Sokszor volt szempont az is, hogy az egyszerre látható képi rétegeknél - például hosszú áttünéseknél - minden képi réteghez tartozzon egy saját hangsáv, saját hang motívummal.

Példa:

- Jelenet: Regina Jonas beadja disszertációját: *Lehet-e egy nő rabbi a zsidó vallás törvényei szerint* címmel. Az *elhatározás* és a *szakdolgozat születésének* fontosságát és *folyamatát* kellett kiemelni hangban is. A hang dramaturgiát a játékfilmszerűen összevágott képsorok diktálták, amelyeket a következő narráció vezetett fel:

„Regina mégis megnyerte a liberális Leo Baeck és az ortodox Doktor Eduard Baneth Talmud professzor szimpátiáját, és 1930-ban beadta szakdolgozatát.”⁹¹

A narráció az *elhatározás* első képkockáin halkult el:

1. Kép: Egy nő (*Regina*) határozott léptekkel közeledik az utcán – csak a lábait látni

Hang: felerősödő, határozott női cipő kopogása a járdán
fade to:

92

2. Kép: Egy nő (*Regina*) leveszi az írógépről a fedődobozt – csak egy női kéz mozdulatát látni és az írógépet

Hang: ruhasuhogás, kézmozdulat

93 fade to:

⁹¹ Lásd 1. sz. melléklet.

⁹² Lásd 2. sz. melléklet.

3. Kép: Egy nő fehér, üres papírlapot vesz elő – csak a női kéz látható és a papír

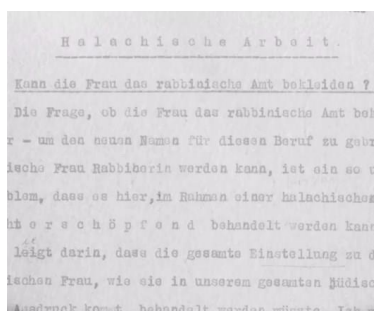

*Hang: - papír érintése, gyűrődése -
zene: felúszik a Regina Jonas karakterére
megírt, szóló gitár dallam (halk)
(a két hangelem együtt van jelen)*

94

fade to:

4. Kép: az üres fehér papírlapban feltűnik a rabbinő szakdolgozatának (eredeti) első gépelt oldala

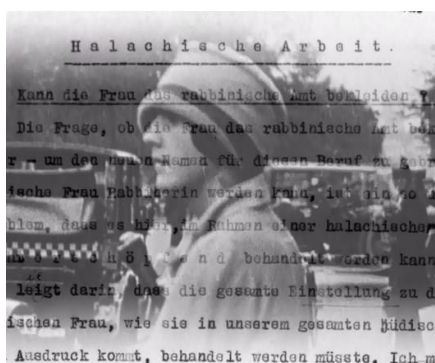
*Hang: - halk szóló gitár dallam (Regina Jonas karaktere)
- tekercselés zaja - ahogy az írógépbe kerül a papír
- az írógép billentyűinek kopogása*

(mindhárom hang elem együtt van jelen)

95

fade to:

5. Kép: A disszertáció első, gépelt oldalán feltűnik egy utcán várakozó női alak (Regina). A két kép egymásra kopírozott: a fotó-dokumentumon belül megjelenik a mozgókép, mindkettő jól látható. (A fotódokumentum mozdulatlanságában a múltra utal, a rákopírozott női alakot ábrázoló mozgókép a rabbinő jelenét vagy akár saját emlékeinek a felidézését szimbolizálhatja.)

*Hang: - gépelés hangja
- Regina "HANGJA" (a szakdolgozat szövegének
felhangzása az írás (gépelés) zajától kezdve, mintha Regina
a gépelés közben fogalmazná meg gondolatait (tehát nem
felolvasásról van szó!) - a gitár dallam elhalkulása - a
gépelés elhalkulása, hogy csak Regina Jonas hangját
lehessen hallani*

⁹³ Ld: 3. sz. melléklet.

⁹⁴ Ld: 2. sz. melléklet.

⁹⁵ uo.

Regina Jonas életének és a film forgatókönyvének ez az egyik legfontosabb pillanata, hiszen megfogalmazódik és felhangzik a disszertáció kezdő sora, amely meghatározta a rabbinő egész életét. A dramaturgia megkövetelte, hogy *az írás megszületésére való rákészülés* képben és hangban egyaránt elő legyen készítve, és hogy mindkettő hosszal és időtartammal bírjon. Az volt a cél, hogy mielőtt a HANG megszólal (ebben a részben hangzik fel először Regina Jonas „hangja”), a rabbinő jelenidejét, mozdulatainak, mozgásának fizikális jelenlétét az atmoszférán keresztül is érezhessük.

A fent említett képi és hangyi effektusok dramaturgiája vezette fel tehát Regina Jonas „hangját”:

„Mivel én magam szeretem ezt a hivatást, és nagyon szívesen gyakorolnám, ha egyszer lehetőségem lesz rá, a magam szerény eszközeivel most megpróbálkozom azzal, hogy megvilágítsam ezt a kérdést. A női rabbinátus egy meglévő tradíció folytatását jelenti, példának említhetném Debórát, vagy a zsidó történelem számos más (kiváló) női alakját, akik nem voltak ugyan rabbik, de olyan (halachikus) döntéseket hoztak, amelyeket Rabbik is elismertek. A nők feladata nem más, mint visszahozni azokat az értékeket, amelyek mindig is benne voltak a Judaizmusban... Ilyen például az alázat, a tartózkodás vagy a szerénység.”⁹⁶

Regina Jonas *jelenlétét* - a mozgás-zörejek hangyi „illusztrációin” és a karakterére írt dallamon kívül, egy állandó - személyéhez kötött - „saját” hangeffekttel is érzékeltettük: *alakjának minden egyes filmbeli feltűnésekor visszhangszerű szél-atmoszférát használtunk*, így a fenti szöveg alatt is.

A visszhangosított és belassított szél-effektussal ugyanazt akartam jelezni, mint a képi, és a többi hang lassítása esetében:

A vásznon látható és hallható „jelen” azt „üzenje” a nézőnek, hogy a képkockákon ábrázolt jelen absztrahált.

A kép és hangyi effektusok ugyan a rabbinő életútjának egyes „jelen-idejű” történésit érzékeltették, de a lassítások, áttünések, visszhangos hangyi effektek a múltra utaltak, hiszen ezek az időt és teret elemelő technikai effektek, nem egyeznek a valóságos jelen képi és hangyi ritmusával.

⁹⁶ Ld: 1. sz. melléklet.

6.1. A zene dramaturgiai szerepe

Az előző fejezetben említettem, hogy főszereplőm karakterére egy külön zenei dallam íródott. Ez egy olyan ismétlődő zenei motívum volt, (szóló gitárdallam, szaggatott pengetés, zeneszerző: Kardos Dániel), amely felvezette a rabbinő „képi jelenlétét”, vagy akkor hangzott fel, amikor Regina Jonas teljes „alakban”, saját fotóján, vagy egy kiválasztott női arcban vagy alakban jelent meg. Nem véletlen ez a visszatérő motívum, és az sem, hogy gitárszólamot választottunk. A zsidó dallamvilágban benne van a recitálás, az ismétlődő hangzás örök jellege, amely nem dogmaszerű, hanem folyamatosan alakuló hagyomány. A gitár modern hangszer, és amikor megszólaltatja az ősi dallamot, a jelen és a múlt egybeolvad.

Ezen kívül még két alkalommal használtam olyan zeneszámot, amely már „történelmi távlatból” íródott. Mind a két esetben az eredeti zenék és atmoszférák „pótlására” tettem kísérletet.

Regina Jonas egyik „jelenlétekor” a már említett Hanuka ünnepséget akartam felidézni, amikor a gyerekek azt a dalt énekelték, amely a fény győzelméről szól, és amikor a rabbinő arról beszélt, miért fontos a legnehezebb időszakokban is emlékezni, és megtartani az ünnepeket. Maga a filmbeli jelenetsor fotókból épült fel, így eredetileg sem volt a képeknek hangja.

97

⁹⁷ Ld: 2. sz. melléklet.

Az éneklő és ünneplő gyerekek fényképei alá, egy mai hangfelvételt használtam, amelyen gyerekek éneklnek el héberül a Hanuka himnuszát⁹⁸:

<https://www.youtube.com/watch?v=1gMTvGmpVbI&feature=relmfu>

Mivel ez a dal a zsidó tradíció része, amely mindig felhangzik a Júda Makkabi vezette szabadságharc győzelmének és a jeruzsálemi szentély megtisztításának emlékére, biztos, hogy ez az ének csendült fel akkor is, amikor Regina Jonas 1931 decemberében a gyerekeknek Hanuka ünnepséget rendezett.

(„Amikor felszabadították Jeruzsálemet, s a megtisztított Szentélyben meg akarták gyújtani az örök lámpást, a menórát, csupán egy napra való olajat találtak, noha új, megszentelt olaj készítése nyolc napig tartott volna. A kis korsó cseppnyi olaja azonban - így szól a talmudi történet - csodálatos módon nyolc napon át égett, amíg új, szentelt olajat tudtak sajtolni. Érdekes, hogy a Talmudban csupán ez az egyetlen történet szerepel a hanukával kapcsolatban. Ezután arról olvasunk csupán, hogyan gyűjtsuk meg a hanukai lámpást, és hol helyezzük el azt. Egyszóval, a politikai emlékezés helyébe a vallásos gondolkodás, az isteni csoda emléke lépett.”⁹⁹)

A másik eset, amikor zenével is „életre kellett keltenem” a képet, a már szintén említett, hegedülő kislánnyal készült néma mozgókép fordult elő. A jelenet a gyerekek öröméhez kapcsolódott, miközben Hitler 1933-as győzelme vészjóslóan közeledett.

Olyan hegedűszólót kerestem, amely nemcsak szinkronban illeszthető a mozgóképhez, hanem a dallam üzenete is hozzáadódik a jelenet értelméhez.

Így esett a választásom Itzhak Perlman előadásában a *Shalom Aleichem*¹⁰⁰ dallamára.

<https://www.youtube.com/watch?v=9BDaDfmBQXA>

⁹⁸ Ma'oz Tzur (héber) korok sziklája, ford. Groó Diana

⁹⁹ Raj Tamás: *A Hanuka ünnepéről*, <http://www.zsido.hu/vallas/hanuka.htm>, 2009. december

¹⁰⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=9BDaDfmBQXA> 2012. szept. 4.

Shalom Aleichem annyit jelent: Béke Veletek! A kislány hegedűszólóját Hitler üvöltözése némítja el. Ez a dallam, üzenete miatt, akár ellenpontnak is tekinthető. A *Shalom Aleichem* ugyanis egy péntek esti angyalköszöntő dal kezdősora. *„Ez a XVII. században a kabbalisták által bevezetett dal arra a talmudi legendára épül, miszerint „két szolgálattelvő angyal kíséri haza a zsidó embert péntek esténként a zsinagógából, egy pozitív és egy negatív angyal. Amikor hazaérnek és látják az égő gyertyákat, a terített asztalt és a bevetett ágyat, a jó angyal azt mondja: Bár a jövő héten is így lenne! Erre a negatív angyal is kénytelen áment mondani.”*¹⁰¹

Biztos voltam abban, hogy dokumentumfilmemben a zenét nem aláfestésként, hanem dramaturgiai eszközként akarom használni, ezért olyan dallamokban gondolkodtam, amelyek a rabbini életét felölelő időszakban születtek, 1902-és 1944 között.

Mivel Berlin volt Regina Jonas életének fő helyszíne, nem volt nehéz dolgom.

A korai, 1920-as években készült, női mozgalmakat bemutató képsorokhoz Dajos Béla *Tangoját*¹⁰² választottam, amelyet Dajos számos alkalommal játszott zenekarával Berlin színpadain és bárjaiban:<https://www.youtube.com/watch?v=5sxggy30hLI>

103

(Dajos egyébként Leon Golzmann néven, 1897-ben született Kijevben, magyar zsidó származású anyától, és orosz zsidó apától.) Mivel Regina Jonasra - hivatását illetően - hathattak a női egyenjogúságot követelő mozgalmak is, így ezt a részt egy kicsit „harcias”,

¹⁰¹ Naftali Kraus: Zsidó Fogalomtár In: uő: *Ősi Forrás 19*, Wesley Kiadó, Budapest, 2009.

¹⁰² Dajos Béla m.s. Tanz- Orchester -Bronislaw Kaper: *Tränen weint jede Frau so gern, Tango*, Odeon 1929.

¹⁰³ Ld: 2. sz. melléklet.

szenvedélyes zenei aláfestéssel képzeltem el, ahol egyben a lágyság is jelen van, és hangulatában mindenképpen a sokszínű Berlinhez kötődik.

A 30-as évek elejének ábrázolásakor - amikor Regina Jonas nem kaphat rabbinikus diplomát, csak vallástanári oklevelet - Kurt Weil Koldusoperájából Bicska Maxi dalát használtam fel, Lotte Lenja¹⁰⁴ eredeti előadásában, egy 1930-as felvételtől.
<http://www.youtube.com/watch?v=aPG9GcykPIY>

A zene alatt Hitler hatalomra jutásának idejéről, a könyvmáglyák, és a nácik zászlója alá katonásan felsorakozó tömegekről készült képsorok láthatók, amelyek közé ellenpontozásként és montázsszerűen, revütáncosnők egymásba kapaszkodó légies táncmozdulatait, és egy lendületesen, de könnyed léptekkel haladó, fiatal női alakról készült mozgóképet vágtam egymás után. A *Cápa dal* egy részlete, ezzel a képsorral összeforrva, szintén visszatérő motívum lett a rabbino 1930 és 33 közötti időszakának filmbeli bemutatáskor.

Érdekes az is, hogy az általam felhasznált, különböző képek és zenék alkotóinak és előadóinak sorsa hogyan kapcsolódott véletlenszerűen a rabbino életútjához:

Brecht, Lotte Lenja-nak - aki Kurt Weilnek, a Koldusopera zeneszerzőjének volt a felesége - Polly szerepét adta. Tigris Brown szerepében pedig az a színész-rendező Kurt Gerron

¹⁰⁴ <http://www.youtube.com/watch?v=aPG9GcykPIY> 2008. máj. 30.

¹⁰⁵ Ld: 2. sz. melléklet.

játszott, akit később Regina Jonashoz hasonlóan ugyancsak Theresienstadtba deportáltak, és ezért, minden bizonnyal találkozhatott a lágerben a rabbinővel. Gerron, Marlene Dietrich-hel is játszott a *Kék Angyal* c. filmben...

- Marlene Dietrich-et kihagyhatatlannak éreztem. Tőle olyan számot kerestem, amely Berlin szeretetéről és szépségéről szól. Regina Jonas biztos, hogy számtalanszor végigment az Unter den Linden hársfái alatt, amelyeket Hitler kivágatott – így 1936-tól a fák helyett, horogkeresztes zászlók „díszítették” a sugárutat. Véletlen és szerencse, hogy rátaláltam egy olyan mozgóképes archívra, amelyen egy női alak pont itt sétál, és mivel minden zenei motívum Regina Jonas filmbeli jelenlétehez kapcsolódott, Dietrich, *Solang Noch Unter'n Linden*¹⁰⁶ c. dalának első sora vezette fel azt a jelenetet, amikor Regina Jonas megírja vallomását Mala Laazer újságíróőnek arról, hogy miért választotta a rabbi hivatást: <http://www.allmusic.com/album/berlin-mw0000510265>

A dal első sora szabad fordításban a következő: „*Amíg a Hársfák útján a régi fák virágoznak, semmi nem tud legyőzni minket, Berlin, Berlin marad...*”¹⁰⁷

108

A filmben felhangzó többi zenei motívumot az eredeti archívok saját hangi illusztrációiból használtam fel. Például meghagytam Berlin éjszakai és kulturális életét bemutató filmhíradók képkockáinak eredeti zenéjét, vagy egyes zenei aláfestéseket Ruttman, *Berlin, egy nagyváros szimfóniájából* és Robert Siodmak, *Vasárnapi emberek* c. játékfilmjéből használtam fel a kiválasztott képsorokkal együtt. Ugyanígy került a filmbe a theresienstadti koncentrációs

¹⁰⁶ <http://www.allmusic.com/album/berlin-mw0000510265>

¹⁰⁷ „Solang noch "untern Linden" die alten Bäume blühen, Kann nichts uns überwinden, bleibt Berlin doch Berlin." Ford. Groó Diana.

¹⁰⁸ Ld: 2. sz. melléklet.

táborban előadott *Brundibár* c. gyerekopera „hangos” előadása, amely a táborról forgatott náci propagandafilm része volt: <https://www.youtube.com/watch?v=fMiuQfaysrE>

7. A Holocaust filmen: Lehet-e ábrázolni a Holocaustot?

Mivel filmemben igyekeztem a vészkorszak kevésbé ismert képkockáit felhasználni, és minél kevesebbet megmutatni a lágerrek borzalmait bemutató, már ismert archív felvételekből, azt gondoltam, hogy a Holocaust film „megbélyegzés” elől elmenekülök, és a hangsúlyt inkább arra fektetem, hogy a film Regina Jonas rabbi bátorságáról, és üzenetéről: a túlélésről, az emberi értékekről, és a zsidóság szerepéről szól.

Közönségtalálkozókon sokszor azt mondtam, hogy filmem nem Holocaust film. Azt gondolom, ez hiba volt, hiszen főhősöm egész életét a vészkorszak határozta meg, és többségében olyan dokumentumokkal dolgoztam, amelyek önmagukban hiteles források a Holocaust tanúságát illetően. Erre az automatikusan védekező álláspontra Nemes-Jeles Lászlónál is felfigyeltem, aki egyik-másik interjújában szintén azt ismételte a Saul fia kapcsán, hogy nem Holocaust filmet készített. Nem a filmkészítők ezen önkéntelenül, előre védekező mechanizmusának pszichológiai okait akarom boncolgatni - amely véleményem szerint, leginkább óvatos beidegződés a felelősség alól kibúvó és a múlttal szembenézni képtelen társadalmak viszont, vagy előre sejtett reakciói miatt („Már megint egy Holocaust film!”), hanem inkább megkísérlem megválaszolni azt a kérdést, ábrázolható-e a Holocaust valósága filmen.

Azt gondolom, hogy nem. Csak azok tudnának beszélni ugyanis a teljes pusztulás „milyenségéről és valóságáról”, akik a lágerrek krematóriumaiban és gázkamráiban megtapasztalták a totális megsemmisülést, és nem éltek túl a koncentrációs táborok poklát.

A Holocaust szó jelentése görögül: égő (teljesen elégetett) áldozat. Héberül Soá, jelentése: tragédia, csapás, pusztítás. Ezt a valóságot nem lehet ábrázolni sem játékfilmben sem dokumentumfilmben, sem sehogy. A túlélők vagy szemtanúk narratíváinak köszönhető, hogy a megsemmisülés előszobájának közegét az utókor megismerhette, azonban a Holocaust igazi tanúi azok, akik nem tértek vissza.

Számos film dolgozza fel a Holocaust témáját, ahol a visszaemlékezések - fikciós vagy dokumentarista formában - megidézik a körülményeket, felidéznek a múltat, de a teljes megsemmisülést nem tudják megmutatni. A Holocaust témájú filmek többsége a túlélők és tanúk narratívája. Az idő kötöttsége miatt azonban, minden e témában született filmalkotás rekonstruált és szerkesztett formába zárva érzékelteti a tanúságokat.

„A Holocaustot nem lehet megmagyarázni, és nem lehet megérteni. (...) A Holocaust kívül van a történelmen. Tökéletesen irracionális esemény. A mi emlékeinket elmesélhetjük, de ha elmesélem, ami velem történt, nem a Holocaustról beszélek, a saját emlékeimről mesélek, én túlélő vagyok, amit a Holocaustról elmondok, abban benne van az, amit azóta átéltem, tehát az, hogy túlélő vagyok. A Holocaustról csak a halottak tudnának mesélni, de a halottak nem tudnak mesélni, mert halottak” – mondja Heller Ágnes.¹⁰⁹ Fekete Ibolya a 2004-ben írt *Holocaust és Mozgóképek* c. cikkében igazat ad Hellernek, de utal két olyan évtizedekig dobozban tartott és betiltott dokumentumfilmre, amelyek láttán mégis azt érezzük, mintha a halottak mesélnének. Ez a két film Alfred Hitchcock *A lágerek emlékezete* és Billy Wilder *A halál malmai* c. dokumentumfilmek. 1945-ben az alkotók filmes stábokkal csatlakoztak a szövetséges felszabadító csapatokhoz, hogy megörökítsék mindazt, amit a náci haláltáborok láttán megtapasztaltak.

„Dermesztő filmek. Többé-kevésbé azonos anyagból dolgoznak. A Hitchcocké kíméletlen. A táborok felszabadításának útvonala mentén mindent megmutat, amit a kamerák rögzítettek. (Épp csak az egyébként ismert auschwitz-i képek hiányoznak, ezek képezték a film hatodik felvonását, ezt az anyagot azonban a szovjetek forgatták, és valami okból (...) visszavonták, úgyhogy a jelenleg látható filmből egyszerűen hiányzik a hatodik tekercs.) A kamerák pedig legfőképpen holttesteket rögzítettek. Érezhetően nem működött semmilyen megfontolás, szelekció – csak vették és vették az elképzelhetetlent: a minden emberi mértéket meghazudtoló állapotú testek végtelen tengerét, közeli képeket, részleteket, a látvány alaposan próbára teszi a tűrőképességet. Hosszan, hosszan nézzük, amint a szövetségesek az elfogott SS-őrökkel temetik el a halottakat. Cipelik a hátukon a német katonák, húzzák-vonszolják, kocsikra rakják a töménytelen holttestet, és nincs vége, nagyon sokáig nincs vége. Másutt megégett hullák, megfulladt halottak, a menekülés pozitúrájába dermedve.(...) Billy Wilder húszperces változata nem kevésbé sokkoló, ámbar felpörgettebb tempója és pátoszosabb, német nyelvű (!) narrációja

¹⁰⁹ Fekete Ibolya: Holocaust és Mozgóképek, *Filmvilág*, 2004/9. 38-40.

folytán valahogy elviselhetőbb. Mindkét filmben szerepel egy emlékezetes képsor: Weimar lakói felkerekednek, hogy megtekintsék a közeli buchenwaldi tábort. Ha talán nem is derűs, de nem épp kedélytelen hangulatban indulnak neki a túrának. Nem leírható a zavarodottság, és a döbbenet az arcokon visszaútban. (...) Ez a legfantasztikusabb ebben a két filmben: hogy felidézik az első döbbenetet, a tények eredeti, valódi mivoltát úgy, ahogyan az első szembesülés sokkjában megmutatkozott. Hiszen mára nem ismeretlen a látvány, rögzültek az emblematisztikus képek, ámbár kevés került ki ebből az anyagból. De megint és mindig ugyanaz a tanulság: amit akkor és ott, a történés pillanatában, a maga nyersségében, pőreségében és terjedelmében rögzít a kamera, az képes csak felmutatni valaminek az igazi arcát.”¹¹⁰

7.1. Az Emlékezés és emlékeztetés egyes módszerei

A Holocaustról szóló és archívokat használó dokumentumfilmek tengerében én magam nem tudom megítélni pontosan, hogy filmem melyik kategóriába sorolható a műfajon belül. Kizárásos alapon legközelebb a kísérleti dokumentumfilmhez áll, mivel a felkutatott archívok birtokában többször szerkesztésben és többféle formanyelvben gondolkodtam.

A Holocaust témájú filmeknél nagyon gyakran - az azonos forrásból is származó - archívok felhasználása közös nevező, de minden koncepció és módszer más és más. Különböző módon és stílusban emlékeztetnek, különböző módon vonnak be. Lehetetlen felsorolni az összes példát.

Amikor filmemhez a Soát felidéző forrásanyagok után kutattam, elsőként nem a művészileg szerkesztett dokumentumfilmeket vettem alapul. A lehető legközelebb akartam kerülni a valósághoz, ezért azokat a nyers illetve szinte vágatlan felvétel-töredékeket néztem meg - többnyire a Steven Spielberg Film és Video Archive online katalógusából - amelyek még nem voltak zenei aláfestésekkel vagy vágásokkal „elemelve”, hanem önmagukban tanúskodtak a megörökített jelenről: az akkori itt-ről és most-ról.

Eisenhower pontosan tudta, hogy miért kell megörökíteni azt a látványt, amely a lágerek felszabadítása után fogadta: a Holocaustral való szembesüléskor a vizuális anyagok sokkal nagyobb erővel bírnak, mint az élőszó vagy az írásos bizonyítékok. Megérezte,

¹¹⁰ uo.

hogy bizonyítékká vált filmfelvételeire az idő múlásával is szükség lesz, mert a tudatlan többség nem okul a történelemből, nem mer szembesülni, és a mindig éledni képes náci ideológia bármikor képes lesz a megtörténtet meg nem történtté hazudni. Jóslata beigazolódott.

A gettókról, deportálásokról és a haláltáborokról tanúskodó véletlenül fennmaradt felvétel-töredékeket, és Eisenhower anyagait sokszor láttam viszont más, Holocaustról szóló dokumentumfilmekben, ahol az eredeti képsorok már a rendezők vagy a szerkesztők koncepciói szerint lettek felhasználva és montázsolva. Példának említeném itt Dieter Hildebrandt *A Sárga Csillag* (Der Gelbe Stern) c. 1980-as dokumentumfilmjét, amely Európa-szerte összegyűjtött archívokon keresztül mutatja be a Harmadik Birodalom náci bűneit, vagy akár a német Chronos Media történelmi, ismeretterjesztő sorozatát a fasiszálódó Németországról.

Mivel én *csak* archív felvételekből akartam rekonstruálni a rabbinő életútját, nem jött szóba a jelenben való forgatás. A halmazelméletből kiindulva, a főszereplőm történetén keresztül próbáltam érzékeltetni a Soát, olyan archívok segítségével, amelyeken ő maga akár ott is lehetett. Az archív felvételeken keresztül egyben a történelmi korrajz is átszűrődött.

Hangulatában talán, Forgács Péter mesterien szerkesztett Privát Magyarország sorozatának tízedik része, *Az örvény* (1996) - amely egy magyar középosztálybeli zsidó család, (Pető család) életéről szól a '30-as, '40-es években – áll legközelebb a kísérletemhez. Szemléletünk hasonló: az egyéni sorsok bemutatásán keresztül beszélünk a Holocaustról, és kizárólag archív felvételeken keresztül. A privát történetek mindkét filmben a kollektív emlékezet kiindulópontjaivá válnak.

*Az örvény*hez aranybánya állt Forgács rendelkezésére: a Pető család amatőr filmfelvételei, amit Pető György (brácsaművész és zeneszerző) 1938 és 45 között készített, lefilmezve a családi eseményeket, családtagjait, barátait. Nem egy felvételen ő maga is látható. Ezeken a családi mindennapokat megörökítő archívokon keresztül Forgács költői filmet készített a Holocaustról. A kiegészítő információk tekintetében szabadon használ feliratokat, a korszak filmhíradóit egyes helyeken osztott képmezőn, párhuzamosan szerkeszti a privát felvételekkel. *Az örvény* dramaturgiája absztraháltabb a szöveg és a zene felhasználási módszerének szempontjából is, mint az epikusan szerkesztett, struktúrájában szigorúbb *Regina*, ahol induláskor egyetlen fotó volt mindössze, és az írásos dokumentumok

információi alapján, kutatással lehetett csak megtalálni a szereplő pillanataihoz köthető - és a filmet felépítő - felvételeket. Az viszont egyértelműen közös vonás, hogy a két film az archívok jelenén, és egyéni sorsokon keresztül idézi meg a Holocaustot, a vészkorszakra való emlékezés és emlékeztetés szándékával.

Alain Resnais *Éjszaka és köd*¹¹¹ c. dokumentumfilmje klasszikusnak számít a filmen keresztül való emlékeztetés tekintetében. Resnais ellenpontosítást használva (a film zenéjében is) fűzte egymás után a *jelenben* kísértő Auschwitz emlékét (saját kamerával forgatta a láger maradványait: köveket, szögesdrótokat, üres barakkokat, a felrobbantott gázkamrák fűvel és gazzal benőtt területét) és a koncentrációs táborokról készült megrázó *archív felvételeket*. Resnais elsőként használta fel a felszabadítók haláltáborokban forgatott anyagait. A *múlt és a jelen* időbeli és vizuális kontrasztjával, és az archívok erejével próbálta érzékelhetővé tenni, hogy mi is volt a Holocaust. A film költői. A múlt képsorai a visszaemlékezés tárgyává váltak a jelen objektíven ható lírai kommentárja alatt. Az idősíkok között megnyúlt távolság a filmet olyan időutazássá formálta, amely a jelent nem kímélve, könyörtelenül emlékezésre szólít fel.

Claude Lanzmann „filmes emlékezet-politikája” azért kihagyhatatlan e töredékes felsorolásból, mert a több, mint 9 órás *Shoah* (1985) c. filmjében egyáltalán nem használ archív felvételeket. Azon az állásponton van, hogy miután a teljes megsemmisülés ábrázolhatatlan, tanúkat és túlélőket, gyilkosokat, cinkosokat, és tétlen szomszédokat szólaltat meg, átfogó és húsbavágó képet rajzolva arról, miként működött a náci gépezet Endlösung programja. Lanzmann számára nem a képi bizonyítékok a fontosak, hanem a tanúk zsigeri emlékezése, és pont azért, mert a nácik legfőbb célja az élő emlékezet megsemmisítése volt. „A Shoah egyik jelenetében azt kérdezi egy borbélytól: el tudná mondani, hogyan nyírta kopaszra a rabok haját? A borbély, aki addig semmiről nem akart beszélni, hirtelen, szinte önkívületben, elkezd a levegőben hajat vágni, megidézve az akkori mozdulatokat.”¹¹² Lanzmann filmje olyan filozofikus esszé, amely az élő hang és a tanúság metaforájával hívja elő a Holocaustot.

¹¹¹ *Éjszaka és köd* (Nuit et Brouillard, Alain Resnais, 1956)

¹¹² Surányi Vera: HOLOKAUSZT – EMLÉKEZET – FILM, Szombat, 2010.06.22. <http://www.szombat.org/politika/4027-holokausz-emlekezet-film>.

7.2. A dokumentáció valósága

A vészkorszak mozgóképes dokumentációi, amelyeket a véletlen és a csoda folytán a náci gépezetnek nem sikerült megsemmisíteni, a múlt jelenének valóságát rögzítették - a jövőnek üzenve. Filmemhez olyan archívok után kutattam, a koncentrációs táborok borzalmairól, amelyek kevésbé ismertek. Abból indultam ki, hogy nézőim többsége feltehetően már látott felvételeket erről az időszakról, ezért az volt a célom, hogy ne viszontlássák a már ismert képeket, hanem új, kevésbé ismert képsorokkal éljék át ezt a bizonyos lágeri *jelent*, amelyhez hozzáadódnak addigi vizuális, történelmi ismereteik.

Az ismertebb képeknek csak a töredékét használtam, a legmeggrázóbb, szinte szimbólummá vált képsorokat más képekkel helyettesítettem, vagy csak jelzéseket használtam.

Regina Jonas „utolsó előtti” állomása Theresienstadt volt, ahova Berlinből, 1942 novemberében deportálták. Filmemben erre a fejezetre két külön vizuális forrást használtam. Az egyik, amelyet a későbbiekben szeretnék majd bővebben elemezni, Kurt Gerron propagandafilmje,¹¹³ a másik, a pusztán véletlen folytán megmaradt képi dokumentációk a láger valós állapotáról, és az ott várakozó reményvesztett foglyokról. Ebben a részben a rabbinő egyik fogolytársa - aki gyerekként került a lágerbe - idézi vissza Regina Jonas biztató szavait a földi pokolból. Arra már kitértem, hogy az eredeti emlékezőt nagymamám hangja szólaltatja meg, Viktor E. Frankl pszichológus életmentő és reménykeltő tételét említve, amelyet Regina Jonas maga is alaptételnek tekintett, annál is inkább, mert a pszichológus oldalán a mentálhigiénés barakkban azokat a foglyokat gondozta, akik feladták minden reményüket, és öngyilkosságot akartak elkövetni.

„Azt mondta, hogy van remény, és túl kell élnünk. Ez csak átmeneti időszak. Ha vége, hazamegyünk a családukhöz, mert várnak. Ha nem tudjuk, hogy élnek-e még, gondoljuk azt, hogy ők egy másik táborban ugyanazért élnek túl, mint mi. Hogy remélik, hogy viszontlátjuk egymást. Mert értelme van, hogy megszülettünk. Mert van dolgunk... Mert folytatnunk kell.”¹¹⁴

¹¹³ *A Führer várost ad a zsidóknak* (Der Führer schenkt den Juden eine Stadt, Kurt Gerron, 1944)

¹¹⁴ Ld: 1. sz. melléklet.

A fenti szöveg filmemben egy ismert fotóval kezdődik, amely az érkezés pillanatában készült: a peronra zsúfolt emberek sokaságában egy kislány, édesanyjába és batyujába kapaszkodva riadtan néz ki a képből.

Ezt követően eddig nem ismert *mozgóképek* következnek. Félelemmel teli foglyok riadt tekintete szegeződik a kamera felé, pontosabban felénk.

A visszaemlékezés elhalkul, majd két egymást követő *fotó* tűnik lassan egymásba, tágabb környezetet mutatva: rabruhás emberek állnak sorban egymás előtt, külön a nők, külön a férfiak. Valószínűleg a fotó készítője az *Appel*-t¹¹⁵ - a foglyok számlálásának, vagy csak értelmetlen célból való várakoztatásának idejét - örököltette meg a lágerben.

¹¹⁵ Sorakozó, létszámenőrzés.

Ez utóbbi két fotó alatt sem narráció, sem zene, sem atmoszféra nem hallható. Néma csöndben látjuk egymás után a két fényképet, mintha a férfi és a női rabok egymással szemben állnának, és egymás felé tekintenének. A csenddel az volt a célunk, hogy a fotók önmagukban, saját valóságukban és némaságukban adják át a reményvesztettség és kiszolgáltatottság rögzített pillanatát, és hogy a kimerevített fotók mozdulatlansága a végtelen várakozást, valamint a jelen és a múlt együttes létezésének érzetét keltse a visszatekintőben.

Nem tudom, hogy a képen megörökített foglyok közül megérte-e valaki a háború végét. Ha a múlt jelenében nézem őket, akkor még élnek. Ha a „történelmen túl”, akkor a reményt, hogy talán lehettek túlélők közöttük, elnyomja a történelmi tények ismeretéből fakadó bizonytalanság. Ezt a kettősséget Roland Barthes így fogalmazza meg: *„A fotó mozdulatlansága ugyanis mintegy eredménye két fogalom, a Valóságos és az Élő visszás keveredésének; amikor a fénykép azt tanúsítja, hogy a tárgy valóságos volt, és csalafintán azt mondja, hogy most is élő, ezt azért teheti, mert mi nagyon nagyra tartjuk, szinte örök értékűnek a Valóságot; de ugyanakkor azzal, hogy ezt a valóságot a múltba száműzi (Ez volt), azt sugallja, hogy már halott.”*¹¹⁶

A náci gépezet felvételei egymásnak tudatosan ellentmondó motivációval születtek. Egyrészt dokumentálták a valóságot, a gépezet „tökéletes” működését, és az anyagok többségét szigorúan titkosítva, gondosan elrejtették a nyilvánosság elől, másrészt olyan filmeket

¹¹⁶ Roland Barthes: *Világos kamra. Jegyzetek a fotográfiáról*, (ford. Ferch Magda), Budapest, Európa kiadó, 1985. 88.

készítettek a külvilág számára, amelyek a valóságot álvalósággá konstruálták, és tömegeket megtévesztő üzenettel bírtak.

A várakozó foglyokról, vagy a barakkokban csontig soványodott haldoklók tekinteteiről készült fotók és felvételek nem voltak elég „pozitívak” a propaganda számára. Készíteniük kellett tehát a belső dokumentáció céljából forgatott, negatív tartalmú anyagok mellett pozitív kicsengésű - az árja faj győzelmét, a nemzet tökéletességét, erejét és „emberségét” szuggeráló, nemzeti önérzetet hizlaló - képsorokat is, amelyek elterelik az emberek figyelmét a valóságról.

Filmekben ezek a különböző szándékkal készült felvételek követik egymást, a néma valóság dokumentációit a propaganda zenés képsorai váltják fel. Az volt a célom, hogy mindkét forrást megmutassam, és hogy a valóságot a fennmaradt dokumentumok egymásnak ellentmondó tartalmain keresztül ábrázoljam: A képet, és ami mögötte van. A theresienstadti láger-életet bemutató, *A Führer várost ad a zsidóknak*¹¹⁷ c. másfélórás náci propagandafilmnek a fennmaradt 20 perces anyagából is felhasználtam képsorokat, amelynek alkotója, Kurt Geron, maga is fogoly volt a táborban.

¹¹⁷ *A Führer várost ad a zsidóknak* (Der Führer schenkt den Juden eine Stadt, Kurt Geron, 1944)

8. A propaganda és a kép hatalma

Theresienstadt nem volt megsemmisítő-tábor, munkatáboraként, és legalább húsz ország tranzit-táboraként funkcionált. Erődre épült, amelynek földalatti járataiban a német birodalom egyik legnagyobb hadiüzeme működött. Az 1942 előtti lakosokat evakuálták, mert a várost a németek mintatábornak és a csehországi zsidók gyűjtőhelyének szánták. Céljuk az volt, hogy azt a látszatot keltsék, hogy a táborba „internált” zsidóknak rendkívül humánus bánásmódban van részük.

A Nagy erődből - a városból - gettót hoztak létre, a Kis erődöt pedig kínzókamrákkal felszerelt börtönként működtették, ahol tízezrek pusztultak el. A gettót nem érte légítámadás, mert a várost „a civil elítéltek mintatáborának” nyilvánították. Ide deportáltak többek közt Hans Krása-t, a Brundibár című gyerekopera szerzőjét, és a későbbiekben Leo Baeck rabbit, Regina Jonas egykori tanárát is. Mivel a legtöbb Theresienstadtba deportált zsidó foglalkozása zenész volt, a németek a zenei programok prezentálásával „könnyen” félre tudták vezetni a külvilágot.

1941 után egyre több transzport érkezett – nemcsak cseh területről – és a deportáltakat, sokszor azonnal, (ha a tábor megtelt), marhavagonokban szállítottak tovább más lágerekbe, vagy megsemmisítő-táborokba. Regina Jonas egy berlini transzporttal érkezett 1942 novemberében. Két évet töltött itt. A gettó létszáma időnként majdnem elérte a 60 ezret, holott eredetileg hétezeren laktak a várost. Az érkezők - akiket nem küldtek tovább - 11 laktanyaépületben zsúfolódtak össze. Sokszor kétszáz emberre egy szoba jutott. Az embertelen körülmények valójában semmiben nem különböztek más koncentrációs táborétól.

1944-ben, a normandiai partraszállást követően a harmadik Birodalom engedélyezte, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt látogatást tegyen Theresienstadtba. A delegáció fogadását hosszas készülődés előzte meg. Hogy elkerüljék a túlszűfoltság látszatát, a Vöröskereszt érkezése előtt 7500 zsidót deportáltak a táborból Auschwitzba. A gettó házfalait lefestették, utcablákat emeltek, boltokat és kávéházakat nyitottak, és azt a benyomást keltették, hogy a zsidóknak jól megy a soruk, sőt kulturális és sport programokban is részük van.

A küldöttség 1944. június 23-án érkezett a lágerbe.

A dán Vöröskereszt tagjait azokban a frissen festett szobákban vezették körbe, ahová a dán zsidókat helyezték a látogatás idejére. A náci külön felhívták a küldöttség figyelmét a

kényelemre, és ügyeltek arra, hogy három embernél több ne kerüljön egy szobába. A küldöttség a kiváltságos „prominens zsidó személyek” kétszemélyes szobáit is megtekinthette.

A tábor területén a németek szigorúan kijelölt, előre eltervezett díszlet-útvonalon kalauzolták a delegációt, a parkosított övezetek, és az addigra teljes utcanevekkel bíró, renovált házak mellett.

„Előtte három évig csupán rövidítések voltak rajtuk, sorszámmal ellátva; most a Q-ból és L-ből hirtelen Park utca, Tó utca lett. Az egyik kaszárnyára Iskola felirat került; az SS-katonák a vendégeknek azt mondták, hogy épp szünidő van, azért nem lehet megnézni a tanítást. A kiválasztott rabokkal minden lehetséges forgatókönyvet begyakoroltattak: milyen esetleges kérdésekre milyen választ adjanak. Az egyik sarkon szardíniás kenyeret majszoló gyerekekbe kellett botlania a küldöttségnek, a másikon vállukon gereblyével, énekszóval a földekre induló asszonyokkal. A főtérről eltűnt a drótkerítés, zenekar játszott.”¹¹⁸

Az nem tűnt fel a delegációnak, hogy spontán kérdéseikre a zsidó foglyok nem válaszolhattak. Összesen három órát töltöttek Theresienstadtban, mialatt Krása *Brundibár* c. gyermek-operájának előadását is megtekintették. A Kiserőd börtöne mellett elhaladtak, de nem mutatták meg nekik, mi van a falakon túl, és a küldöttség nem fűszerezte azoknak a helyeknek a megtekintését, amelyek nem szerepeltek a „programban”. Látogatásuk után beszámolójukban pozitívnak értékelték az „internáltak” életkörülményeit, és a háború vége előtt filmvásznon is viszontláthatták azt a propagandafilmet, amely ugyanebben a díszletben forgott.

Lanzmann - Shoah gyűjteményében - interjút készített¹¹⁹ a beszámoló írójával. Maurice Rosell, a Vöröskereszt svájci képviselője azzal érvelt, hogy ők semmi kifogásolni valót nem láttak, ugyanakkor az volt a benyomása, hogy Theresienstadt valóban a kiváltságos internáltak tábora. *Azonban még mindig csodálkozik a zsidók passzivitásán, mert a látogatásukkor a zsidók közül valakinek elé kellett volna állni, és közölni vele az igazságot...*¹²⁰

Mintha nem jutott volna eszébe az ezzel járó következmény.

¹¹⁸ <http://archivum.vasarnap.ujso.com/vasarnap/201020/kultura/terezin-a-hitler-ajandekozta-varos>

¹¹⁹ Claude Lanzmann Shoah Collection, Interview with Maurice Rossel, Switzerland, 1979
https://www.ushmm.org/online/film/display/detail.php?file_num=5012

¹²⁰ uo.

8.1. A Führer várost ajándékoz a zsidóknak - Kurt Gerron

Goebbels elrendelte, hogy a theresienstadti „zsidóparadicsomról” propagandafilm készüljön. A forgatást még februárban elkezdték, de a film nagy részét a Vörös kereszt távozása után, 1944 augusztusában és szeptemberében forgatták le, majd rögtön lebontották a díszletet.

A rendezésre a berlini Kurt Gerront utasították, akit feleségével 1944 februárjában deportáltak az egyik transzporttal Theresienstadtba.

Gerron eredetileg orvosnak készült. Az első világháború után a színészet felé fordult, és Max Reinhardt rendezőnél dolgozott. A világhírt Brecht *Koldusoperájában* eljátszott szerepei, és a Bicska Maxi dala hozták el neki 1928-ban, majd a *Kék Angyal* című film, amelyben Marlene Dietrich oldalán játszott. A nácik 1933-as hatalomra jutása után feleségével és családjával először Párizsba, majd Amsterdamba emigrált, ahol színészként és filmrendezőként is dolgozott. Hollywood számtalanszor hívta, de ő nem akarta elhagyni Európát. (Akárcsak Regina Jonas, aki amerikai meghívások és segítség-felajánlások ellenére, amellet döntött, hogy Németországban marad.) Gerron a Westerborg-i tranzit tábor után került Theresienstadtba.

A náci gépezet aljasan kitervelt mechanizmusához tartozott az is, ahogy az Endlösung eszközeként használták fel Kurt Gerron-t, éppen olyan alattomos módon, ahogyan például a theresienstadti gettó Zsidó Tanácsának „független” működését prezentálták a világ felé. Míg a szögesdróton és az erődön kívül a propaganda filmmel a Harmadik Birodalom „humánus és jótékonykodó” arcát ünnepelték, az erőd falain belül a szigorúan titkosított halálgyár működött.

A propagandán keresztül azt is elhitették az emberekkel, hogy Theresienstadtban a zsidók annyira függetlenek, hogy még Zsidó Tanács is működhetett. Működött is, de a kiváltságosnak tűnő - valójában kikényszerített, parancsra szerveződött - tanácsi szerepnek, és az ezzel járó engedményeknek nagy ára volt.

A megsemmisítő-táborokba induló transzportokhoz a nácik - egyes eseteket kivéve - nem maguk végezték el a foglyok személy szerint való összeírását, hanem a Zsidó Tanácsra „bízták”. Az Endlösung megvalósításának szisztémája ördögien működött Theresienstadtban is.

Kurt Gerron, a túlélés reményében elvállalta a propaganda film leforgatását, mert azt az ígéretet kapta, hogy munkájáért cserébe sem őt, sem családját nem küldik tovább Auschwitzba.

A 90 perces kirakatfilmet 11 napon keresztül forgatták. Megmaradt képsorai a zsidók komfortos életkörülményeiről üzennek: elégedett, jól öltözött „internáltak” sétálnak a parkban, asszonyok varrogathatnak, olvasgathatnak a ragyogóan tiszta, többágyas szobákban, a tábor lakói futballmeccseket szervezhetnek és játszhatnak, és a pezsgő zenei életet a *Brundibár* című gyermekoperának sikeres előadásával demonstrálják.

8.2. Brundibár

A gyerekopera szerzőjét, Hans Krása-t, még 1942-ben deportálták a táborba, a cseh zsidók összegyűjtése idején.

A *Brundibár* története egy testvérpárról szól, Aninka-ról és Pepicek-ről, akik elmennek tejért, hogy beteg édesanyjuk meggyógyuljon. Pénzüik azonban nincs, és a piacon senki nem ad nekik tejet ingyen, még a tejesember sem. Észreveszik, hogy Brundibár a kintornás körül rengeteg ember énekel és táncol, zenéjéért csak úgy gyűlik a pénz a kalapjába. A testvérpár elhatározza, hogy ők is így keresik meg a tejszűzölő. Énekelni kezdenek, de az emberek mind Brundibár felé fordulnak, akinek verkielje elnyomja a gyerekek hangját. A kintornás azonban így is konkurenciát sejt bennük, és közönségével együtt elkergeti őket. Aninka és Pepincek segítségére egy kutya, egy macska és egy veréb siet. Együtt kitervelik, hogy sok-sok gyereket toboroznak, akik majd segítenek nekik hangosan énekelni, hogy a felnőttek végre felfigyeljenek rájuk. A terv sikerül, a gyerekek kórusa túlharsogja Brundibárt, akire már senki sem kíváncsi. A testvérpár sapkája megtelik pénzzel, amit Brundibár bosszúból az egyik

óvatlan pillanatban ellop. Az emberek azonban mind a gyerekek segítségére sietnek, és együtt elfogják Brundibárt.

Gerron propagandafilmjében jól látható a többnyire gyerekekből álló közönség, izgatott és csodálattal vegyített színpadra szegeződő tekintete, amikor a fellépő gyerekcsapat elénekli az opera győzedelmi záródalát:

121

„Legyőztük Brundibárt - Messzire menekült.

Dobszó és harsonák - Hirdessék hőstettünk.

Szóljanak harsonák - Zengjék az énekünk.

Zengjék a győzelmünk.

Társunk volt sok gyerek - Hatalmas hadsereg.

Így együtt nem félünk - Számíthattunk rád.

Elég volt éneked - Nem kellett más, csak ez,

És sok jó barát - Legyőzte Brundibárt.”¹²²

A függöny legördül, a közönség hatalmas tapssal és ovációval ünnepli az előadást. A film szereplői boldogok voltak, és még szerepet sem kellett „eljátszaniuk”.

Nem véletlenül válogattam filmembe ezt a jelenetet. „Tökéletesen” precíz, átgondolt és aljas volt a megrendelők terve, mit mutatnak fel majd a világ felé:

A *Brundibárt* többször eljátszhatták a gettóban, melynek üzenete és tartalma a gyerekek számára reményt jelentett: a gonosz felett győzedelmeskedhetik a jó...

A propagandafilm azonban arról már nem szólt, hogy az előadás szereplői gyakorta változtak, és arról sem, hogy a film felvételekor az előadásban szereplő gyerekeket, csak úgy, mint a

¹²¹ Ld. 2. sz. melléklet.

¹²² <https://hu.wikipedia.org/wiki/Brundib%C3%A1rt>

többi „szereplőt”, a film alkotógárdájával együtt Auschwitzba küldték a forgatás befejeztével: *ne maradjon szemtanú a valóság leleplezésére.*

A náci nem tartották be ígéretüket. Kurt Geron meg sem vághatta a filmet. Feleségével együtt a Theresienstadtból induló utolsó transzportok egyikével érkezett Auschwitzba, ahol még aznap elgázosították őket.

A *Brundibár* előadását Regina Jonas maga is láthatta, és nyomon követhette a forgatást is, mert őt, Geron deportálása előtt nem sokkal, 1944. október közepén küldték Auschwitzba. Egyes források szerint az 1941 és 45 között a Theresienstadtban raboskodó, több tízezer gyerek közül alig pár százan érték meg a háború végét.

A mintatáborról készült propagandafilm címe eredetileg: *Theresienstadt – ein Dokumentarfilm aus dem jüdischen Siedlungsgebiet*, (Theresienstadt – dokumentumfilm a zsidók településéről). A háború után a „*Der Führer schenkt den Juden eine Stadt*” (A Führer várost ajándékozik a zsidóknak) címmel kezdték emlegetni.

Mivel a filmet Kurt Geron nem fejezhette be, és a forgatott anyagot a németek a háború befejezése előtt nem sokkal tudták csak összeválni, a film forgalmazására nem került sor. Néhány vetítést szerveztek még 1945 áprilisában is, ahol többek között a Vöröskereszt, sőt a Vatikán is részt vett, de később a teljes anyag megsemmisítésre került. A fennmaradt húszperces töredékre - amelyből én is dolgoztam - a 1960-as években, Csehszlovákiában találtak rá, és a felvételeket ma már a gettó emlékhelyére épült Pamatnik Terezin archívuma őrzi.

„*Nem egyszerűen arról van szó, hogy a legyilkoltakat, a gyilkoló-központokat és a tömeggyilkosságok eszközeit a náci tudatosan törekedtek felszámolni és megsemmisíteni, a nyomokat véglegesen eltüntetni, mintha a megtörténtek valójában meg sem estek volna*”¹²³, hanem az SS katonáknak végtelen cinizmusáról is, ahogy Gábor György írja, egyben Wiesenthal: *A gyilkosok közöttünk járnak* c. könyvéből is idézve:

„Akárhogyan végződik ez a háború, az ellenetek vívott háborút máris megnyertük; egyetlenegy sem marad közületek tanúnak, és ha valamelyikőtök mégis megúszná, a világ úgyse hinne neki. Egyesekben talán ébred majd némi gyanú, lesznek talán viták is, a történészek kutakodnak talán a múltban, de bizonyosság nem lesz, mert a bizonyítékokat veletek együtt meg fogjuk semmisíteni. És ha valami bizonyíték mégiscsak fennmaradna, ha

¹²³ Gábor György: A tanúság fenomenológiája, in: Uő: *Múltba zárt jelen, avagy a történelem hermeneutikája*, L'Harmattan, Budapest, 2016. 195.

valamelyikőtk mégiscsak megmaradna, az emberek akkor is azt mondják majd, hogy az olyan szörnyűségeket, mint amikről beszéltek, egyszerűen nem lehet elhinni: azt mondják majd, hogy mindez merő propaganda, egyszerűen nekünk hisznek majd, akik mindent letagadunk, nem pedig nektek. A lágerek történetét mi mondjuk majd tollba.”¹²⁴

Kurt Gerron az életéért propagandafilmet készített, de nem azt kapta cserébe a Harmadik Birodalomtól, amit Leni Riefenstahl.

8.3. Szándék és motiváció - Leni Riefenstahl

A valóság bemutatása céljából tehát, az utókor szemszögéből - mint a történelmi eseményeket és következményeket már ismerő alkotó - a háború elvesztése esetén megsemmisítésre szánt, a valóságot és az álvalóságot közvetítő propaganda-anyagokat és felvételeket felváltva használtam a filmemben.

Leni Riefenstahl propagandafilmeiből több okból használtam fel képsorokat (*Az akarat diadala*, 1934, *Olimpia*, 1936), és nemcsak azért, mert forgatókönyvem egyes időbeli „illusztrációihoz” passzoltak.

Regina Jonas-t 1935 decemberében a liberális Max Dienemann rabbi avatja fel, és állítja ki Regina rabbivá avatásának hivatalos dokumentumát: „*Mivel felismertem azt, hogy szíve Istené és Izraelé, hogy lelkét az általa kitűzött célnak szenteli, hogy istenfélő, és minthogy a nálam felvett vallástételi tantárgyakból letette a vizsgát, tanúsítom, hogy alkalmas arra, hogy rabbi hivatalt töltsön be. Isten segítse és támogassa őt, és kísérje minden útján. Tabet 5696. Rabbi Max Dienemann.*”¹²⁵

A hivatalos okmány ellenére Reginát azonban még sokáig nem ismerik el rabbinak, nem praktizálhat nagyobb zsinagógákban, és a hitközség sem hívja, szinte kizárólag szociális intézményekben dolgozhat. 1936 nyarán Regina Jonast elkeserítik a visszautasítások. Erről Dienemann rabbi levele is tanúskodik:

„*Ha megfogadja a tanácsomat, akkor Berlinben sem a rabbinátushoz, sem az egyes rabbikhoz nem folyamodik kérvénnyel. Ezzel csak fokozná az ellenállást, mivel a többség ön ellen van.*

¹²⁴ Simon Wiesenthal: *A gyilkosok közöttünk járnak*, idézi Primo Levi: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*, Európa kiadó Budapest 1990, i.m.7-8. in: Gábor György: *A tanúság fenomenológiája*, in: Uő: *Múltba zárt jelen, avagy a történelem hermeneutikája*, L'Harmattan, Budapest, 2016. 195.

¹²⁵ Ld: 1. sz. melléklet.

Járja csak nyugodtan a maga útját, a hitközség vezetősége lassanként majd maga mellé áll, Rómát sem építették fel egy nap alatt.”¹²⁶

Filmemben szándékosan, és a kontraszt kedvéért a rabbi szavai alatt egy berlini légi-felvételt használtam, amelyből elhalványul - szinte eltűnik Regina Jonas fotója, és amelybe Hitler 1936-os olimpiai nyitóbeszéde élesen vág bele. A hullámzó karlendítések, és a tömegek hasító, „Sieg Heil” morajlása után Riefenstahl *Olimpiájának* szimbolikus, erőből duzzadó, férfias diszkoszvetője fordul lassan felénk.

Semmiféle ideológiát nincs szándékomban belemagyarázni a filmemben felhasznált képsorokba, de a véletlen időbeli egybeesés, mintha sorszerűséget is sugallna: míg Riefenstahl ebben az időszakban karrierje csúcsára ért, Regina Jonasnak a hivatalos diplomája sem segítette az útját. Mindketten nők, ráadásul egyidősek. Megszállottan hisznek hivatásukban. Riefenstahl a rendszert kiszolgáló, konstruált képek esztétikai tökéletessége és saját immorális művészi ambíciója motiválja, Jonast az emberekben való hit, és az emberség mindenekfelett. Mindketten ennek a korszaknak „köszönhetik” felemelkedésüket és „bukásukat” azzal a különbséggel, hogy Regina Jonas életét az a náci gépezet semmisíti meg, amelyet Leni kiszolgál.

A német nép legyőzhetetlenségét, illetve tökéletességét szimbolizáló (szintén alulról fényképezett) diszkoszvető után azt a pillanatot vágtam be, amikor a futók rajtolását és futamát Hitler és Goebbels szinte extázisban drukkolja végig, egészen addig míg Jesse Owens messze maga mögött nem hagyja a nagy német versenyzőket. Riefenstahl megörökítette Hitler fíntorát. Érdeme, hogy nem vágta ki ezt a reakciót. Riefenstahl a háború után mindig azzal védekezett, hogy mindent a maga valóságában mutatott meg. Csakhogy ez a védekezés azért sem állja meg a helyét, mert rendezői koncepciója nem a pusztán dokumentálás volt, és például Hitler építész, Albert Speer elsődleges támasza volt a konstruált látvány és koreográfia megteremtésében. A művészi szándék azonosult a Harmadik Birodalom *Übermensch* eszméjével, és maximálisan kiszolgálta azt.

„A „legtisztább” dokumentum is műalkotás. Az akarat diadala történetesen ennek a paradoxonnak az első tudatos felismerése és zseniális alkalmazása: miközben a rendezőnek távol kell tartania filmjétől minden idegen, külsődleges, képi és nyelvi kommentárt, a lehető legnagyobb invencióval kell kibontania a kamera előtt lezajló esemény lényegét. A műalkotás

¹²⁶ Ld: 1. sz. melléklet.

sohasem a tökéletes valóságghűség miatt pontos, hanem a valóságot átélő, megértő, értelmező, átszerkesztő, sűrítő szubjektum pontosságától és hitelességétől. Amikor Riefenstahl felülről filmezi, még nagyobbnak láttatva az ünneplő tömeget vagy körbekocsizza, s ily módon még dinamikusabbnak láttatja a szónokló Hitlert, az bizony beavatkozás, de nem csalás, s nem ámitás. Riefenstahl épp az ilyesfajta „csalásokkal” képes hűségesen visszaadni a pártnap hangulatát. A minden fontos eseményt a lehető legtöbb szemszögből lefilmező óriási stáb, az addig a valóságfilmzésben nem alkalmazott technikák használata mind-mind annak eszköze, hogy a valóságot hitelesen újjá lehessen szervezni a vágóasztalon.”¹²⁷

Riefenstahl tehát megalkotta a tökéletes propagandafilmet. 2002-ben a *The Immoderation of Me* című portréfilmben a riporternek, aki többször és nyomatékosan felteszi azt a kérdést, valóban nem volt-e tudatában az általa kreált képek hatalmának, Riefenstahl azt válaszolja, hogy egyáltalán nem tudta ezt akkor megítélni, és ragaszkodik ahhoz, hogy ő a valóságot filmezte le. A riporter teljesen jogosan kérdezi meg ezek után, hogy ha ez volt a szándék, és nem a propaganda, akkor miért nem rögzítette filmjeiben az eseményeket egyszerűen csak „neutrálisan”, mint ahogy például a korabeli filmhíradókban szokás volt. Leni válasza ez volt:

„ - Fogalmam sem volt, hogy az Akarat diadala siker lesz. Én csak egy filmet akartam csinálni a legjobb tudásom szerint. De nem tudtam, hogy ekkora siker lesz. Én képtelen vagyok rosszul (slendriánul) megcsinálni dolgokat...

- Valaki azt írja, hogy Leni Riefenstahl művészete nem azzal törődött, hogy felrázza az embereket, hanem, hogy elkápráztasson, igaz ez?

- Soha nem gondoltam, hogy a képeknek ilyen hatása lesz, egyszerűen csak úgy csináltam meg őket, mint amikor az ember egy jó fotót akar készíteni... De a hatásukba nem gondoltam bele.”¹²⁸

Leni Riefenstahl esetében egyértelműen megkerülhetetlen az a kérdés, hogy az alkotó - aki hitvallása szerint a valóságot kizárólag művészi szándékkal rögzíti, és ráadásul a valóság rögzítésének legkorszerűbb és legnagyobb hatalommal bíró eszközén, a mozgóképen keresztül közöl és közvetít információt - felmentheti-e magát az alól a felelősség alól, hogy nincs tisztában a kép hatalmával. Védekezhet-e azzal, hogy nem ismeri a valóság háttérét, és a

¹²⁷ Schubert Gusztáv: A szépség szörnyetege, Leni Riefenstahl 100, *Filmvilág*, 2002/12. 26-31. http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=2770

¹²⁸ *The Immoderation of Me - Sandra Maischberger trifft Leni Riefenstahl*, (Sandra Maischberger, 2002) <https://www.youtube.com/watch?v=zCHjUJSp7ck>, 2015. júl. 25. Az interjút Groó Diana fordította.

lefilmezett események és helyzetek jelen idejű jelentését és lényegét. Ha Leni Riefenstahl a Marsról érkezett volna, valószínűleg elhinném neki, hogy nem volt tudomása arról, ami körülötte történik.

Ő viszont Németországban, Berlinben élt. Sandra Maischberge-nek adott interjújában¹²⁹ azt állítja, hogy azért nem látta, mi a valóság, mert Hitler személyisége teljesen lenyűgözte, és elhitte neki, hogy neki nincs más feladata, csak alkotni.

Az alkotói felelősségtől való elhatárolódása azonban - amikor a közel 6 millió elpusztított áldozat, és a német nemzetiszocialista eszmék következménye már köztudomású és történelmi tény – egyértelműen morális kérdéseket vet fel:

Ray Müller 1993-ban készült, *A képek hatalma*¹³⁰ c. dokumentumfilmjében Leni Riefenstahl - akkor kilencven évesen - saját vágóasztalánál ülve, szinte extázisban magyarázza *Az Akarat diadalának* egyik felső kameraállásból felvett képsorának vágási ritmusát és drámai, esztétikai bravúrját. A díszszemlére felsorakozott SS- rengeteg kettéválik Hitler előtt a Marzfelden. Hitler és két kísérőjének parányi alakja a kép középpontjában masírozik. Valóban zseniális kompozíció. Ám sem ebben a pillanatban, sem máskor nem merült fel Riefenstahlban az a gondolat, hogy ezeknek a képsoroknak az üzenete akár akkor, akár visszatekintve, hogyan pecsételte meg milliók sorsát.

Ugyanilyen vádként és igazságtalanságként élte meg a *Tiefland* c. filmjének forgatási körülményeire irányuló támadásokat is. Ezt az játékfilmjét, melyet Eugen D'Albert operája alapján írt, és amelyet az 1954-es Cannes-i Filmfesztiválon mutattak csak be először, és Jean Cocteau a kamera poétikájaként dicsért - 1940 és 1944 között forgatta le. Egyes jelenetekhez szüksége volt spanyolos kinézetű statisztákra, felnőttekre és gyerekekre egyaránt, akiket a Salzburg melletti "Zigeunerlager"-ekből „castingolt”. Ezek a lágerek gyűjtőtáborok voltak, ahova a nácik a roma és szinti származásúakat deportálták kényszermunkára. Legtöbbjüket megsemmisítő-táborokba küldték tovább, ahol szinte mindannyian elpusztultak. A hegyekben játszódó táncos jelenetek leforgatása után Riefenstahl „produkciója” visszavitte őket a lágerekbe. Riefenstahl azt állította, nem tudta, hogy ezeket az embereket Auschwitzba küldik...

Susan Sonntag a Szépség Szörnyetegének nevezte Riefenstahl-t. Igaza volt.

¹²⁹ Vö. The Immoderation of Me, Sandra Maischberger trifft Leni Riefenstahl, TV, 2002. <http://www.imdb.com/title/tt0365716/>, <https://www.youtube.com/watch?v=zcHjUJSp7ck>

¹³⁰ *A kép hatalma* (Die Macht der Bilder: Leni Riefenstahl, Ray Müller, 1993)

8.4. Párhuzamok paradoxona és felelősség

„Aki fényképez, azt úgy érdeklik a dolgok, amint vannak, változatlan status quó-jukban (legalábbis addig, amíg meg nem születik a "jó" kép), más szóval: a fényképész cinkosságba kerül mindazzal, ami érdekessé, fotózásra érdemessé teszi a témát - még ha ez az érdekesség egy másik ember szenvedése vagy balszerencséje is.”¹³¹

„A fényképezőgép olyan útlevel, mely előtt leomlanak az erkölcsi korlátok, feloldódnak a társadalmi gátlások, olyan passzus, mely fölmenti a fotóst minden felelősség alól azokkal szemben, akiket lefényképez. A lényeg az, hogy aki embereket fényképez, az nem avatkozik bele az életükbe, csupán fölkeresi őket.”¹³² Ha Sontag tételeit az általam felhasznált propagandafilmekre és alkotóikra vonatkoztatom, a valóság hiteles, képi rögzítésének különböző körülményeit és aspektusait tekintve az a paradoxon is fennáll, hogy filmekben a valóságot és az álvalóságot ábrázoló dokumentációk együttesen adnak történelmi információt az adott korszakról.

A dokumentumfilmekben felhasznált propagandafilmek alkotóinak felelőssége morális szempontból azonban teljes mértékben eltér egymástól. Noha Riefenstahl és Gerron megrendelői azonosak voltak, és mindketten megkonstruált világot fényképeztek, „művészi” motivációjuk teljes mértékben különbözött egymástól.

Riefenstahl azt állította, hogy filmjeiben, nem avatkozott az eseményekbe, „csak a történelmi valóságot” filmezte, ezért felelősség nem terheli. Ezt az állítását azonnal felülírják a felszabadító csapatok bizonyítékként szolgáló felvételei, vagy a náci gépezet, egyes, nem megrendezett - és gondosan elrejtett - művészi ambíciók nélkül forgatott képsorai.

¹³¹ Susan Sontag: *A fényképezésről*, Budapest, Európa kiadó, 2007. 23.

¹³² uo. 63.

Gerron már nem „állíthat(ott)” semmit, de tudjuk, hogy a pusztá valóság rögzítésének lehetősége nem állt módjában, és noha tudatában lehetett, sőt, inkább volt, hogy felelősség terheli, az élete volt a tét.

Riefenstahl műveivel kiszolgálta a Harmadik Birodalom eszméjét, Hitler felfedezettje volt, aki csodálta és kihasználta tehetségét. A háború után büntetése az volt, hogy nem filmezhetett többet. Filmjei megmaradtak. 102 évet élt.

„Veit Harlan a hírhedt antiszemita játékfilm, az 1941-es Jud Süß rendezője, pár évvel a háború után már újra forgatható. A legfőrtelmesebb náci propagandafilm, Az örök zsidó rendezője, Dr. Franz Hippler háborítatlan békében élte le ugyancsak hosszú életét a bajor Alpokban, idén márciusban¹³³ halt meg Berchtesgadenben. Riefenstahl nem volt antiszemita, soha nem forgatott ehhez hasonló, gyűlölettől fortyogó, s brutálisan primitív képzettársításokkal operáló filmeket, soha nem lépett be a náci pártba, és egy ponton túl – az 1939-es lengyelországi bevonulás után, mikor is haditudósítóként ő is a frontra indult, s tanúja lett, amint a Wehrmacht lengyel zsidókat mészárol le – nem forgatott több filmet a Harmadik Birodalomnak. Az akarat diadalával azonban végzetesebb bünt követett el, mint azok, akik fércművekkel támogatták a nemzeti szocialista álmokfutást: csodafegyvert adott Hitler kezébe.”¹³⁴

Kurt Gerron a theresienstadti koncentrációs tábor foglya volt. „Kreativitását”, a *Theresienstadt - a Fűher várost ad a zsidóknak* c. film leforgatásáért, a Harmadik Birodalom gázkamrával „jutalmazta”, hogy soha ne tanúskodhasson arról, valójában milyen feltételek és körülmények között készült el a náci gépezet „humánus” oldalát bemutató „valóság-film”.

¹³³ 2002-ben (G.D.)

¹³⁴ Schubert Gusztáv: A szépség szörnyetege, Leni Riefenstahl 100, *Filmvilág*, 2002/12. 26-31.
http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=2770

9. Művészi alkotás a „valóságot” rögzítő archívok alapján

Én magam nem rögzítettem a *valóságot*. A rendelkezésemre álló kordokumentumokat használtam fel a rabbinó életének bemutatására.

Regina Jonas egyetlen fotójából kiindulva akartam rekonstruálni a múltját: életútját és a történelmi időszakot, amelyben élt. De a múlt tulajdonképpen fizikai értelemben visszahozhatatlan, nem tud létezni. A képen vagy mozgóképen keresztül azonban megeleveníthető. Ezt a létezést próbáltam meg filmem minden egyes rétegén keresztül érzékelteni.

A lassítás, a hang effektek, Regina Jonas többféle alakban való feltűnése, a már nem élő tanúkat „helyettesítő” azonos történelmi időszakot megtapasztalt túlélők hangja, a híradók és a propagandafilmszerek felhasználása stb., mind az átélhetőség megteremtésének eszközei voltak, mert minden képkockának és hangnak saját történelmi narratívája volt az adott korszakról.

Filmemben a rabbinó története ezekből a különböző narratívákból épül fel. Az egyetlen fotó alapján nemcsak konkrét mikro-történetet akartam „alkotni”, hanem mögé látni, kitágítani, és a különböző archívok és narratívák segítségével bemutatni szereplőimnek a vészkorszakban megélt pillanatait, azt érzékeltetve: *ez is lehetett - így is lehetett volna*. Arisztotelész *Poetikájában* a történetírókat így különbözteti meg a költőktől: „... *nem az a költő feladata, hogy valóban megtörtént eseményeket mondjon el, hanem olyanokat, amelyek megtörténhetnek és lehetségesek a valószínűség vagy a szükségszerűség alapján.*”¹³⁵

Azáltal, hogy főszereplőmről csak egyetlen vizuális anyag maradt fent, a hasonló sorsokat és élethelyzeteket megörökítő archívokat metaforaként használtam fel. Ezen a megközelítésen keresztül - beleértve alkotói felelősségemet is – azt is akartam érzékelteni, hogy a történelmet az ember csinálja, azaz: az ember teremti.

A felhasznált zenék, dokumentumfilmek és fotók, mind a bemutatott korszak mozaikdarabjainak tanúságai. A kordokumentumok alkotóinak motivációi, és „művészi” szándékai különböztek egymástól, de azáltal, hogy az alkotások fennmaradtak, az emlékezés eszközeivé és motívumaivá váltak: a múltból tanúskodnak.

Ezekből az írásos, képi- és hangos tanúságokból, visszaemlékezésekből alkottam meg szubjektív visszaemlékezésemet; a jövőből (jelenből) visszatekintve a múlt felé. Az egyéni,

¹³⁵ Arisztotelész: *Poetica*, IX. (ford. Sarkady János) <http://mek.oszk.hu/00300/00315/00315.htm>

alkotói visszaemlékezést - a filmben hallható rendezői narráción kívül - a lelassított képkockák és a megnyújtott pillanatok is hangsúlyozzák.

A lassításokkal, az áttünésekkel, az egymásra fényképezett képekkel egyfajta köztes átjárást akartam érzékeltetni a múlt és a jelen között. A képek tartalmuk szerint megtörtént eseményeket ábrázoltak, de a különböző technikák és vágási ritmusok alkalmazásával jeleztem: *„Figyelem, ez már absztrahált világ!”*

Mivel filmemet egyetlen kocka leforgatása nélkül készítettem, a kordokumentumok összeszerkesztése jelentette a legnagyobb felelősséget.

A filmkészítő hatalma a vágás. A megörökített pillanatok időtartamát és jelentését bármikor megváltoztathatja, és a valótól eltérően egy egészen új történetet mesélhet el. Attól a pillanattól kezdve, hogy a felkutatott archívokból kivágtam és kiemelttem részleteket - hogy egy életutat szubjektív dramaturgia szerint bemutassak vagy „illusztráljak” - az én felelősségem volt, hogy az új alkotás milyen mértékben marad hű az eredeti felvételek és a rabbinő történetének valóságtartalmához.

A célom az volt, hogy elmeséljem a rabbinő történetét. Az egyetlen fotó, amely rabbivá avatása után készült, valójában csak arról a pillanatról szólt, amelyet a kép ábrázolt. A tanúskodó narratívákból köré kellett építenem egy világot. Ez az egyetlen fotó volt az első mozaikdarabja Regina Jonas történetnek, amelynek mikrovilágából tulajdonképpen egy makrokozmoszt tudtam teremteni a felkutatott és fennmaradt kordokumentumok segítségével.

Akárcsak Antonioni *Nagyítás* című filmjében, felmerül a kérdés, vajon a kép maga, tükrözheti-e a tiszta valóságot? A fotó önmagában egy adott közegből, életszakaszból és az időből kiragadott pillanat, amely annak a bizonyítéka, hogy a képen szereplő személy létezett. A képben benne van a pillanat valósága, de hogy milyen világ épül köré, milyen tartalommal „telítődik” és milyen értelmet nyer a fotó, az a narratívától függ. „Tiszta” dokumentum azért nem létezik, mert ami a képen látható, az egy objektív világ szubjektív leképezése. Abban a pillanatban, hogy megszületik a fotó, a kép már szubjektív tartalommal, interpretációval és értelmezéssel bír.

Az én személyes narratívám a rabbinő fotója és a különféle archív dokumentumok összeillesztésével jött létre.

10. Megőrzés és megörökítés

Bíró Yvette ezt írja *A kép: ez a titokzatos tárgy* c. tanulmányában: *”Természetesen minden baj a Bibliával kezdődött. Amikor az Írás azt mondja: „Ne csinálj magadnak faragott képet; és semmi hasonlatosságot azoknak formájára, melyek ott fenn az égben vagynak, se azoknak formájára, melyek a földön itt alatt vagynak”, meg lettünk bélyegezve (vagy elátkozva?) örökre. Miért lett ilyen szigorúan tilos képeket alkotni, az ember vágyait, félelmeit, szerelmét vagy álmait kivetíteni és megtestesíteni? Kinek állt érdekében (vagy ki tarott attól?), hogy megfosszon a belső igénytől, hogy észleleteinket és vágyainkat érzékelhetővé, láthatóvá, tapinthatóvá tegyük? A féltékeny Isten volt az, aki a maga hatalmát teljes láthatatlanságában akarta fenntartani; aki nem engedhette, hogy bármivel is pótolják vagy helyettesítsék, ami a vetélytársává válhat. A parancsolat annak tökéletes megértése volt, hogy a képalkotás valódi hatalom; hatalom a múlt idő és a végesség fölött, mert általa az ember természetük szerint pusztuló tárgyakat és önmagát halhatatlanná kívánja, képes tenni.”*¹³⁶

A képnek hatalma van. A kép a múltra való emlékezés egyik eszköze. De a múlt nem a tárgyi bizonyítékok pusztulásával szűnik meg végérvényesen, hanem az emberi emlékezet megsemmisülésével, az ember megsemmisülésével.

A zsidó tradíció emlékezetek láncolata, amelyet a Holocaust megszakított. Auschwitz poklának legmélyebb bugyráról, a megsemmisülés valós „élményéről” csakis az ott elpusztultak tudtak volna tanúskodni. A náci gépezet mindent elkövetett annak érdekében, hogy írmagja se maradjon sem a múlt nyomainak, sem a szemtanúknak. A túlélők és a megmaradt kordokumentumok azonban tanúskodnak a múlt történéseiről. Filmem majdnem minden egyes képkockája megsemmisítésre volt ítélve. A fennmaradt dokumentum-töredékekből megpróbáltam a széttört láncolatot újra összeilleszteni, és a pusztulásra szánt tanúságokat – láncszemeket - visszailleszteni a nácik által kiradírozni kívánt időszak emlékezet-láncolatba.

Talán nem véletlen, hogy rátaláltam Regina Jonas történetére, és az sem, hogy filmem egyetlen kiindulópontja a rabbinőrről megmaradt fotó volt.

¹³⁶ Bíró Yvette: *A kép: ez a titokzatos tárgy*, in: uő: *A rendetlenség rendje (Film/kép/esemény)*, Cserépfalvi, Budapest, 1996. 110.

„A fotó - mint mondta valaki - „emlékezettel ellátott tükörként szolgál”. Így hát időbeli természete a múltra, a „befejezett jelenre” vonatkoztatja. Ez volt, megtörtént - ez a fotó közvetlen tartalma, jóllehet nem maga a dolog, hanem csak nyoma annak. Ez az oka, hogy a fénykép mindig felkelti a veszteség, a visszahozhatatlanság érzését is. És ezért tapad hozzá oly sok nosztalgia. A fotográfia felfalja az időt - minden fénykép egy fajta memento mori. Fényképet készíteni valamiről annyi, mint osztani egy másik személy vagy tárgy sebezhetőségében és halandóságában. Éppen a pillanat kimetszésével és megfagyasztásával tanúsítja minden fénykép az idő könnyörtelen „szétoldódását”.¹³⁷ A fotó emlékeztet arról, aki élt, arról, ami megtörtént, és arról, ami már visszahozhatatlan pillanat. Egy fénykép birtoklása annyit jelent, hogy a múltnak egy szeletét magammal hordozom, valakire, valamire emlékezem.

A fotó tárgyi bizonyítéka annak, hogy az ábrázolt valóban létezik/létezett, de ezen túl a megörökített személyek, tárgyak, események absztrahált jelenlétét és jelenét is biztosítja, hiszen a fényképezés célja nem más, mint a pillanat megőrzése az „örökkévalóság” számára.

Ha csak a két tárgyi bizonyíték, a rabbivá avatás oklevele és a fotó állt volna rendelkezésemre, nem biztos, hogy el tudtam volna, vagy el akartam volna készíteni ezt a filmet. A rabbiruhás nőt ábrázoló kép és a hivatást igazoló dokumentum önmagában kevés lett volna egy életút megismeréséhez.

A rabbinő történetének megfilmesítéséhez a túlélők és a levelezések narratívái adtak értelmet és tartalmat, és tették bizonyossá, hogy Regina Jonas valóban rabbi volt. A világ első rabbinőjének személyiségét a túlélők személyes narratívái tették érdekessé számomra.

Sokszor mondjuk, hogy addig él valaki, amíg emlékezünk rá. Ha nem maradt volna szemtanú, aki emlékezik, sem egyetlen kordokumentum, Regina Jonasról nem tudna ma a világ. A rabbinő történetét a visszaemlékezések keltették életre.

Regina Jonas minden egyes beszédében a jelen értelmezését és a jövő értelmét az emlékezéssel, a múlt történeteinek megőrzésével és továbbadásával hirdette. A pokol kapujában is Isten és ember szövetségéről, a Tóra tanításáról beszélt, amiről a legnehezebb helyzetekben sem szabad megfeledkezni, mert a megőrzött és megélt történetek

¹³⁷ uo.

továbbadásával van csak értelme az emberi életnek, ebből alakul a történelem, ez biztosítja a folytonosságot. Az emlékezés folyamata nem szakadhat meg, nem szűnhet meg, mert akkor az Örökkévaló és az egész emberiség létének értelme kérdőjeleződik meg.

A világ első rabbinőjének történetében számomra nem az volt a lényeg, hogy ő volt az első nőként praktizáló rabbi. Első lehet bárki bármiben, de az „*elsőség*” még nem garancia arra, hogy az elsők személyisége vagy jelleme is értékes.

A túlélők és szemtanúk tanúságai inspiráltak arra, hogy Regina Jonas-nak emléket állítsak, és bátorságáról és emberségéről filmet készítssek. Azt hiszem, az emlékezés és a megőrzés fogalmai kötöttek minket össze: a zsidó nép történetéről való megemlékezés, amelyet a Harmadik Birodalom a teljes megsemmisítésre és pusztulásra: a felejtésre ítélt. Regina Jonas történetét a náci gépezet ki akarta rádiózni a történelem láncolatából. A fennmaradt fotó, a szemtanúk tanúk narratívája, és a történelmi archívok összeszerkesztésével, kísérletet tettem arra, hogy visszaillesszem ezt a feledés homályába szánt láncszemet.

Emlékezni lehet tárgyi bizonyítékok nélkül is, de ha maga az *emlékező* - minden tárgyi bizonyosságával együtt - szándékosan kiírtatik, megszakad és megszűnik a múlt narratívájának láncolata.

„Lehet” a történelemnek tiszta és új lapot írnia, de akkor a jelen valósága, jövőjével együtt hiteltelenné válik.

Emlékezet nélkül sem a múlt, sem a jelen, sem a jövő; a történelem és az ember sem létezik. Nagyon banálisan fogalmazva, nincs se kép, se hang...

11. Utószó

Ha egyetlen képben kellene ábrázolnom szakdolgozatom témáját, nemcsak Regina Jonas fényképe jut eszembe. Talán a véletlennek köszönhetően - a ritmus, a zene, a képek- és idősíkok jelentéseinek összeolvadásával jött létre egy olyan pillanat a filmben, amely számomra nemcsak a rabbinő és a Holocaust áldozatainak történetét foglalja magában, hanem a történelmen túli szemlélőkét is.

Ezen a képkockán két mozgóképpillanata van egymásra tüntetve. Egy légtornász - miközben Lotte Lenja *Cápa dala* hallható - salto mortale-t ugrik a magasban, majd kezeit előre kulcsolva a mélybe zuhan, egyenesen Berlin egyik utcáján hömpölygő, karját *Sieg Heil* köszöntésre lendítő tömeg felé, amelybe később úgy olvad bele, úgy tűnik el, mintha az összezsúfolt tömeg magába nyelné.

Dokumentumfilmem hét éven keresztül készült. Hosszútávfutás volt, de egyszer sem gondoltam arra, hogy félbehagyjam. A film nem magyar támogatásból készült el. A nemzeti *image*-be sehogy nem fért bele ez a történet. Amerikai és német ösztöndíjak, kisebb külföldi támogatások tették lehetővé a kutatást, de nem találtunk olyan támogatót, aki hitt volna a film elkészítésében és megvalósításában.

2008 szeptemberében, amikor a *Címzett ismeretlen*¹³⁸ c. darabom premierjére készültem a Spinoza Színházban, a bemutató előtt pár órával egy kedves barátom felhívott azzal a kéréssel, hogy londoni ismerőseit is elhozhassa az előadásra. Így találkoztam George Weisz-szel, aki később a film producere lett. A film - neki köszönhetően - három verzióban, magyarul, angolul és németül is elkészülhetett. A *Regina* bejárta a világot, rengeteg fesztiválmeghívást és elismerést kapott, a BBC4 főműsor időben vetítette a Holocaust nemzetközi emléknapja alkalmából, (a Duna TV-n egyszer volt látható, egy hajnali időpontban), vetítették a Library of Congressben, a Lincoln Centerben, a Unesco palotában, és bekerült a Yad Vashem archívumába.

Amikor meghívtak minket a jeruzsálemi filmfesztiválra, valami megmagyarázhatatlan sorsszerűséget éreztem. A filmfesztivál helyszíne, a cinemathèque, a Siratófal felé néz, mögötte Dávid városa. Úgy éreztem, hogy a filmemben még élő, majd a nácik által elpusztított tanúk és tanúságok, a képen keresztül eljutottak abba a városba, amelynek nevét a zsidóság évezredek óta imáiba foglalja. Volt ebben valami transzcendentális, jelent és múltat összekötő, szavakkal nem igen kifejezhető érzés.

Filmem, Mógor Ági vágó, Böhm Dániel hangmérnök, a fordítók, Miklós Júlia és Hecker András, barátaim és családtagjaim segítségével, közreműködése és drukkolása nélkül, biztos, hogy nem tudott volna létrejönni. A magyarországi bemutató után felhívott Iványi Gábor metodista lelkész, és azt mondta, hogy Regina Jonas emlékére emléktáblát szeretne avatni a Wesley János Főiskola udvarán, az elhurcolt és elpusztított magyar zsidók, és Kézdy György emléktáblái mellé. (Kézdy György már nem érte meg a bemutatót, filmemben az ő hangján szólal meg Leo Baeck.)

¹³⁸ Groó Diana: *Címzett ismeretlen*, 2008. Kressmann Taylor 1938-ban írt levéldrámája egy amerikai zsidó galériatulajdonos, Max (Kulka János), és legjobb barátja, a Németországba hazatérő Martin (László Zsolt) barátságáról szól, amelyet a náci ideológia megmérgezt és porrá zúzott. A színdarab az OSI és a Spinoza ház támogatásával jött létre, és 8 évig volt műsoron.

Az emléktábla felavatása szűk körben zajlott. Iványi Gábor lelkész és Kelemen Kata rabbi együtt mondtak kaddist Regina Jonas emlékére. Ez több volt bármilyen elismerésnél.

139

140

¹³⁹ Regina Jonas emléktábla avatás. Iványi Gábor lelkész és Kelemen Katalin rabbi a Wesley János Lelkészképző Főiskola udvarán, 2013. április.

¹⁴⁰ Regina Jonas emléktábla avatás. Iványi Gábor lelkész, Groó Diana rendező és Kelemen Katalin rabbi a Wesley János Lelkészképző Főiskola udvarán, 2013. április.

Köszönet

Amikor szakdolgozatomba belekezdtem, nem tudtam pontosan elképzelni, hogyan fogom a végtelennek tűnő, több éves, állandó utazással és emlékezéssel járó filmkészítési folyamatot elmesélni úgy, hogy azokat a kimondatlan összefüggéseket és sorszerűségeket is érzékeltetni tudjam, amelyeket filmkészítőként csak a képeken keresztül tudok és próbálok kifejezni. Témavezetőm, Gábor György biztatása és lényegre látása nélkül nem tudtam volna boldogulni. Nagy köszönet illeti még családomat, Báron Györgyöt, Kuti Editet, és Barkoczi Jankát, akiknek rendületlen bátorítása elősegítette, hogy munkám végére érjek. Disszertációm elkészülését részben a Hadassah-Brandeis Institute kutatói ösztöndíja is lehetővé tette.

Felhasznált irodalom

- A. Nachama, Julius H Shoeps, H. Simon: *Jews in Berlin*, Henschel Verlag Berlin, 2002.
- Balassa Péter: *A fényírásstudók felelőssége* In: uő: *Szabadban*, Liget Műhely Alapítvány, Budapest, 1993. 278-284.
- Báron György: Egyetlen fotó (Regina. Magyar dokumentumfilm. Rendező: Groó Diána) *Élet és Irodalom*, LVII. évfolyam, 14. szám, 2013. április 5.
- Bazin, André: *Mi a film?* Budapest, Osiris kiadó, 1995.
- Benjamin Walter: *A fényképezés rövid története*, Ford. Pór Péter, In uő: *Angelus novus*. Magyar Helikon, Budapest, 1980.
- Benjamin Walter: *Egyirányú utca - Berlini gyermekkor a századforduló táján*, Atlantisz Könyvkiadó, 2006.
- Bíró Yvette: *A hetedik művészet*, Osiris, Budapest, 1998.
- Bíró Yvette: *A rendetlenség rendje*, Cserépfalvi, Budapest, 1996.
- Bíró Yvette: *Időformák*, Osiris, Budapest, 2005.
- Brecht, Bertolt: *A háromgarasos regény*, Budapest, Európa, 1970.
- Buzogány Klára, Zágoni Balázs: „Én az ő jövője vagyok, ő az én múltam...” Interjú Forgács Péter független filmrendezővel, *Filmtett*, 2006.május.15.
<http://www.filmtett.ro/cikk/2567/interju-forgacs-peter-fuggetlen-filmrendezovel>
- Czene Gábor: Szürreális valóság a hitleri Berlinből, *Népszabadság*, 2013. ápr. 22.
http://nol.hu/kultura/20130422-szurrealis_valosag_a_hitleri_berlinbol-1381405
- David Bathrick, Brad Prager, Michael David Richardson: *Visualizing the Holocaust: Documents, Aesthetics, Memory Collection of essays exploring the controversies surrounding images of the Holocaust*, Camden House, New York, 2008.
- Dettke, Dieter (editor): *The Spirit of the Berlin Republic*, Bergham Books 2003.
- Dr. Rürup, Reinhard (Redaktion): *Jüdische Geschichte in Berlin*, Berlin, Stiftung Topographie des Terrors, Edition Hentrich, 1995.

Erős Ferenc - Yichak M. Kashti - Kovács M. Mária (szerk.): *Zsidóság, történelem, identitás*, Budapest, T-Twins Kiadó, 1992.

Frank R. Ankersmit: *A történelmi tapasztalat*, Typotex, Budapest, 2004.

Gábor György: *A diadalíven innen és túl - Pogány, zsidó és keresztény narratívák – a „hetvenes” háború emlékezete*, Akadémiai Kiadó, 2009.

Gábor György: *Múltba zárt jelen, avagy a történelem hermeneutikája*, L'Harmattan, Budapest, 2016.

Gitlis, Baruch: *"Redemption" of Ahasuerus: The "Eternal Jew" in Nazi Film*, Holmfirth Books, 1996. 273.

Groó Diana: Regina Jonas, *BBC History magazin*, III. évf. 11. szám, Kossuth Kiadó, 2013.

Groó Diana: SAUL FIA, *Múlt És Jövő*, 2015/2.

Gyáni Gábor: *Az elveszíthető múlt. A tapasztalat, mint emlékezet és történelem*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010.

Gyáni Gábor: *Történészdiskurzusok*, L'Harmattan, Budapest, 2002.

Györffy Iván: *Csoda Berlinben*, Mozgó Világ, 6/110, 2013.

Hayden White: *A történelem terhe*, Osiris, Budapest, 1997.

Hevesy Iván: *A némafilm egyetemes története*, Magyar Filmintézet 1993.

Hoffmann János: *Ködkárpit- Egy zsidó polgár feljegyzései 1940-1944*, Szombathely Megyei Jogú Város kiadványa, 2001.

Hoffmann, Hilmar: *The Triumph of Propaganda: Film and National Socialism, 1933-1945*, 1. kötet, Berghahn Books, Oxford, 1997. 258.

Izrael Gutman, Bella Guttermann, Breuer Péter (szerk.): *Az Auschwitz Album*, Ford. Breuer

Ádám Dániel, Yad Vashem - Auschwitz Birkenau Állami Múzeum

Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Karády Viktor: *Zsidóság Európában a modern korban. Társadalomtörténeti vázlat*, Budapest, Új Mandátum, 2000.

Klapheck, Elisa: *Fräulein Rabbiner Jonas - The Story of the First Woman Rabbi* translated from the German by Toby Axelrod, San Francisco, Jossey-Bass, A Willey Imprint, 2004.

Kovács Éva és Vajda Júlia: Mutatkozás, Zsidó identitás történetek, Budapest, *Múlt És Jövő*, 2002.

Leni Riefenstahl: *Emlékeim*, ford. Liszlay Zoltán, Budapest, Nagyvilág, 2003.

Leni Riefenstahl: *Olympia - Documentation for the Olympia Film*, with Numerous Photographs of the Olympic Games 1936, St. Martin's Press, 1994. 288.

Naftali Kraus: *Smot, Az örökéggő csipkebokor* In: *Ősi Forrás, Mózes öt könyve, A haszid folklór tükrében*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995. 105.

Naftali Kraus: *Zsidó Fogalomtár*, In: *Ősi Forrás 19*, Wesley Kiadó, Budapest, 2009.

Nemes Károly: *A filmtörténet alapjai*, Budapest, Magyar Filmtudományi Filmarchívum, 1971.

Olbracht, Ivan: *Átok völgye*, Ford. Zádor András, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1973, 17.

Raj Tamás (szerk.): *Biblia*, teljes kétnyelvű (héber-magyar) Biblia 2 kötetben, Makkabi Kiadó, Budapest, 1994.

Raschke, Thomas (Gesamtredaktion): *Das Scheunen Viertel*, Berlin, Haude & Spener, 1999.

Rebiger, Bill: *Jüdisches Berlin*, Jaron Verlag 2008.

Roland Barthes: *Világos kamra. Jegyzetek a fotográfiáról*, Ford: Ferch Magda, Budapest, Európa kiadó, 1985.

Saul Friedländer: A Soáh az emlékezet és a történelem között, *Múlt És Jövő*, 1991/3. 5-12.

Schubert Gusztáv: A szépség szörnyetege, *Filmvilág*, 2002/12, 26-31. o. Sendak, Maurice: *Brundibar*, Warket books Ltd, 2003.

Surányi Vera: Holokausz – Emlékezet – Film, Szombat, 2010.06.22.
<http://www.szombat.org/politika/4027-holokausz-emlekezet-film>

Stewart Hull, David: *Film in the Third Reich; art and propaganda in Nazi Germany*, Simon and Schuster, 1973. 29.

Susan Sontag: *A fényképezésről*, Európa kiadó, 2007.

Susan Sontag: *A szenvedés képei*, Európa kiadó, Modern könyvtár sorozat, 1981.

The Holocaust Chronicle, A History in Words and Pictures, Lincolnwood, Illinois, Publication International Ltd, 2001.

Ulrich Gregor - Enno Patalas: *A film világtörténete*, ford: Félix Pál, Pödör László, Budapest, Gondolat, 1966.

Viktor E. Frankl: „... mégis mondj Igent az Életre!” *Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábor*, ford. BruckVera, Gorzó Andrea, Pszichoteam mentálhigiénés Módszertani Központ, Budapest, 1988.

Virág Teréz: *“Harmad- és negyediziglen. A vészidőszak szenvedéseinek emlékei a lelkekben.”* In: Holocaust Memoir to the 50th anniversary of the deportation of the country Jewry, (szerk. Králl Csaba) Budapest, TEDISZ, 1994.

Welch, David: *Propaganda and the German Cinema, 1933-1945*, I.B. Tauris, London New York, 2001.

Yerushalmi, Yosef Hayim: *Záchor. Zsidó történelem és zsidó emlékezet*. (ford. Tatár György), Osiris Kiadó–ORZSE, Budapest, 2000.

Zalán Vince: *Fejezetek a dokumentumfilm történetéből*, Filmművészeti Könyvtár 70. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, Budapest, 1983.

Filmek:

A Führer várost ad a zsidóknak (Der Führer schenkt den Juden eine Stadt, Kurt Gerron, 1944)

A kép hatalma, dokumentumfilm (Die Macht der Bilder: Leni Riefenstahl, Ray Müller, 1993)

Az akarat diadala (Triumph des Willens, Leni Riefenstahl, 1935)

Az örvény (Forgács Péter, dokumentumfilm, 1996)

Berlin Unterm Kakenkreuz, Die dreissiger Jahre - Chronos Media Berlin

Berlin, egy nagyváros szimfóniája (Berlin: Die Sinfonie der Großstadt Walter Ruttmann, 1927)

Berliner Stilleben, (Moholy Nagy László, dokumentumetűd, 1931)

Córesz (Groó Diana, dokumentumfilm, 2001)

Der gelbe Stern – Die Judenverfolgung 1933–1945 (Dieter Hildebrandt, 1980)

Memory of the Camps -1945/46 (Alfred Hitchcock, 1985)

Nagyítás (Michelangelo Antonioni, filmdráma, 1966)

Olimpia (Olympia, Leni Riefenstahl, 1936)

PO-LIN (Jolanta Dylewska, 2008)

Regina (Groó Diana, dokumentumfilm, 2013)

Shoah (Claude Lanzmann, sokumentumfilm, 1985)

Éjszaka és kód (Alain Resnais, dokumentumfilm, 1956)

The Immoderation of Me, Sandra Maischberger trifft Leni Riefenstahl,TV, 2002,
<http://www.imdb.com/title/tt0365716/>, <https://www.youtube.com/watch?v=zcHjUJSp7ck>
 Feltöltés: 2005.07.25.

Vasárnapi emberek (Menschen am Sonntag, Robert Siodmak, Edgar G. Ulmer, 1930)

Weltbühne Berlin- Der zwanziger Jahre – Chronos Media Berlin

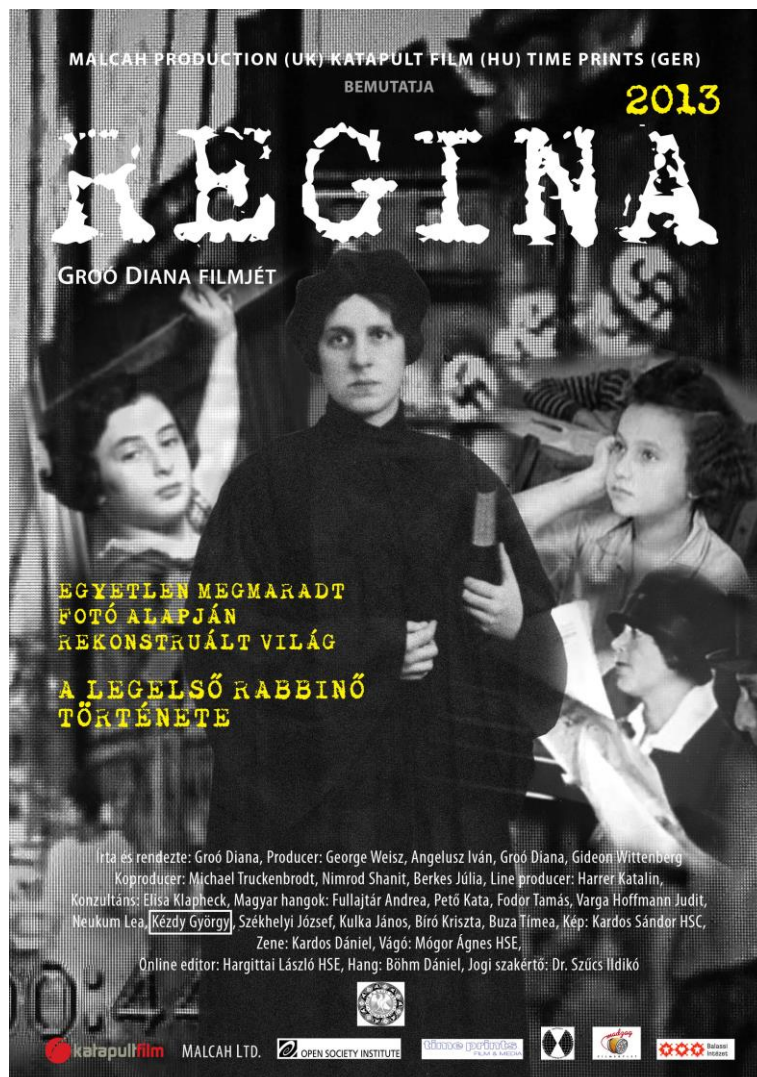
Zene:

Dajos Béla m.s. Tanz- Orchester - Bronisław Kaper: *Tränen weint jede Frau so gern, Tango*, Odeon 1929, <http://www.youtube.com/watch?v=5sxgvy30hLI>, Feltöltés: 2008.12.16.

Ilse Werner: *Das Ist Berlin*, 1938, <https://www.youtube.com/watch?v=hAMnuB7u1GU>,
Feltöltés: 2008.01.23.

Lotte Lenya: Mack The Knife <https://www.youtube.com/watch?v=aPG9GcykPIY>,
Feltöltés: 2008.05.30.

Marlene Dietrich: Solang Noch Unter'n Linden
<http://www.cduniverse.com/productinfo.asp?pid=7041129&style=music>

REGINA
A DOCUMENTARY BY DIANA GROÓ

"I was very inspired by the story of Regina and her great humanist values. I was struck by her bravery to remain in Germany during such a volatile time to be with her community. Regina is the most significant female figure in 20th-century Judaism, but all traces of her disappeared after her death in Auschwitz, and I wanted to support the filmmaker Diana Groó in telling Regina's story in the film". Rachel Weisz - **HAMARIGH**

"What this director has built in picture and sound is a rare, deliberately intimate portrait that's powerfully immersive. There's a bit of film-noir and a few touches of what look like sky-scene twinning from time to time, but make no mistake—Regina is the real deal." New York Jewish Film Festival 2014 - **CRITICS CHOICES**

"Passionately directed and beautifully narrated, this poetic black and white film about the world's first female rabbi is wholly inspiring but in terms of cinematography, it lacks a certain spark." Jennifer Tate - **VIEWLONDON.CO.UK**

"The hitherto untold story of Regina Jonas (1902-1944) is brought to life unreservedly in this sensitive poetic documentary, 'Regina.' It pays tribute to an inspiring individual whose short but influential life has been beautifully constructed out of scant visual material — there is only one surviving photograph of the Berlin born Jonas." - **THE TIMES OF ISRAEL**

"I felt I knew what the story was about and it was something that should not be lost. It should be preserved for the future and go out into the world because it has universal messages of human values." - **George Weisz - HAMARIGH**

"Regina is Mr Weisz's first foray into producing. He says he wanted to make the film — which is directed by highly rated young Hungarian film-maker, Diana Groó — to promote awareness of Rabbi Jonas's work. She is regarded as an icon by Liberal Jews but is less well known among the wider Jewish community." **THE JEWISH CHRONICLE**

"Passionately directed and beautifully narrated, this poetic black and white film about the world's first female rabbi is wholly inspiring but in terms of cinematography, it lacks a certain spark." Jennifer Tate - **VIEWLONDON.CO.UK**

WWW.REGINAJONASMOVIE.COM

Written and directed by: Diana Groó Producer: George Weisz, Iván Angelusz, Diana Groó, Alan Reich, Gideon Wittenberg
Co-producer: Michael Truckenbrodt, Nimrod Shanit, Júlia Berkes Line producer: Katalin Harrer Consultant: Elisa Klapheck, Judith Eick
Dramaturg: Krisztina Esterházy Color grading: Sándor Kardos HSC Music: Daniel Kander Editor: Ágnes Mágner HSE
Online editor: László Hargittai HSE Sound design: Dániel Böhm Legal Advisor: Dr. Ildikó Szűcs, Peter Weisz
Voice of Regina Jonas: Rachel Weisz (English ver), Martina Gebeck (German ver), Andrea Fullajtár (Hungarian ver)

LANGUAGE: ENGLISH GERMAN HUNGARIAN	SUBTITLES: ENGLISH FRANCAIS ESPAGNOL ITALIEN PORTUGUAIS POLSKI ROMANIAN	RUNNING TIME: 65 MIN. + BONUS FEATURES: 14 min
--	---	--

Produced by: Katapult Film 011 1821 Budapest, Hungary. Leg. 07 25-23.
Regina © 2013 Malcah Productions Ltd. - Katapult Film 011. All Rights reserved!

REGINA
A DOCUMENTARY BY DIANA GROÓ

**RACHEL WEISZ
MARTINA GEDECK
ANDREA FULLAJTÁR**

**AN INSPIRING STORY
OF THE
WORLD'S FIRST WOMAN RABBI**

**LA PREMIÈRE FEMME RABBIN / LA PRIMA DONNA-RABBINO
MUJER RABINA / OPOWIEŚĆ O PIERWSZEJ RABINCE / A
VILÁG ELSŐ RABBINÓJE / DIE WELTWEIT ERSTE RABBINERIN**

Produced by: Katapult Film 011 1821 Budapest, Hungary. Leg. 07 25-23.
Regina © 2013 Malcah Productions Ltd. - Katapult Film 011. All Rights reserved!

Melléklet 1.

Regina

Groó Diana filmje

Szövegkönyv

MALCAH FILM PRODUCTIONS LTD – KATAPULT FILM – TIME PRINTS MEDIA

2013

REGINA JONAS

A VILÁG ELSŐ RABBINŐJE

DIE ERSTE RABBINERIN DER WELT

**Ein kreativer Dokumentarfilm
von Diana Groó**

60 min.

**szövegkönyv
Drehbuch**

(német fordítás: Hecker András, Miklós Júlia)

MALCAH FILM PRODUCTIONS LTD – KATAPULT FILM – TIME PRINTS MEDIA

2013

(ANYAKÖNYVVEZETŐ)

Berlin, 1902. augusztus harmadika.

Alulírott anyakönyvvezető előtt a mai napon megjelent a házassági anyakönyvi kivonat alapján azonosított... Wolf Jonas izraelita vallású kereskedő, és bejelentette, hogy a vele egy háztartásban lakó házastársa Sara Jonas szül. Hess, 1902 augusztus 3-án délelőtt ½ 6 órakor leánygyermeket hozott a világra, aki a Regina nevet kapta.

(STANDESBEAMTE)

Berlin, am 3. August 1902

Vor dem unterzeichneten Standesbeamten erschien heute, der Persönlichkeit nach auf Grund der Heiratsurkunde anerkannt als... Wolf Jonas Kaufmann, mosaischer Religion, und zeigte an, dass von der Sara Jonas geborenen Hess, seiner Ehefrau, wohnhaft bei ihm am dritten August des Jahres tausend neunhundert zwei vormittags um *fünf ein halb* Uhr ein Mädchen geboren worden sei, und dass das Kind den Vornamen Regina erhalten habe.

RENDEZŐ HANGJA

Azt hallottam, úgy járt az utcán, mint egy misztikus középkori alak...

Magába fordulva... és gondolatai nem e világon, hanem egészen más dolgokon jártak.

Nem tudom. Nem ismerhettem. És csak egyetlen fotót találtam róla.

STIMME DER REGISSEURIN

Man hat mir erzählt, sie sei wie eine mystische, mittelalterliche Gestalt durch die Straßen gewandelt...

Den Blick völlig nach innen gewandt... und die Gedanken nicht auf das Irdische, sondern auf ganz andere Dinge gerichtet. Ich weiß nicht. Ich habe nicht die Gelegenheit gehabt, sie kennenzulernen. Und ich habe nur ein einziges Foto von ihr gefunden.

RENDEZŐ HANGJA

Berlin szegénynegyedében a Scheunenviertelben, ahol kelet-európai zsidó menekültek és ortodox zsidók éltek egymás mellett prostituáltakkal, feketézőkkel és tolvajokkal...

a nyomor volt az úr, és mindennaposak voltak a razziák.

STIMME DER REGISSEURIN

In dem Armenviertel Berlins, dem Scheunenviertel, wo jüdische Flüchtlinge aus Osteuropa und orthodoxe Juden... Tür an Tür mit Prostituierten, Schwarzhändlern und Dieben wohnten...herrschte das Elend, und Razzien gehörten zum Alltag...

RENDEZŐ HANGJA

Itt élt Wolf Jonas szegény kereskedő. Ortodox zsidó, aki szigorúan betartotta a vallás előírásait, de mégis azt akarta, hogy ne csak fia Ábrahám, hanem lánya, Regina is tanuljon...

STIMME DER REGISSEURIN

Hier lebte der arme Händler, Wolf Jonas. Ein orthodoxer Jude, der die Vorschriften der Religion strikt befolgte und dennoch den Wunsch hatte, dass nicht nur sein Sohn Abraham, sondern auch seine Tochter Regina studieren sollte...

(IDŐS, ISKOLATÁRS HANGJA)

Egyszer nagyon meglepett bennünket. Azt mondta, hogy Rabbi akar lenni...

És héber vallás meg történelem órán mindig azt akarta, hogy órá kerüljön a sor.

Vallási témákban pedig olyan meggyőző erővel beszélt hozzánk, hogy eszünkbe sem jutott, hogy ez az út egy nő számára járhatatlan...

(STIMME EINER EHEMALIGEN MITSCHÜLERIN)

Einmal hatte sie uns sehr überrascht... Sie sagte, sie wolle Rabbiner werden...

Im Hebräisch-, Religions- und Geschichtsunterricht wollte sie immer an die Reihe kommen... Und wenn es um religiöse Fragen ging, sprach sie mit solch einer Überzeugungskraft zu uns, dass wir gar nicht auf den Gedanken kamen, dass dieser Weg für eine Frau versperrt war...

RENDEZŐ HANGJA

De egy nő nem lehet rabbi a zsidó törvények szerint...

A Judaizmusban a Rabbi alakja mindig afféle bölcs apa figura, és egy Rabbi képe nem lehet más, mint egy tiszteletreméltó férfié...

STIMME DER REGISSEURIN

Nach jüdischem Gesetz kann eine Frau jedoch kein Rabbiner werden...

Im Judentum ist der Rabbiner stets eine Art Vaterfigur, älter und weise...

Und die Vorstellung von einem Rabbiner kann nur die von einem ehrwürdigen Mann sein...

RENDEZŐ HANGJA

1914-re a kelet-európai pogromok miatt óriási bevándorló hullám érte el Németországot.

A legtöbb zsidó Hamburgon és Amszterdamon keresztül Amerikába tartott, de Berlinben rekedt, mert vagy nem volt pénzük, vagy hiányosak voltak a papírjaik.

STIMME DER REGISSEURIN

Bis 1914 gelangte aufgrund der Pogrome in Osteuropa eine riesige Flüchtlingswelle nach Deutschland. Die meisten Juden wollten über Hamburg und Amsterdam weiter nach Amerika, viele von ihnen saßen jedoch in Berlin fest, weil es ihnen an Geld oder an den notwendigen Dokumenten fehlte.

RENDEZŐ HANGJA

Grenadierstrasse, Linienstrasse, Strassburgerstrasse, Alte Schönhauser strasse.

Sötét, nyirkos, szegényes udvari lakások egymásutánja...

A Jonas családnak szinte egyfolytában költöznie kellett.

STIMME DER REGISSEURIN

Grenadierstraße, Linienstraße, Straßburger Straße, Alte Schönhauser Straße.

Eine Reihe dunkler, feuchter, armseliger Hinterhof-Wohnungen...

Die Familie Jonas musste fast ständig umziehen.

IDŐS SZEMTANU NŐ

....Egy hideg novemberi nap volt akkor... Regina nem jött iskolába, és másnap tudtuk meg, hogy az édesapja meghalt...Tudtuk, hogy nagyon szegények, de hogy a temetésre egy rabbit sem tudnak megfizetni, azt nem is gondoltuk. Állítólag a temetésen senki nem mondott érte halotti imát.

Lehet, hogy akkor határozta el, hogy rabbi lesz, de hát még nagyon kicsi volt, még csak 11 éves volt...

ALTE DAME, AUGENZEUGIN

Es war ein kalter Novembertag... Regina kam nicht zur Schule. Am nächsten Tag erfuhren wir, dass ihr Vater gestorben war... Dass sie sehr arm waren, wussten wir, aber dass sie für die Beerdigung nicht einmal einen Rabbiner bezahlen konnten, hätten wir nicht gedacht. Angeblich hatte bei seiner Beerdigung keiner das Totengebet für ihn gesprochen.

Vielleicht war das der Augenblick, als sie den Beschluss fasste, Rabbiner zu werden... wobei sie damals noch sehr klein war, erst elf Jahre alt...

RENDEZŐ HANGJA

Regina talán pótapát keresett, vagy olyasvalakit, aki mint édesapja, mellette áll, és arra bátorítja, hogy továbbtanuljon, és megvalósítsa álmait.

A Rykesstrasse-i Zsinagóga rabbija, Max Weyl, figyelt fel rá először.

STIMME DER REGISSEURIN

Möglicherweise suchte Regina einen Ersatzvater, oder jemanden, der, wie ihr Vater, ihr zur Seite stand und sie ermutigte, weiter zu studieren und ihre Träume zu verwirklichen.

Der Rabbiner der Synagoge in der Rykestraße, Max Weyl, wurde als erster auf sie aufmerksam.

IDŐS SZEMTANU NŐ

Irigykedtünk is rá, mert Max Weyl rabbi kedvence lett. Egyfolytában tanult és olvasott, és Weyl rabbi külön talmud órákat adott neki, sőt ha jól emlékszem, később asszisztensének is fogadta. És egy biztos, ha ő celebrálta a szombatot, Regina édesanyjával együtt mindig ott volt a zsinagógában.

ALTE DAME, AUGENZEUGIN

Wir waren neidisch auf sie, weil sie die Lieblingsschülerin von Rabbiner Max Weyl wurde. Ununterbrochen hatte sie gelernt und gelesen, und Rabbiner Weyl gab ihr zusätzlichen Talmud-Unterricht, und wenn ich mich richtig erinnere, wählte er sie sogar zu seiner Assistentin. Und auf jeden Fall ganz sicher ist, dass immer, wenn er den Schabbat zelebrierte, war auch Regina mit ihrer Mutter in der Synagoge.

IDŐS SZEMTANU NŐ

Bizonyos reformokat a zsidó vallásban is hoztak. Például módosították azt a reggeli imát, amelyben a férfiak köszönetet mondanak azért, hogy nem nőnek teremtette őket a Mindenható. És a lányoknak bevezették a bat micvát, azaz a konfirmációt, sőt vegyes kórus is volt a zsinagógákban, de mindezek ellenére elképzelhetetlen volt, hogy egy nő Rabbiként működjön.

ALTE DAME, AUGENZEUGIN

Manche Reformen wurden auch in der jüdischen Religion eingeführt... Zum Beispiel wurde jener Segensspruch geändert, mit dem Männer ihre Dankbarkeit darüber ausdrücken, nicht als Frau erschaffen worden zu sein. Und für Mädchen wurde die Bat Mitzwa eingeführt, also die Konfirmation, und es gab sogar gemischte Chöre in den Synagogen – aber dass eine Frau das Amt eines Rabbiners bekleidete, war trotz alledem undenkbar.

RENDEZŐ HANGJA

A berlini szellemi élet jeles képviselői között sok zsidó származású, asszimilálódott polgár alkotott. A bevándorlók viszont javarészt tradicionális közép európai, és orosz zsidók voltak, akik másképp öltözködtek, jiddisül beszéltek és szinte egész napjukat a zsinagógában töltötték...

STIMME DER REGISSEURIN

Unter den namhaften Vertretern der intellektuellen Szene Berlins befanden sich zahlreiche assimilierte Bürger jüdischer Herkunft. Die Einwanderer indessen waren zumeist traditionstreue Juden aus Osteuropa und Russland, die sich anders kleideten, jiddisch sprachen und fast den ganzen Tag in der Synagoge verbrachten...

(IDŐS NŐ 2, EGYETEMI TÁRS HANGJA)

Mélyen vallásos volt és ortodox zsinagógába járt, de azt, hogy egy nő rabbi legyen, egyáltalán nem találta ellentétessnek a zsidó vallás törvényeivel.

(ALTE DAME 2, STIMME EINER KOMMILITONIN)

Sie war tief gläubig und besuchte eine orthodoxe Synagoge, aber eine Frau als Rabbiner – diese Vorstellung war für sie kein Widerspruch zu den Gesetzen der jüdischen Religion.

(IDŐS NŐ, TANÍTVÁNY 2)

Vidám ember volt... Gyakran nevetett.

A tanítást viszont igen komolyan vette, de nem volt szigorú.

(ALTE DAME, EHEMALIGE SCHÜLERIN VON REGINA 2)

Sie war ein fröhlicher Mensch... Oft hatte sie gelacht.

Den Unterricht nahm sie aber sehr ernst, streng war sie allerdings nicht.

(IDŐS NŐ, TANÍTVÁNY 3)

Hogy honnan halászta elő ezeket a ruhadarabokat, nem tudom... Emlékszem, sötétzöld bársonyruhában ült a katedránál, aminek puffos ujjá úgy volt megtoldva, hogy könyöktől lefele erősen szűkült. Ezt a részt még az óra előtt kigombolta. Képzeltetik, hogy milyen kegyetlenül gúnyolta őt az osztály!

(ALTE DAME, EHEMALIGE SCHÜLERIN VON REGINA 3)!!!

(J.M., S. 22, Rita Nagler)

Wo nahm sie bloß diese Kleidungsstücke her... ich weiß es nicht...

Ich trage im Kopf ein Bild von einer Frau, die auf dem Katheder saß, in einem dunkelgrünen Samtkleid mit kurzen Puffärmeln, die sich von der Mitte des Oberarms hinab anliegend verlängerten. Diese Verlängerung knüpfte sie nun in Vorbereitung auf die Stunde ab. Man würde glauben, dass die Klasse sie gnadenlos quälte!

(IDŐS NŐ, TANÍTVÁNY 2)

Hát a lábbelivel állt a legrosszabbul, mindig kitaposott cipőt hordott...

Hányaveti volt a járása.

(ALTE DAME – SCHÜLERIN VON REGINA 2)

(Text auf gesondertem Blatt, maschinengeschrieben – (Prof. Dr. Marie Simon Jalowicz)

Am schlimmsten war es mit dem Schuhzeug... sie trug immer zerlatschte Schuhe und hatte... einen gar uneleganten Gang...

(IDŐS NŐ, TANÍTVÁNY 1)

Gyönyörű teremtés volt hihetetlen kisugárzással. Az istenhitet és az alázatosságot tartotta a legfontosabbnak, és az órái olyan érdekesek voltak, hogy észre sem vettük az idő múlását.

(ALTE DAME, SCHÜLERIN VON REGINA 1)

Sie war wunderschön und hatte eine unglaubliche Ausstrahlung. Den Glauben an Gott und die Demut hielt sie für das Wichtigste und ihr Unterricht war so interessant, dass wir gar nicht bemerkten, wie die Zeit verging.

(IDŐS NŐ, TANÍTVÁNY 1)

Délután néha elkésett a tanításról. Ilyenkor meglehetősen agyonhajszoltnak látszott, és óra közben ette meg a tízóraitját.

(ALTE DAME, SCHÜLERIN VON REGINA 1)

Sie ist zum Unterricht am Nachmittag manchmal zu spät erschienen und hat dann „recht abgehetzt“ gewirkt. Während des Unterrichts soll sie ihr Pausenbrot gegessen haben.

(IDŐS NŐ, TANÍTVÁNY 2)

Regina Jonasból hiányzott az a porosz fegyelem, amit akkoriban a tanároktól elvártak...

(ALTE DAME, SCHÜLERIN VON REGINA 2)

Regina Jonas hat es an der damals von Lehrern erwarteten preußischen Disziplin gefehlt...

(KISISKOLÁS LÁNY)

Kedves Jonas Kisasszony!

Remélem, jobban van. Már sokkal korábban is írhattam volna Önnek, de először nem tudtam a címét, másodszor pedig azt reméltem, hogy hamarosan újra eljön az iskolába. Olyan szép volt az utolsó óra, amelyet nekünk tartott, és már alig vártuk a következőt. A lányok szörnyen unatkoznak, mert elmarad az óra. Minden kedden és csütörtökön **engem faggat mindenki,**

„hogy van?”. És amikor azt a rossz hírt kell közölnöm, hogy az óra elmarad, szomorúan kullognak utánam. Látja, Jonas Kisasszony, milyen nagy szeretettel várjuk magát.

Tehát siessen gyorsan meggyógyulni!

Tiszta szívből mielőbbi gyógyulást kíván a Helene Lange Iskola alsó- és felső tagozata.

Liddy

(JUNGE SCHÜLERIN)

Liebe Fräulein Jonas!

Ich hoffe, dass es Ihnen besser geht!

Ich hätte Ihnen schon viel früher geschrieben, aber erst wusste ich nicht Ihre Adresse, und dann hoffte ich, dass Sie bald wieder zur Schule kommen würden.

Die letzte Stunde, die Sie uns gegeben hatten, war so schön. Wir hatten uns schon alle auf die nächsten Stunden gefreut. Die Mädels langweilen sich furchtbar, weil der Unterricht ausfällt. Jeden Dienstag und Donnerstagwerde ich von den anderen gefragt, wie es Ihnen gehe. Und wenn ich dann die schlechte Mitteilung machen muss, dass der Unterricht ausfällt, werden sie alle sehr traurig.

Sehen Sie Fräulein Jonas, mit so großer Sehnsucht werden Sie von uns erwartet.

Also beeilen Sie sich bitte mit dem Gesundwerden.

Mit herzlichem Gruß und gute Besserung wünscht die Ober- und Unterstufe der Helene-Lange-Schule.

Liddy

RENDEZŐ HANGJA

Nem tudom, hogyan hatottak Reginára a suffragette mozgalmak, de biztos vagyok abban, hogy továbbtanulását az I. Világháború után megerősödött női mozgalmak vívmányai megkönnyítették...

STIMME DER REGISSEURIN

Ich weiß nicht, welchen Einfluss die Sufragettenbewegung auf Regina hatte, ich bin mir aber sicher, dass die Errungenschaften der nach dem Ersten Weltkrieg erstarkten Frauenbewegungen ihr das Weiterstudieren erleichterten...

(IDŐS NŐ)

Nekünk nem jelentett ellentmondást a modernség és a vallásosság.

Mi német állampolgároknak vallottuk magunkat, akik egyszerre lehettünk hagyományokhoz hű zsidók, és a modern Németország egyenrangú polgárai.

(ALTE DAME)

Für uns waren Modernität und Religiosität kein Widerspruch.

Wir betrachteten uns als deutsche Staatsbürger... die gleichzeitig traditionstreue Juden und gleichberechtigte Bürger des modernen Deutschlands waren.

RENDEZŐ HANGJA

1924-ben Regina elhatározta, hogy jelentkezik a Zsidó Tudományok Főiskolájára.

A 27 női hallgató közül, egyedül csak neki volt az a szándéka, hogy Rabbi legyen...

STIMME DER REGISSEURIN

Im Jahr 1924 hatte Regina beschlossen, sich an der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums zu immatrikulieren. Von den 27 weiblichen Studenten hatte sie alleine die Absicht, Rabbiner zu werden...

(IDŐS NŐ)

Mi csak vallástanárok akartunk lenni...ezért tanultunk a főiskolán...de ő....

Emlékszem, ha vitába keveredett a tanárokkal, és szóba került, hogy lehet-e egy nő rabbi...?

Hát sokakat irritált a kérdés...

(ALTE DAME)

Wir studierten an der Hochschule, um Religionslehrer zu werden..., sie aber... Ich erinnere mich, wenn sie mit den Professoren eine Meinungsverschiedenheit hatte und die Frage zur Sprache kam, ob eine Frau Rabbiner werden könne...? Nun, viele hatte diese Frage irritiert...

RENDEZŐ HANGJA

Regina mégis megnyerte a liberális Leo Baeck és az ortodox Doktor Eduard Baneth Talmud professzor szimpátiáját, és 1930-ban beadta szakdolgozatát.

STIMME DER REGISSEURIN

Dennoch gewann Regina die Sympathie des liberalen Leo Baeck und des orthodoxen Talmud-Professors Dr. Eduard Baneth... Und im Jahr 1930 reichte sie ihre Diplomarbeit ein...

(REGINA)

Mivel én magam szeretem ezt a hivatást, és nagyon szívesen gyakorolnám, ha egyszer lehetőségem lesz rá, a magam szerény eszközeivel most megpróbálkozom azzal, hogy megvilágítsam ezt a kérdést. A női rabbinátus egy meglévő tradíció folytatását jelenti.

Példának említhetném Debórát, vagy a zsidó történelem számos más **(KIVÁLÓ)** női alakját, akik nem voltak ugyan rabbik, de olyan **(HALACHIKUS)** döntéseket hoztak, amelyeket Rabbik is elismertek. A nők feladata nem más, mint visszahozni azokat az értékeket, amelyek mindig is benne voltak a Judaizmusban. Ilyen például az alázat, a tartózkodás vagy a szerénység.

(REGINA)

(J.M. 20.old. F.R.J.34.old.)

...Da ich (aber) persönlich diesen Beruf liebe, und ihn, wenn es einmal möglich wird, sehr gern ausüben möchte...will ich versuchen, nach meinen bescheidenen Kräften die Frage etwas zu beleuchten...Das weibliche Rabbinat stellt die Fortsetzung einer vorhandenen Tradition dar; als Beispiele wären Deborah oder die vielen (herausragenden) weiblichen Figuren der jüdischen Geschichte zu nennen, die zwar keine Rabbiner waren, aber (halachische) Entscheidungen trafen, die von Rabbinern anerkannt wurden. Die Aufgabe der Frauen ist nichts Geringeres als jene Werte wieder zu vergegenwärtigen, die im Judentum stets enthalten waren, wie beispielsweise die Demut, die Zurückhaltung oder die Bescheidenheit...

RENDEZŐ HANGJA

Nem tartotta magát reformernek, és tudta, hogy álláspontja főleg az ortodoxiát sérti majd, ahova ő maga is tartozik..., de ha írásbeli dolgozatát szóban is megvédheti, álmai valóra válhatnak. A tanári kar tartott a közösségen belüli botránytól...Egy nő rabbivá avatása veszélyeztette volna a zsidó egységet, amelyre különösen nagy szükség volt az erősödő antiszemitizmusban.

A felavatásokért felelős Talmud professzor váratlanul meghalt, és utódja konzervatív beállítottságú volt. Regina rabbivá avatását kategorikusan visszautasította.

Így csak vallástanári diplomát kapott.

...

De álmait nem adta fel...

Leo Baeck további kurzusaira jelentkezett, és közben gyerekeket tanított.

STIMME DER REGISSEURIN

Sie hielt sich nicht für eine Reformerin und wusste, dass ihr Standpunkt vor allem die Orthodoxie beleidigen würde, der sie selbst angehörte...

Wenn sie aber ihre schriftliche Diplomarbeit auch mündlich verteidigen durfte, könnten ihre Träume wahr werden. Das Lehrerkollegium befürchtete einen Skandal innerhalb der Gemeinde... Die Ordinierung einer Frau hätte die Einheit des Judentums gefährdet, die aber gerade jetzt, angesichts des wachsenden Antisemitismus, ganz besonders vonnöten war. Der für die Ordinationen zuständige Talmud-Professor war unerwartet gestorben und sein Nachfolger war konservativ eingestellt. Die Ordinierung Reginas wies er aufs Entschiedenste zurück, weshalb sie nur ein Diplom als Religionslehrerein erhielt.

...

Ihren Traum gab sie aber nicht auf... Sie meldete sich für weitere Seminare von Leo Baeck an und erteilte Kindern Religionsunterricht.

(LEO BAECK)

Berlin, 1931. május 12.

Külön is igazoljuk, hogy Regina Jonas kisasszony az egyházi szónoklattan gyakorlatokon a legjobb eredménnyel vett részt, a prédikáció gyakorlatokon állandó fejlődést mutatott, és sorozatosan bebizonyította, hogy mélyen gondolkodó és rátermett prédikátor.

Baeck sk.

(LEO BAECK)

(Kopie – auf gesondertem Blatt)

Berlin, den 12. Mai 1931.

Es wird noch besonders bescheinigt, dass Fräulein R e g i n a J o n a s an den homiletischen Übungen mit bestem Erfolge teilgenommen und in einer Reihe von

Übungspredigten, die einen stetigen Fortschritt zeigten, sich als denkende und gewandte Predigerin bewiesen hat.

gez. B a e c k

(FIATAL NŐ)

Berlin, 1931. december 16.

Regina Jonas rabbijelölt-kisasszony meghívta tanítványai szüleit egy általa rendezett ünnepélyre, amely magasan fölötte állt minden más hasonló rendezvénynek, és ezért különösen méltó az elismerésre. Miután a gyertyákat meggyújtották, és egy körülbelül tizenhét éves leány elmondott egy imát, nagy lelkesedéssel énekelte el negyven gyerek a hanuka - dalt. Regina Jonas azt kérte a szülőktől és a nevelőktől, hogy gyermekeiket és növendékeiket őseik hitében neveljék, és járjanak elől jó példával. A tanárnő a leánynevelésről is megértően beszélt, figyelembe véve a zsidó szempontokat, és ő maga válaszolta meg kérdését, léteznek-e egyáltalán ezekben a nehéz időkben ünnepek:

igen, ha az ünnep élményt nyújt, és ha ez nekik, elsősorban a gyerekeknek, mint ilyen, megmarad az emlékezetében, és például szolgál...

(JUNGE FRAU)

Berlin, den 16. Dezember 1931.

Von der Religionslehrerin Fräulein Rabbinkandidatin Regina Jonas erging an die Eltern ihrer Schülerinnen eine Einladung zu einer von ihr arrangierten Feier, die weit über den Rahmen derartiger Veranstaltungen hinaus ragte und deshalb besonders gewürdigt zu werden verdient. Nach dem Anzünden der Lichter und dem von einer etwa 17jährigen Schülerin gesprochenen Gebet, ertönte voll Begeisterung von 40 Kindern gesungen das Chanukalied... Regina Jonas richtete an Eltern und Erzieher die Bitte, ihre Kinder und Zöglinge im Glauben unserer Vorfahren zu erziehen und ihnen mit gutem Beispiel voranzugehen. Die Lehrerin erörterte in verständnisvoller Weise auch die Mädchenerziehung so, wie sie vom jüdischen Standpunkt gedacht ist; auf die von ihr selbst gestellte Frage, ob „Feiern“ in dieser schweren Zeit überhaupt gegeben sind, beantwortet sie dieselbe dahin: Ja, wenn eine Feier ein Erlebnis wird, wenn sie namentlich Kindern als solches im Gedächtnis bleibt und Vorbild ist...

RENDEZŐ HANGJA

1933...

Reginának, zsidó származású kollégáihoz hasonlóan egyre több olyan gyereket kellett tanítania, akik az antiszemitizmus következtében kiszorultak az állami iskolákból.

Erőt és tartást kellett adni a gyerekeknek, hogy büszkén vállalják zsidó származásukat, és nem egyet fel kellett készíteni az emigrációra is.

...

Sok olyan tanítványa volt, akiknek szülei nem engedték, hogy gyerekeik héber nyelvet vagy zsidó hittant tanuljanak, mert féltek, de Regina hatására mégis visszafordultak az ősi valláshoz...

STIMME DER REGISSEURIN

1933...

Regina musste, ähnlich wie ihre anderen Kollegen jüdischer Herkunft, immer mehr Kinder unterrichten, die aufgrund des Antisemitismus aus den staatlichen Schulen verdrängt wurden.

Sie musste den Kindern Stärke und Haltung vermitteln, damit sie ihre jüdische Herkunft selbstbewusst und mit Würde akzeptierten; viele von ihnen musste sie zudem auf die Emigration vorbereiten...

Auch hatte sie viele Schüler, deren Eltern ihren Kindern nicht erlaubten, Hebräisch oder jüdische Religionslehre zu lernen, weil sie Angst hatten... aber unter dem Einfluss Reginas kehrten sie dennoch zu ihrer Religion zurück...

TÚLÉLŐ VISSZAEMLEKEZÉSE

Sosem felejttem el, ahogy „visszatérített”. Leült velem szemben és Hitlerről beszélt. Ma is hallom a hangját...: *olyan idők járnak, amikor az ember nem maradhat kívülálló* - ezt mondta és szerepet adott nekem az egyik Hanuka ünnepélyre.... Én lettem az egyik gyertya a kilenc hanuka-gyertya közül! És tulajdonképpen ez volt a zsidósággal kapcsolatos első élményem...

ERINNERUNG EINER ÜBERLEBNDEN

Ich werde es nie vergessen, wie sie mich bekehrt hatte. Sie hat mich privat angesprochen und hat über Hitler geredet. Auch heute höre ich ihre Stimme. „So sind die Zeiten heute, dass man sich nicht mehr zurückhalten kann“, sagte sie. Sodann hat sie mir eine Rolle in

dem Chanukka Stück angeboten. Ich spielte eine der neun Kerzen des Chanukka-Leuchters. Das war für mich die erste Berührung eigentlich mit dem Judentum...

RENDEZŐ HANGJA

1935-ben, abban az évben, amikor a náci meghozták a Nürnbergi törvényeket, és minden zsidót megfosztottak állampolgári jogaitól, Max Dienemann, a Liberális Rabbik Szövetségének elnöke kijelentette, készen áll arra, hogy Reginát rabbivá avassa.

STIMME DER REGISSEURIN

Im Jahr 1935, als die Nazis die Nürnberger Rassengesetze verabschiedeten und alle Juden ihrer Bürgerrechte beraubten, kündigte Max Dienemann, Vorsitzender des liberalen Rabbinerverbands, an, dass er bereit sei, Regina zum Rabbiner zu ordinieren...

MAX DIENEMANN

Mivel felismertem azt, hogy szíve Istené és Izraelé, hogy lelkét az általa kitűzött célnak szenteli, hogy istenfélő, és minthogy a nálam felvett vallástételi tantárgyakból letette a vizsgát, tanúsítom, hogy alkalmas arra, hogy rabbi hivatalra töltsön be. Isten segítse és támogassa őt, és kísérje minden útján.

Tebeth 5696. Rabbi Max Dienemann.

MAX DIENEMANN

Da ich erkannt habe, dass ihr Herz mit Gott und Israel ist, und dass sie ihre Seele für das Ziel, das sie sich gesetzt hat, hingibt und dass sie gottesfürchtig ist, und da sie die Prüfung bestanden hat, die ich ihr in religionsgesetzlichen Gegenständen abgenommen habe, bezeuge ich ihr,... dass sie dazu geeignet ist, das rabbinische Amt zu bekleiden...

...Gott möge sie stützen und ihr beistehen und mit ihr sein auf allen ihren Wegen.

Tebeth 5696. Rabbi Max Dienemann

RENDEZŐ HANGJA/

A felavatás liberális és ortodox részről is heves reakciót váltott ki...

STIMME DER REGISSEURIN

Die Ordination hatte sowohl in liberalen als auch in orthodoxen Kreisen heftige Reaktionen ausgelöst ...

(ORTHODOX FÉRFI 1)

Pap csak férfi lehet, nő nem.

Ha egy reformközösségben nők lépnek a szószékre, a zsidóságot nemcsak elárulják, hanem ki is gúnyolják!

(ORTHODOXER MANN 1)

Rabbiner kann nur ein Mann sein, eine Frau nicht.

Wenn in einer Reformgemeinde Frauen die Kanzel besteigen...

wird das Judentum nicht bloß verraten, sondern auch noch verspottet.

(ORTODOX FÉRFI 2)

Néhány héttel ezelőtt a liberális Maybaum egyik kollegája az Offenbach-i Dienemann úr egy nőt nevezett ki rabbinak, akit a berlini közösség meghívott zsinagógájába, hogy előadásokat tartson. A liberális tehát éppen azt teszi, amit egy másik liberális árulásnak és a zsidóság karikatúrájának nevez, hogy templomaink szent csarnokában meghonosítja a hisztériát.

(ORTHODOXER MANN 2)

Erst von wenigen Wochen hat ein Kollege des liberalen Maybaum, Herr Dienemann aus Offenbach, einer Frau die Rabbinatsautorisation erteilt, und die Berliner Gemeinde hat sie zu Vorträgen für ihre Synagoge geladen. Der eine Liberale hat also genau das getan, was der andere Liberale als einen Verrat und eine Karikatur des Judentums bezeichnet, indem die Hysterie in die geheiligten Hallen unserer Tempel eingeschleppt wird.

(REGINA KÜRZ)

Kedves Regina!

Ellától hallottam az örömhírt, hogy végre egyszer olyan ember kerül a szószékre, aki odavaló, és valóban érdemes rá. Mindig mondtam, hogy Dél-Németországban sokkal okosabbak az emberek, mint északon, és ez most nagy örömömre újra beigazolódott.

Regina Kürz

(REGNA KÜRZ)

Liebe Regina!

Von Ella habe ich die freudige Nachricht gehört, dass endlich einmal eine Richtige, die es verdient, auf die Kanzel kommen darf.

Ich habe schon immer gesagt, dass die Leute in Süddeutschland viel klüger sind, als die im Norden, das haben sie wieder einmal bewiesen zur großen Freude von

Ihrer

Regina Kürz

(KARL BROTZEN)

Mélyen Tisztelt Rabbi Kisasszony!

Mai értesítése, hogy letette a rabbi-vizsgát nagy örömet szerzett nekünk.

Szeretnénk kifejezni szívből jövő jókívánságainkat. A zsidóságnak ma jobban, mint valaha, tetterős, szilárd meggyőződésű küzdeni tudó emberekre van szüksége.

Meggyőződésünk, hogy Ön legszebb reményeinket fogja beváltani.

Minden jót kívánva maradok

K.B. Karl Brotzen Berlin, A Neue Synagoge elöljárója

KARL BROTZEN

(Handschrift)

Sehr geehrtes Fräulein Jonas!

Ihre heutige Mitteilung, dass Sie das Rabbinerexamen bestanden haben, hat uns außerordentlich erfreut.

Wir wollen unsere herzlichsten Glückwünsche aussprechen. Das Judentum braucht heute mehr denn je fleißige, tatkräftige, überzeugte Menschen, die für seine Ideale kämpfen.

Wir sind davon überzeugt, dass Sie unsere schönsten Hoffnungen erfüllen werden.

Alles Gute wünschend (grüßt Sie)

Hochachtungsvoll:

Vorstand der Neuen Synagoge

Karl Brotzen (Berlin)

(ELLA)

Kedves, jó Reginám!

Ez volt csak a jó hír év végére! Olyan nagyon örülök, hogy szíved vágya végre teljesült.

Ezt Te már régen megérdemelted. Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy mennyire előnyös lenne a zsidó közösség számára, ha tiszteletreméltó hivatásod férfiúi képviselői mellett nők is szerepet kaphatnának.

Aki Téged ismer, tiszta szívből ezt kívánja, és együtt örül Veled.

(ELLA)

Meine liebe, gute Regina!

Das war einmal eine freudige Nachricht zum Jahresabschluss!

Ich bin so froh, dass dir endlich dieser Herzenswunsch erfüllt ist.

Verdient hast Du es schon lange. Ich bin fest davon überzeugt, dass, wenn alle männlichen Vertreter Deines ehrwürdigen Berufes ihrem einen weiblichen gleichen würden, das sehr zum Vorteil der jüdischen Gemeinschaft wäre.

Jeder der Dich erkennt, muss es Dir von ganzem Herzen gönnen und sich mit Dir freuen.

(VOGELSTEIN)

Mélyen Tisztelt Kedves Kollegina!

Fogadja szívből jövő szerencsekívánalmait!

Tudomásom szerint Ön az első női rabbi, és én a konkurenciától sem tartok. De én nemcsak Ön miatt örülök, hanem örülök magának az ügynek. Önnel együtt bebizonyítottuk, hogy a tudományos képzettség és a személyes érdem a női nemnek is megadatott.

Még egyszer szívből gratulálok, kollegiális tisztelettel

H. Vogelstein

VOGELSTEIN

Sehr geehrte, liebe Kollegin!

Ich gratuliere Ihnen von Herzen.

Sie sind meines Wissens der erste weibliche Rabbiner, und ich habe nicht einmal Angst von der Konkurrenz. Aber ich freue mich um Ihretwillen und darüber hinaus um der Sache willen.

Dass Sie und wir es durchgesetzt haben, dass *[ein Zeugnis über die]* wissenschaftliche Befähigung und persönliche Würdigkeit nicht dem weiblichen Geschlecht versagt ist.

...Nochmal herzlichste Glückwünsche in kollegialer Ergebenheit

H(ermann) Vogelstein

RENDEZŐ HANGJA

Még Leo Baeck is gratulált neki...

STIMME DER REGISSEURIN

Sogar Leo Baeck hatte ihr gratuliert...

(LEO BAECK)

Kedves Kolléganő!

Kérem, foglalja el a helyet, amely Önt megilleti, amelyet valósággal meghódított, és ezáltal teljesültek reményei.

(LEO BAECK)

(J.M., S. 29; F.R.J., S. 43)

Liebes Fräulein Kollegin!

Mögen Sie auf dem Platze, den Sie erreicht,

ja fast erobert haben, stets (*Befriedigung und*) Erfüllung Ihrer Hoffnungen besitzen dürfen!

(SONNENFELD)

Mélyen Tisztelt Jonas Kisasszony,

Hálás lennék Önnek, ha a napokban felhívna a következő telefonszámon: Bismark 6845.

Szívesen lefényképezném Önt, és szeretnék önnel ez ügyben megállapodni egy időpontban.

Leginkább délelőttönként ½ 11-ig vagyok elérhető.

Addig is mély tisztelettel üdvözlöm Önt:

1936. VII. hó 30-án.

Sonnenfeld

(SONNENFELD)

Sehr geehrtes Fräulein Jonas,

Ich wäre Ihnen verbunden, wenn sie mich in diesen Tagen einmal unter Bismarck 6845 anrufen würden. Ich möchte Sie gern fotografieren und mich zu diesem Zwecke mit Ihnen verabreden. Am besten erreichen Sie mich bis ½ 11 Uhr vormittags.

Inzwischen begrüße ich Sie hochachtungsvoll *am 30. 7. 1936*

Sonnenfeld

RENDEZŐ HANGJA

De Reginát a zsidó hitközség mégsem alkalmazta.

Nem tarthatott istentiszteletet és nem prédikálhatott egy zsinagóga szószékén sem.

Max Dienemann azonban, aki rabbivá avatta, türelemre intette.

STIMME DER REGISSEURIN

Dennoch wurde Regina von der jüdischen Gemeinde nicht angestellt.

Sie durfte weder den Gottesdienst leiten, noch von der Kanzel der Synagoge predigen.

Max Dienemann aber, der sie ordiniert hatte, riet ihr zu Geduld.

(MAX DIENEMANN)

Ha megfogadja a tanácsomat, akkor Berlinben sem a rabbinátushoz, sem az egyes rabbikhoz nem folyamodik kérvénnyel. Ezzel csak fokozná az ellenállást, mivel a többség ön ellen van.

Járja csak nyugodtan a maga útját! A hitközség vezetősége lassanként majd maga mellé áll.

Rómát sem építették fel egy nap alatt.

(MAX DIENEMANN)

Wenn Sie meinem Rat folgen wollen, so stellen Sie in Berlin keinerlei Anträge, sei es beim Rabbinat oder bei einzelnen Rabbinern, damit werden Sie nur Widerspruch hervorrufen, denn die Majorität ist gegen Sie.

Gehen Sie ruhig Ihren Weg, der Vorstand der Gemeinde wird Sie schrittweise fördern; eine Eiche fällt nicht auf den ersten Hieb.

(FRIEDA VALLENTIN)

Megismertem egy rabbinőt. Frieda Vallentin cikke.

Egy szombat délelőtt a sors az Új Zsinagógába vezetett. Őszintén bevallom, nem is annyira vallásos igény volt az oka, hanem az, hogy elhozzam a nagy ünnepen ottfelejtett imakönyvemet. De milyen nagy élményt jelentett, hogy eközben alkalmam nyílt részt venni egy Oneg Shabbath-on, egy gyermekek számára rendezett ünnepségen. Az ünnepséget egy fiatal hölgy vezette, akinek nemes bibliai vonásaiból, mozdulataiból, a gyermekekhez és felnőttekhez intézett szavaiból valami nem mindennapi vonzerő áradt. Személyisége annyira lenyűgözött, hogy ezután buzgó és lelkes hallgatója lettem.

Regina Jonast az Isten a szószékre teremtette. Miért ne lehetne nő is rabbi, ahogy ez a protestáns vallásban megvalósult? Akinek Isten megadta a beszéd képességét, aki képes az embereket lenyűgözni, aki el tudja vezetni őket Istenhez és az imádsághoz, az hivatott arra, hogy rabbi legyen.

Én azért mentem, hogy egy elveszett tárgyat keressek meg, és egy embert találtam.

(FRIEDA VALLENTIN)

Bekanntschaft mit einer Rabbinerin – ein Artikel von Frieda Vallentin

Ein Sonntagsvormittag führte mich in die Neue Synagoge.

Nicht einmal – es sei ganz offen zugestanden – aus religiösem Bedürfnis heraus, sondern weil ich mir ein in den Hohen Feiertagen dort gelassenes Gebetbuch abholen wollte. Wie stark aber war mein Erleben, als ich dabei Gelegenheit hatte, einem „Oneg Schabbat“ beizuwohnen, einer Jugendfeier für Kinder. Die Leitung lag in den Händen einer jungen Dame, von der ein ungewöhnlicher Zauber im Ausdruck ihres edlen biblischen Gesichtes, in der Geste ausging, und in den Worten lag, die sie sowohl zu den Herzen der Kinder wie zu denen der Erwachsenen sprach... Gefesselt durch ihre Persönlichkeit gehörte ich fortan zu ihren eifrigen und immer wieder von neuem beglückten Zuhörern. Regina Jonas schien mir für die Kanzel geboren! Warum sollte nicht auch eine Frau, wie es ja bereits in der evangelischen Religion Tatsache geworden ist, ...das Amt einer Rabbinerin bekleiden können? Und wem Gott dazu die Sprache und das Wort geschenkt hat, die Menschen zu fesseln, sie Gott und dem Gebet zuzuführen, der muss diese Berufung zur Rabbinerin in sich tragen...

Ich kam einen verlorenen Gegenstand zu suchen, und ich habe einen Menschen gefunden!

RENDEZŐ HANGJA

Az Oranienburger utcai Új Zsinagóga liberális gyülekezetének tagjai csoportosan léptek fel Regina Jonas érdekében.

STIMME DER REGISSEURIN

Die Mitglieder der liberalen Gemeinde der Neuen Synagoge in der Oranienburger Straße setzten sich in hellen Scharen für Regina ein.

(MAX BRASCH)

Moritz R o s e n t h a l Úrnak, a Zsidó Hitközség Elnökének, B e r l i n.

Bocsásson meg nekem, mélyen tisztelt Rosenthal Úr, hogy levelemmel igénybe veszem az ön drága idejét. Érthetetlen számunkra, hogy miért nem szólhat hozzánk rabbiként – az Új Zsinagóga szószékéről egy nő, aki ilyen mélységes tudással, és ilyen szónoki képességekkel rendelkezik. Regina Jonas rabbi kisasszony a zsinagóga házasságkötő termében ismét kiváló beszédet tartott. Az gondolom, ha az Úr – áldott legyen a neve – megáldott asszonyokat prófétai képességekkel, akkor az embernek nem szabad visszautasítania egy nőt, aki vallási elhivatottságból rabbi hivatást vállal.

Maradok ennek reményében hűséges híve:

Max Brasch

(MAX BRASCH)

(Kopie – auf gesonderter Seite)

Herrn Moritz R o s e n t h a l,

Vorsteher der Jüdischen Gemeinde, B e r l i n

Verzeihen Sie, sehr geehrter Herr Rosenthal, wenn ich Ihre kostbare Zeit mit diesem Schreiben in Anspruch nehme...

Wir können es nicht begreifen, dass eine Dame als Rabbinerin mit solcher rednerischer Begabung und tiefem Wissen, nicht zu uns von der Kanzel der Neuen Synagoge predigen soll. Im Trausaal der Synagoge hat Fräulein Rabbinerin Jonas wiederholt in hervorragender Weise gesprochen ...

Ich meine, wenn Gott, gelobt sei er, Frauen mit prophetischer Gabe erfüllt hat, so dürften Menschen eine Frau, die mit religiöser Begeisterung den Beruf einer Rabbinerin ergriffen, nicht zurückweisen...

In dieser Zuversicht bin ich

Ihr sehr ergebener

Max Brasch

RENDEZŐ HANGJA

És lassan a Zsidó Hitközség csakugyan Regina mellé állt, bár nagy zsinagógákban továbbra sem celebrálhatott, csak kisebb imaházakban és szociális intézményekben.

STIMME DER REGISSEURIN

...Und langsam stellte sich die jüdische Gemeinde tatsächlich auf die Seite Reginas...

Allerdings durfte sie in großen Synagogen weiterhin keinen Gottesdienst zelebrieren, nur in kleineren Gebetshäusern und sozialen Einrichtungen.

(ROSENTHAL)

Örömmel értesültünk a zsidó korházi lelkigondozás-szolgálat jegyzékéből, hogy volt olyan szíves és átvette a Jóléti Hivatalunkhoz tartozó Egyetemi Női Klinika, a Lazarus Kórház, az Erwin Lieck Kórház, a Paul Gerhard és a Hermsdorfi St Dominikus Alapítványi kórházak lelki gondozását.

Zsidó Jóléti és Ifjúsági Hivatal

(ROSENTHAL)

Mit besonderer Freude entnehmen wir der Liste der jüdischen Krankenhausseelsorge, dass Sie die seelsorgerische Betreuung der zu unserem Wohlfahrtsamt gehörigen Universitäts-Frauenklinik, Lazarus-Krankenhaus, Erwin-Lieck-Krankenhaus, Paul-Gerhard-Stift, St. Dominikus-Stift Hermsdorf freundlichst übernommen haben...

Jüdisches Wohlfahrts- und Jugendamt

HERBERT ALEXANDER (APUKA)

Mélyen Tisztelt Rabbi Asszony!

Mivel leánykám most hagyja el az iskolát, örülnénk, ha bát micváját Ön tartaná.

Hiszen Vera az Ön tanítványa, Tisztelt Rabbi Asszony, és így nagy öröm volna számunkra, ha ön végezné a szertartást. Ön ismeri az én anyagi helyzetemet, amely keresethiány és betegség folytán különösen rossz, de remélem, hogy a gyermeknek megadatik ez az élmény, amely egész életében el fogja kísérni.

Abban a reményben, hogy ez az óhajításunk teljesül, maradok a legszívélyesebb üdvözlésekkel:

Híve: Herbert Alexander, 15, Emser Strasse 23.

HERBERT ALEXANDER (VATER)

Sehr geehrte Frau Rabbiner!

Da mein Mädel jetzt aus der Schule kommt, würden wir es gerne sehen, wenn das Kind von Ihnen eingeseget werden würde.

Vera ist ja Ihre Schülerin verehrte Frau Rabbiner, und es wäre ein Glück und eine besondere Freude, wenn Sie die Einsegnung vornehmen würden.

Sie kennen ja meine wirtschaftliche Lage, die leider durch Erwerbslosigkeit und Krankheit besonders schlecht ist, doch hoffe ich, dass dem Kinde dieses herzliche Erlebnis mit auf den Weg im Leben gegeben wird.

In der Hoffnung, dass dieser Wunsch in Erfüllung geht, verbleibe ich mit den besten Grüßen:

Ihr ergebener

Herbert Alexander

W15 Emser Straße 23.

RENDEZŐ HANGJA

A lelkes támogatók ellenére azonban nagyon sokan mégsem nem fogadták el, hogy Regina nő létére rabbiként dolgozik.

STIMME DER REGISSEURIN

Trotz der begeisterten Unterstützer wurde von vielen dennoch nicht akzeptiert, dass Regina als Frau das Amt eines Rabbiners bekleidete.

(ORTODOX FÉRFI 1)

Ha Doktor Hirsch jelen volt Regina prédikációján, sosem mulasztotta el megjegyezni:
 „Maga tölem azt csinál, amit akar, de ima közben menjen fel a nőkhöz a karzatra, utána majd lejöhet.”

(ORTHODOXER MANN 1)

(J.M., S. 35; F.R.J., S. 58)

Wenn Doktor Hirsch bei der Predigt Reginas anwesend war, konnte er sich die Bemerkung kein einziges Mal verkneifen:

”Sie können machen, was Sie wollen, aber zum Beten gehen Sie oben rauf zu den Frauen, danach können Sie runterkommen”

(ORTODOX NŐ 1)

A régi zsinagógában mindenki tudta, hogy ő rabbi, és nem ritkán a vezetőség tagjai is úgy beszéltek róla, hogy „Jonas rabbi-kisasszony”. A "kisasszony" szót egy kissé kellemetlen hangsúllyal, mondhatnám kissé csúfondárosan ejtették ki.

(ORTHODOXE FRAU 1)

Jedermann in der Alten Synagoge wusste, dass sie Rabbinerin war, und nicht selten sprachen auch Mitglieder des Vorstandes von Fräulein Rabbiner Jonas.

Dieses Wort Fräulein wurde in einer unangenehmen, fast möchte ich sagen ein bisschen hämischen Weise artikuliert...

REGINA

1938. június 23.

Mélyen Tisztelt Laaser Kisasszony!

Miután minden örömmel igyekeztem ellenállni annak a kérésnek, hogy én - mint nő - cikket írjak magamról és az általam választott rabbi hivatásról végül mégiscsak elfogadtam néhányat az Ön által felsorolt érvek közül – hogy melyek voltak azok, azt nem árulom el, az „hivatali titok”. Elsősorban azért ragadtam tollat, hogy válaszoljak arra a gyakran hozzám intézett kérdésre, hogy nő létemre miért lettem rabbi.

Ön nehéz feladat elé állít engem. Nem írok szívesen erről, hiszen nehézségekről és csalódottságról kellene Önnek beszámolnom, és ki az, aki ezt szívesen tenné?

Ezen kívül folyvást magamról és a küzdelmeimről kellene beszélnem, hogy milyen nehéz a sorsom, mert hivatásomban én vagyok az első nő.

Ez azonban nekem nem megy. Nem értek egyet azokkal az érvelésekkel, amelyek romantikus körülményekre vagy emberi kötelességteljesítésre hivatkoznak. Egy prédikációban talán jobban el tudnám mondani Önnek – mint nő a nőnek – azt, amit most itt le szeretnék írni. Egy hangsúllyal, egy tekintettel, arcjátékkal, testtartással könnyebb lenne kifejeznem azt, amit tudtul akarok adni. Egyébként remélem, eljön az idő mindannyiunk számára, amikor a „nőkérdés” nem kerül többé szóba, mert ahol ez kérdés, ott valami nincs rendben.

Azonban ha meg kell vallanom mi indított arra, hogy rabbi legyek, két dolog jut eszembe.

A hitem az istentől való megbízatásban, és az emberek iránt érzett szeretetem.

A Mindenható a szívünkbe plántálta a tehetséget és az elhivatottságot, és nem kérdezte, milyen neműek vagyunk. Ezért mindenkinek az a kötelessége – akár férfi, akár nő – hogy az Isten által neki ajándékozott képesség szerint hasson és alkosson. Ha ezt a dolgot így tekintjük (a maga igaz valójában) akkor bárki legyen az, legyen nő, avagy férfi: ember legyen.

Szívélyes üdvözléssel:

Regina Jonas rabbi

REGINA

23. Juni 1938

Sehr geehrtes Fräulein Laaser,

nachdem ich mich nach Kräften dagegen gestraubt habe, Ihnen einen Beitrag, das heißt etwas über mich selbst und den von mir ergriffenen Rabbinerberuf... als Frau zu schreiben, haben mich einige Ihrer Gründe schließlich dennoch bezwungen; welche, verrate ich nicht: Amtsgeheimnis!

Zum ersten Mal ergreife ich also die Feder, um mich zu der so oft an mich gestellten Frage zu äußern, warum ich als Frau Rabbinerin geworden bin.

Sie stellen mich vor eine harte Aufgabe.

Ich schreibe nicht gern; außerdem müsste ich Ihnen von Mühsal und Enttäuschung berichten, wer aber tut das gern? Ferner müsste ich stets von m i r und m e i n e n Kämpfen sprechen, da ich das Schicksal habe, die erste Frau in meinem Beruf zu sein.

Das liegt mir aber nicht. Jede romantische Umkränzung menschlicher Pflichterfüllung ist mir zuwider. In einer Predigt könnte ich als Frau zu Frauen etwa sagen, was ich jetzt hier schreiben möchte. Ton, Gebärde, Blick, Haltung beleben was man künden will...

Übrigens will ich aber sagen, dass ich für uns alle eine Zeit erhoffe, in der es Fragen um das Thema „Frau“ nicht mehr geben wird: denn wo Fragen sind, ist etwas krank.

Wenn ich nun aber doch gestehen soll, was mich, die Frau dazu getrieben hat, Rabbiner zu werden, so fällt mir zweierlei ein: Mein Glaube an die göttliche Berufung und meine Liebe zu den Menschen.

Fähigkeiten und Berufungen hat Gott in unsere Brust gesenkt und nicht nach dem Geschlecht gefragt. So hat ein jeder die Pflicht; ob Mann oder Frau, nach den Gaben, die Gott ihm schenkte, zu wirken und zu schaffen.

Wenn man die Dinge so betrachtet, nimmt man Weib und Mann als das, was sie sind: als Menschen.

Mit den besten Grüßen

Ihre Rabbiner Regina Jonas

RENDEZŐ HANGJA

Az 1938-as kristály-éjszaka után a zsidók tömegesen hagyták el Németországot, amiért ráadásul még fizetniük is kellett. Berlinben a hajdani 180 ezerből csupán 70 ezer zsidó maradt, elsősorban idős emberek, akiknek sem pénzük sem erejük nem volt ahhoz, hogy egy másik országban kezdjenek új életet. A letartóztatások és az emigráció miatt egyre kevesebb volt a rabbi...(1941 végétől) Naponta deportálták a zsidókat koncentrációs táborokba.

De a hitközségnek szüksége lehetett rabbikra, mert Regina egyre többet léphetett a szószékre..

STIMME DER REGISSEURIN

Nach der Kristallnacht im Jahr 1938 haben Juden Deutschland in großen Massen verlassen und mussten sogar dafür bezahlen.

Von den ursprünglich 180.000 Juden blieben nur 70.000 in Berlin, vorwiegend alte Leute, die weder Kraft noch das nötige Geld hatten, um in einem anderen Land ein neues Leben zu beginnen...

Aufgrund der Verhaftungen und der Emigration gab es immer weniger Rabbiner...

Deportationen von Juden in die Konzentrationslager standen auf der Tagesordnung.

Allerdings wird wohl die jüdische Gemeinde einen großen Bedarf an Rabbinern gehabt haben, denn Regina durfte immer öfter die Kanzel betreten...

(ÚSÁGÍRÓNŐ)

Amikor sötéthajú, komoly feje megjelenik, amikor szépen csengő hangján megszólítja hallgatóit, az egész közösség lenyűgözve hallgatja szavait. Férfiak és nők egy emberként állnak rabbinójuk mellett. Ebből ő is megérez valamit, megérzi, hogy nincs egyedül és a belőle áradó jóság és szeretet sokszorosán visszaáramlik rá...

Nem sajátmagáért küzd, hanem a többiekért, akiknek útját egyengetni szeretné, és elsősorban azokért, akik ma jobban, mint valaha igénylik őt és lelki tanácsadását.

(JOURNALISTIN)

Wenn der dunkle, ernste Kopf sich zeigt, wenn ihre wohlklingende Stimme zu ihren Zuhörern dringt, lauscht die Gemeinde andächtig ihren Worten, ist sie ganz in ihrem Bann.

Dann stehen sie alle, Männer wie Frauen, zu ihrer Rabbinerin...

Dann schwingt auch etwas zu ihr hinüber, das sie ahnen lässt, dass sie nicht allein da steht, und die Güte und Liebe, die von ihr ausgeht, strömt um ein vielfaches zu ihr zurück...

Nicht für sich persönlich (kämpft sie), aber für die anderen, denen sie den Weg bereiten will und vor allem für die, die ihrer und ihres geistlichen Zuspruches heute mehr denn je so sehr bedürfen.

(REGINA)

A tűzpróba idejét éljük most, hogy igaznak bizonyul-e a gyermeki szeretet, a hála, a rokoni vagy baráti hűség idegen földön...

Tudnia kell annak, aki ma közülünk csomagolásra váró bőröndök előtt áll, nyitott szekrények és ládák előtt, és számolgatja, latolgatja, hogy vajon megéri-e kivándorolni egy ismeretlen földre, hogy mint zsidónak, gondterhelt és nehéz lesz a szíve, és sok megpróbáltatás vár majd rá, és csak akkor van joga elköltözni, ha abból a sokból vagy kevésből, ami még az övé, önzetlenül juttat az éhezőknek, a nélkülözőknek, azoknak, akiknek még egy csekély kis boldogság se jutott. Akik szívük csendjében így imádkoznak Istenhez: Küldd el követeidet Uram, hogy segítsen nekünk, gyengéknek....Csak az emel fel minket, ha együtt vagyunk közösségünkkel. Menjünk el azokhoz, akik talán ágyhoz vagy tolószékhez vannak kötve, gyűjtsunk gyertyát, terítsünk egy fehér abroszt a szegényes kis asztalra, mondjunk felette

áldást, mondjuk el az asztali imát, beszélgessünk a múlttól és a jövőről, és megszépül a jelen...

(REGINA)

Wir leben jetzt in einer Zeit der Feuerprobe, ob Kindesliebe und Dankbarkeit, Verwandten- und Freundestreue sich in der Fremde bewähren.

Wer von uns heute vor zu packenden Koffern steht, vor geöffneten Spinden und Kästen, den rechnenden – überlegenden Gedanken in sich trägt: reicht „das“ auch, die Wanderung in unbekanntes Land anzutreten?, der wisse, so sorgenvoll und schwer sein Herz bedrückt sein mag, so schwer ihm vieles wird, als Jude hat er nur dann ein

R e c h t in die Welt zu ziehen, wenn er vom Vielen oder Wenigsten, das ihm noch eigen, ein O p f e r mit seinem höheren, dem selbstlosen Ich an die „Fastenden“, des bescheidenen kleinen Glückes Entbehrenden gegeben hat. Die in der Stille ihres Herzens zu Gott beten: sende deine Boten, Herr, die uns Schwachen helfen.

Nur die Gemeinsamkeit der Gemeinschaft gibt dem Menschen Schwingen. Gehe hin zu denen, die vielleicht ans Bett gefesselt oder im Krankenstuhl liegen, zünde Lichter an, lege ein weißes Tuch über den dürftigen Tisch,... mache den Segenspruch darüber und bete das Tischgebet, plaudere von Vergangenen und Zukünftigem, und die Gegenwart wird erhellt.

NORDEN

Szeretett, édes, szép Reginalein-em!

Szeretlek attól a pillanattól kezdve, hogy tavaly nyáron megláttalak. Sajnálom, hogy 70 éves vagyok, mert ha 30 évvel fiatalabb lennék, azonnal elvennélek feleségül...

Igen édesem, nemcsak a szépségedért szeretlek, hanem egész személyiségedért, amely megbabonázott szinte az első pillanattól kezdve...

(NORDEN)

Mein geliebtes, süßes, schönes Reginalein,

von der Stunde, als ich Dich im vorigen Sommer kennenlernte, hatte ich Dich lieb.

Schade, dass ich ein Mann von 70 Jahren bin. Denn wäre ich noch 20 Jahre jünger, so hätte ich Dich zur Frau begehrt und geheiratet...

Ja, meine Süße, ich liebe nicht nur Deine Schönheit, sondern Deine ganze Persönlichkeit, die es mir angetan hat beinahe vom ersten Augenblick an.

RENDEZŐ HANGJA

A sors vagy Isten kegyelméből talán, ebben az embert próbáló időben Regina Jonasnak megadatott, hogy megismerje élete nagy szerelmét. 1939 nyarán egy hamburgi látogatás alkalmával találkozott a nála 32 évvel idősebb, megözvegyült Joseph Norden rabbival.

Házasságra nem került sor, de szerelmüket megerősítette a távolság. Amikor csak tudtak találkoztak. Hol Hamburgban, hol Berlinben...

STIMME DER REGISSEURIN

Durch die besondere Gnade des Schicksals oder Gottes wurde es Regina Jonas selbst in dieser unmenschlichen Zeit vergönnt, die große Liebe ihres Lebens kennenzulernen...

Im Sommer 1939 begegnete sie während eines Besuchs in Hamburg dem 32 Jahre älteren, verwitweten Rabbiner Joseph Norden.

Zu einer Ehe kam es nicht, ihre Liebe wurde jedoch durch die Entfernung gestärkt.

Sie trafen sich, so oft sie nur konnten... mal in Hamburg, mal in Berlin...

NORDEN

Azt tudom Neked mondani, annak ellenére, hogy ha többé nem is nősülök meg – nagyon-nagyon mélyen a szívembe zártalak. Nálad együtt van minden, test, lélek, tudás, hivatás.

Minden órában folyton csak Rád gondolok.

NORDEN

Ich kann Dir nur sagen: Wenn ich auch nicht mehr heirate, so stehst Du in meinem Herzen doch sehr, sehr hoch... Bei Dir kommt eben alles zusammen: Körper, Seele, Wissenschaft, Beruf...

Ich höre nicht auf, stündlich an Dich zu denken.

.....

Szeretett Reginalein-em..!

Csak 12.30-kor értem haza.

Ekkor találtam meg a szép meglepetést,

a kedves gyöngyvirágot és a pompás tulipánokat.

A virágok itt vannak előttem az íróasztalon, és gyönyörködöm bennük.

Hogy gyere-e júniusban? Micsoda kérdés!

Mein geliebtes Reginalein!

Ich kam erst um 12:30 Uhr nach Hause.

Da fand ich dann die schöne Überraschung, die lieblichen Maiglöckchen und die herrlichen Tulpen...die Blumen stehen vor mir auf dem Schreibtisch und entzücken mich...

Ob Du im Juni kommen sollst? Welche Frage!

...

Legédesebb menyasszonyom, Reginalein!

Nem csuklottál ma délután?

Loos barátom két és fél órát nálam töltött, és alaposan elbeszélgettünk Rólad.

Az ő véleménye: kedves, okos, nagyon csinos, ebből következően nem úgy néz ki, mint az egyenjogúságért harcoló nők tipikus képviselője, hanem igazán nőies.

Mein süßestes Bräutchen Reginalein!

Haben Dir heute Nachmittag die Ohren geklungen?

Freund Loos war zweieinhalb Stunden bei mir, wir unterhielten uns eingehend über Dich.

Sein Urteil: Sie ist nett, klug, sehr hübsch, daher durchaus kein Typ der Kämpferinnen für Frauenemanzipation, sondern echt fraulich.

...

Éjjel negyed egy. Csak azt akartam mondani Neked, hogy tegnap levelet írtam Elberfeld-i közösségem elöljárójának, Gustav Brück ügyvédnek, régi barátomnak, amelyben közöltem vele a Birodalmi Szövetség tervét, hogy vándor-rabbit küldjünk a rabbi nélküli közösségekbe. Azt is elmondtam neki, hogy hosszabb hamburgi látogatásod alkalmával együtt tanultunk és hogy a fiatalok és idősek számára beszédet tartottál, és nagyon nagy sikered volt...

12:15 nachts

Nun, wollte ich Dir noch mitteilen, dass ich gestern dem Vorsitzenden meiner Elberfelder Gemeinde, Rechtsanwalt Gustav Brück, meinem langjährigen Freund einen Brief schrieb, in dem ich ihm Mitteilung machte von dem Plan der Reichsvereinigung, Wanderrabbiner in die rabbinerlosen Gemeinden zu schicken...

Ich erzählte ihm ferner, dass wir gelegentlich eines längeren Aufenthalts von Dir in Hamburg zusammen gelernt (haben), und dass Du bei einem Anlasse vor der Jugend und Erwachsenen eine Ansprache gehalten hast, die sehr großen Beifall gefunden hat.

(FÉRFI, STENDAL)

1941. január 28-a. Hírek közösségeinkből, Stendal.

Vallási rendezvényre gyűltek össze a minap zsidóközösségünk tagjai.

Amíg 1933 előtt közösségünk mintegy 70 lelket számlált, mára ez 12-re csökkent.

Kényelmesen elfértünk egyik hittestvérünk lakószobájában.

A Berlinből érkezett Regina Jonas rabbi kisasszony kiváló előadásával hamarosan megnyerte mindannyiunk szívét. Kicsiny közösségünk szeretné kifejezni neki és a Birodalmi Szövetség Hitközségi Részlegének legőszintébb köszönetét. A rólunk való gondoskodásért.

(MANN, STENDAL)

28. JANUAR 1941, AUS DEN GEMEINDEN

STENDAL

Kürzlich kamen die Mitglieder unserer jüdischen Gemeinde zu einer Veranstaltung zusammen.

Während unsere Seelenzahl vor 1933 etwa 70 betrug, ist sie heute auf 12 vermindert.

So konnten wir angenehm im Wohnzimmer eines Gemeindemitglieds Platz finden.

Fräulein Rabbiner Jonas aus Berlin gewann durch ihre ausgezeichneten Ausführungen bald unsere Herzen.

Ihr und der Gemeindeabteilung der Reichsvereinigung sei für diese Betreuung selbst einer so kleinen jüdischen Gemeinde aufrichtigster Dank ausgesprochen.

(JANUS GERSMANN)

Mélyen Tisztelt Rabbi kisasszony!

Nem tudtam Önnek néhány szóban elmondani azt, amit jómagam, minden jelenlévővel együtt éreztem. Fogadja még egyszer szívből jövő köszönetünket a gyönyörű imáért, amelyben bennünket részesített. Az Ön mélyen megindító beszéde nyolc hónapi szünet után minden jelenlévőnek a felemelkedésére szolgált, és megerősítette Istenbe vetett bizalmát.

Köszönetünket azzal a kéréssel egészítenénk ki, hogy szeretnénk ünnepeinket továbbra is az Ön közreműködésével megszépíteni...

(JANUS GERSMANN)

(Kopie auf gesondertem Blatt)

Sehr geehrtes Fräulein Rabbiner!

Es war mir nicht möglich, Ihnen in wenigen Worten so zu danken, wie ich es und auch alle Anwesenden empfunden haben. Nehmen Sie noch einmal unseren tiefempfundenen Dank für die überaus schöne Andacht, die Sie uns bereitet haben. Nach achtmonatlicher Pause hat Ihre, von tiefem Empfinden getragene Predigt allen Anwesenden Erbauung und Gottesvertrauen gebracht.

Diesem Danke füge ich noch einmal unsere Bitte hinzu, uns die Feiertage mit Ihrem Wirken zu verschönen...

NORDEN

Szereretett Reginám!

Olyan szívesen teljesíteném a kívánságodat, hogy naponta írjak Neked. Sikerül-e ezt megvalósítanom – nem tudom. A jó szándék biztosan megvan hozzá. Ha azonban a levelek rendszertelenül érkeznének annak csak az az oka, hogy hiányzik az idő és a nyugalom. Nyomasztanak a hivatali kötelezettségek, túl sok ez az én koromban.

Az az érzésem, ami Hamburgban történik, az Berlinben is megtörténhet....

A fényképeidet gyakran megcsókolom, Szerelmem.

Hogy mikor jutok hozzá, hogy fényképet készíttsek magamról - még nem tudom.

NORDEN

Meine geliebte Regina!

Ich möchte so gern deinen Wunsch erfüllen, Dir täglich zu schreiben.

Ob ich es werde durchführen können - weiß ich nicht. Der gute Wille ist bestimmt vorhanden. Wenn aber Unregelmäßigkeiten eintreten, so liegt es nur daran, dass Zeit und Ruhe fehlen...

Die amtlichen Pflichten erdrücken mich, es ist zu viel für mein Alter...

Was in Hamburg geschieht, müsste auch in Berlin noch zu erreichen sein, scheint mir.

Deine Bilder, Geliebte, erhalten oft Küsse.

Wann ich dazu kommen werde, mich photographieren zu lassen – weiß ich noch nicht.

...

Hamburg, 1942, július 13-a.

Drága Regina,

A sors hát utolért engem is közösségemmel együtt. Idő sincs arra, hogy nyugodtan gondolkozzunk és csomagoljunk. Holnap, kedden kell jelentkezünk, hogy szerdán Therezienstatba induljunk. A legnagyobb káosz közepette írok. Elérkezett az idő a búcsúzásra. Elberfeldből és Kölnből is jönnek Therezienstadtba...

Lehet, hogy berlinieket is küldenek... és ha igen, talán viszontláthatjuk egymást...

Drága Regina, vigyázz magadra! A Mindenható legyen veled és mindannyiunkkal,

Israel népével...

Josefed

Hamburg, 13.7. 42

Liebe Regina!

Hals über Kopf hat mich und den allergrößten Teil der Gemeinde das Schicksal ereilt.

Es ist nicht Zeit genug, in Ruhe und mit Überlegung zu packen.

Schon morgen (Dienstag) müssen wir antreten, um Mittwoch nach Theresienstadt abzufahren. Ich schreibe inmitten eines Tohuwabohu. Es heißt Abschied nehmen.

Auch Elberfelder und Kölner kommen nach Theresienstadt, vielleicht auch Berliner.

In diesem Fall gibt es vielleicht ein Wiedersehen...

Liebe Regina, leb wohl, Gott sei mit Dir und mit uns allen, mit Israel.

Ihr Joseph

(LEO BAECK)

Kedves Jonas Kisasszony!

Remélem, örömet szerez Önnek a mellékelt levél.

Minden jót kíván:

Dr. Leo Baeck

(LEO BAECK)

Liebes Fräulein Jonas!

Darf ich Ihnen den beiliegenden Brief übermitteln, der Ihnen vielleicht eine Freude machen wird.

Mit allen guten Wünschen

Ihr

Baeck (Dr. Leo Baeck)

(17 ÉVES FIÚ)

Mélyen Tisztelt Dr. B a e c k Úr !

Hadd fejezzem ki Önnek a legnagyobb tisztelettel mélységes hálámat azért, hogy hosszú idő után végre viszontláthattam drága apámat. Azon kívül, hogy Ön kegyeskedett osztozni szomorú sorsomban, köszönöm ezt még elsősorban a mélyen tisztelt Jonas rabbi kisasszony odaadó gondoskodásának, aki lelki bajomban példás felebaráti szeretettel teljes szívből a pártfogásába vett annak ellenére, hogy én csak fél-zsidó vagyok... Még a betegsége alatt sem sajnálta önzetlenül rám áldozni drága idejét. Olyan nagy segítséget nyújtott nekem őszinte anyai szeretetével, amelyet soha nem tudok neki igazán meghálálni...

SIEBZEHNJÄHRIGER JUNGE

Sehr geehrter Herr Dr. B a e c k !

In tiefer Dankbarkeit teile ich Ihnen ergebenst mit, dass ich nach langer Zeit endlich mal meinen lieben Vater wiedersehen durfte. Dies verdanke ich außer Ihrer gütigen Anteilnahme an meinem traurigen Los ganz besonders der tatkräftigen Fürsorge des sehr verehrten Fräulein Rabbinerin Jonas, die sich meiner seelischen Not ganz besonders herzlich, in vorbildlicher Nächstenliebe angenommen hat, obwohl ich nur ein Mischling bin...

**Sie hat mir ihre kostbare Zeit auch während ihrer Krankheit uneigennützig geopfert...
In ihrer aufrichtigen ... mütterlichen Art hat sie mir einen sehr großen Dienst erwiesen,
sodass ich nicht weiß, wie ich ihr das jemals danken kann...**

RENDEZŐ HANGJA

1942. november 3-án Reginának is ki kellett töltenie a hírhedt vagyonnyilatkozatot.
A vagyon, néhány bútor és egy gramofon, 142 reichmarkot ért összesen.

November 6-án a 73-as Alterstransporttal deportálták édesanyjával együtt a theresienstadti koncentrációtáborba, oda, ahova néhány hónappal korábban Norden rabbit is elhurcolták.
De Norden már nem érte meg szerelme érkezését.

STIMME DER REGISSEURIN

Am 3. November 1942 musste auch Regina die berüchtigte Vermögenserklärung ausfüllen. Ihr Vermögen, einige Möbelstücke und ein Grammophon, belief sich auf einen Wert von insgesamt 142 Reichsmark.

Am 6. November wurde sie gemeinsam mit ihrer Mutter mit dem 73. Alterstransport in das Konzentrationslager Theresienstadt deportiert, wohin wenige Monate zuvor auch Rabbiner Norden verschleppt worden war. Norden hatte jedoch die Ankunft seiner Geliebten nicht mehr erlebt.

RENDEZŐ HANGJA

Terezín (Theresienstadt) - amelyet a külvilág megtévesztésére mintatábornak tüntettek fel, ahol a zsidóknak jól megy a soruk - valójában semmiben sem különbözött a többi koncentrációs tábortól.

STIMME DER REGISSEURIN

Das Lager in Terezín – das zur Täuschung der internationalen Öffentlichkeit als Vorzeigeghetto dargestellt wurde, in dem es den Juden angeblich gut gegangen sein soll – unterschied sich in Wirklichkeit überhaupt nicht von den anderen Konzentrationslagern.

...

Regina azt folytatta, amit eddig is...

Viktor Frankl pszichiáter mellett, naponta fogadta a Terezinbe érkező transzportokat.

Kiválogatta azokat az embereket, akiken látni lehetett, hogy már a lágerbe vezető úton feladták. Vissza kellett hozni őket az apátiából.

Regina machte weiter, wo sie aufgehört hatte...

Zusammen mit dem Psychiater Viktor Frankl nahm sie die in Terezín täglich eintreffenden Transporte in Empfang und wählte jene Menschen aus, denen man ansah, dass sie den Kampf ums Überleben bereits auf dem Weg ins KZ aufgegeben hatten. Man musste sie aus der Apathie zurückholen.

IDŐS NŐ

Azt mondta, hogy van remény, hogy túl kell élnünk. Ez csak átmeneti időszak.

Ha vége, hazamegyünk a családukhöz, mert várnak. Ha nem tudjuk, hogy élnek-e még, gondoljuk azt, hogy ők egy másik táborban ugyanezért élnek túl, mint mi.

Hogy remélik, hogy viszontlátnak minket.

Hogy értelme van annak, hogy megszülettünk.

Mert van dolgunk. Mert folytatnunk kell.

ALTE DAME

Sie sagte, es gebe Hoffnung, dass wir überleben. Dass das nur eine Übergangszeit sei. Wenn es vorbei sei, würden wir zu unseren Familien zurückkehren, die auf uns warteten. Wenn wir nicht wüssten, ob sie lebten, sollten wir daran denken, dass sie in einem anderen Lager dasselbe durchlebten wie wir.

Dass sie hofften, uns wiederzusehen.

Dass es einen Sinn dafür gebe, dass wir zur Welt gekommen seien.

Weil wir eine Aufgabe hätten. Weil wir weitermachen müssten.

RENDEZŐ HANGJA

Nem tudom, hány gyereknek fogta a kezét. Hány gyereknek énekelt Hanuka dalt, hány gyereket derített jókedvre, amikor tudta, hogy a túlélésre minimális az esély...

Mert a lágerbe hurcolt 15 ezer gyerek közül csupán 100 érte meg a háború végét.

STIMME DER REGISSEURIN

Ich weiß nicht, wie vielen Kindern sie die Hand hielt.

Wie vielen Kindern sie Chanukka-Lieder sang, wie viele Kinder sie aufheiterte, wohl wissend, dass die Chancen fürs Überleben minimal waren...

weil von den 15.000 Kindern, die ins Konzentrationslager deportiert wurden, nur 100 das Kriegsende erlebten.

RENDEZŐ HANGJA

Utolsó prédikációját 1944. október 12-én mondta el, mielőtt Auschwitzba hurcolták.

STIMME DER REGISSEURIN

Ihre letzte Predigt hielt sie am 12. Oktober 1944, bevor sie nach Auschwitz verschleppt wurde.

(REGINA)

Zsidók vagyunk - Isten által történelmi küldetésre teremtett és általa megáldott nép. Áldva lenni Isten által annyit jelent, hogy bárhová is lépünk, minden élethelyzetben terjesztenünk kell a jót, az áldást és az állhatatosságot. Az Isten iránti alázat, teremtményei iránti önzetlen, odaadó szeretet tartja fenn a világot.

Az volt mindig, és ma is az Izrael feladata, hogy a világnak ezen alappilléreit megteremtse. Minden zsidó férfinak és nőnek, minden nőnek és férfinak egyaránt az a kötelessége, hogy állhatatosan folytassa ezt a szolgálatot. Isten szolgálatának tanúbizonysága komoly, nagy próbatételt jelentő, theresienstadi munkánk, és amikor a földi életből az öröklétbe térünk, munkánk hozzon áldást Izraelre és az egész emberiségre.

Igaz zsidó férfiak és önzetlen bátor asszonyok voltak mindig népünk megőrzői.

Istentől a jutalom és a köszönet ezen micvákért, ha méltónak talál bennünket arra, hogy belépjünk ezen asszonyok és férfiak körébe.

Legyünk hát hálával a Mindenhatónak, hogy ezen asszonyok és férfiak közé tartozhatunk.

Regina Jonas rabbi

(korábban berlini)

(REGINA)

Unser jüdisches Volk ist von Gott in die Geschichte gepflanzt worden als ein gesegnetes. Von Gott „gesegnet“ sein, heißt, wohin man tritt, in jeder Lebenslage Segen, Güte, Treue spenden. Demut vor Gott, selbstlose, hingebungsvolle Liebe zu seinen Geschöpfen erhalten die Welt.

Diese Grundpfeiler der Welt zu errichten, war und ist Israels Aufgabe – Mann und Frau, Frau und Mann haben diese Pflicht in gleicher jüdischer Treue übernommen. Diesem Ideal dient auch unsere ernste, prüfungsreiche Teresienstädter Arbeit. Diener Gottes zu sein, und als solcher rücken wir aus irdischen in ewige Sphären– Möge all unsere Arbeit zum Segen für Israels Zukunft sein, und die der Menschheit...

Aufrechte jüdische Männer und tapfere edle Frauen waren stets die Erhalter unseres Volkes.

Mögen wir vor Gott würdig befunden werden, in den Kreis dieser Frauen und Männer eingereiht zu werden...der Lohn, der Dank einer Mitzwa, einer Großtat, ist die sittliche Großtat vor Gott.

Rabbinerin Regina Jonas – früher Berlin

-Vége-

(végefőcím)

Melléklet 2.

Regina

Groó Diana filmje

Snittlista

Archívok

Források

MALCAH FILM PRODUCTIONS LTD – KATAPULT FILM – TIME PRINTS MEDIA

2013

	A	B	C	D	E
1	cím	hossz	de	téma	forrás
2	Bahnhof_Bülowstraße_Berlin_1902.jpg		fix	u-bahn foto	
3	Ruttmann klip	6mp		ébredő berlin/ vonat érkezik. AKT1.	RUTTMANN
4	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ város totál. AKT1.	RUTTMANN
5	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ óra AKT1	RUTTMANN
6	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ pariz utcán AKT1	RUTTMANN
7	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ ablaknyitás AKT2	RUTTMANN
8	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ párnák AKT2	RUTTMANN
9	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ pészeg AKT1	RUTTMANN
10	Ruttmann klip	6mp		ébredő berlin/ kordé AKT2	RUTTMANN
11	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ pékfiú AKT2	RUTTMANN
12	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ lovaskocsi AKT2	RUTTMANN
13	Ruttmann klip	5mp		ébredő berlin/ postások indulnak AKT2	RUTTMANN
14	Ruttmann klip	5mp		ébredő berlin/ szemétesek 2snitt AKT2	RUTTMANN
15	Ruttmann klip	3mp		ébredő berlin/ cégér kirak AKT2	RUTTMANN
16	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ nő felmos AKT2	RUTTMANN
17	Ruttmann klip	3mp		ébredő berlin/ utcamosók AKT2	RUTTMANN
18	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ u-bahn AKT1	RUTTMANN
19	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ lépcsőn jönnek AKT1	RUTTMANN
20	Ruttmann klip	1mp		ébredő berlin/ lépcsőn többen AKT1	RUTTMANN
21	Ruttmann klip	4mp		ébredő berlin/ kintornás 2snitt AKT1	RUTTMANN
22	Ruttmann klip	2mp		ébredő berlin/ munkások jönnek AKT1	RUTTMANN
23	Ruttmann klip	8mp		ébredő berlin/ vonat jön AKT1	RUTTMANN
24	Ruttmann klip	4mp		ébredő berlin/ vödört kiönt AKT1	RUTTMANN
25	Chronos 24_30_II_I	4mp		kislányok babakocsival	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
26	Ruttmann	2mp		szőnyegporolás/ AKT2	RUTTMANN
27	Chronos 20	4mp		munkásnegyed	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
28	sch_krakko2.mov	4mp		belsőudvar	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.3941.mpeg

	A	B	C	D	E
29	sch_krakko2.mov	3mp		beszélgető emberek	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.3941.mpeg
30	sch_krakko2.mov	3mp		két férfi jön	
31	Ruttmann	5mp		3 ffi balról be amerikaiban AKT4	RUTTMANN
32	Ruttmann	6mp		kislány babakocsival AKT4	
33	Ruttmann	12mp		utca 2snitt AKT1	
34	g1_u28994_a_regina1.jpg			Regina Jonas	Centrum Judaicum-német partner (Misha) megvette, elküldte
35	Chronos 20	2mp		nők hátulról (Ester-Hof.)	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
36	Chronos 20	2 mp		nők szemből, ffi elmegy balra	
37	Chronos 20	2mp		erkély	
38	Chronos 24_30_II_I	2mp		kisfiú játékautóval	
39	Chronos 24_30_II_I	4mp		tipegő kislány átjáróban	

	A	B	C	D	E
40	Chronos 24_30_II_I	1 mp	cigiző ffi		Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
41	Chronos_24_30_II_I	4 mp	nő széken ül az utcán		Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
42	Chronos 24_28_I	10 mp	bunozes 3snitt		Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
43	sch_krakko2.mov	5mp	2 ffi kilép egy üzletből		Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.3941.mpeg
44	tanulok_RG600090_09 132006_1443__num12 57.mp4	6mp	apa és fia tanulnak		Steven Spielberg Film and Video Archive -- RG- 60.0090
45	Chronos 24_30_II_I	6mp	kordát toló ffi hátulról, villamos		Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
46	tanulas3.mov	4mp	iskolakapun tanulók be hátulról		Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.0501.mpeg
47	tanulas3.mov	3mp	kislányok iskolapadban szemből		Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.0501.mpeg
48	tanulas3.mov	11mp	kislány kijön a táblához, ír		Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.0501.mpeg
49	tanulas3.mov	8mp	kislány ír, feltolja a táblát		Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.0501.mpeg
50	Ruttmann	10mp	kirakat, bábúk AKT1		RUTTMANN
51	varsoigetto	4mp	zsinagógában imádkozás		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich

	A	B	C	D	E
52	critical past	5mp	imádkozás 2snitt	www.criticalpast.com	
53	mr_00020865_l.mov	2mp	kikötői mólón	gettyimages	
54	camerastylo.mov	8mp	tengerjáró hajók	La Camera Stylo - Film Collection GmbH	
55	camerastylo.mov	4mp	tengerjáró hajók		
56	camerastylo.mov	7mp	tengerjáró hajók		
57	critical past	20 mp	felszállás a hajóra	www.criticalpast.com	
58	KONYVSCAN2/IMG_0121.tif		zsidó ffi 5 gyerekekkel utcán	Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz:Orthodox Jew with his five children on Grenadierstrasse	
59	KONYVSCAN2/IMG_0095.tif		utca		
60	KONYVSCAN2/IMG_0094.tif		sarki bolt		

	A	B	C	D	E
61	KONYVSCAN2/IMG_0097.tif			ház	
62	KONYVSCAN2/IMG_0096.tif			udvar	
63	KONYVSCAN2/IMG_0107.tif			sátor	
64	Chronos 24_30_II_I	2mp		udvaron 2 gyerek játszik	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
65	Chronos 20	3mp		árkád	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
66	Chronos 24_30_II_I	4mp		ablakok	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
67	zsinagogas	11 mp		szaladó gyerekek	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.2055.mp4
68	zsinagogas	7mp		kopár fák	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.2055.mp4
69	Chronos 24_30_II_I	4mp		Ester Hof. udvar	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
70	berlin_dini_cam	12 mp		temető	KATAPULT FELVETEL
71	berlin_dini_cam	17 mp		temető	KATAPULT FELVETEL
72	Ruttmann	13 mp		zenészek az udvaron (lesvenk) AKT4	RUTTMANN
73	VTS_moholy	5mp		ugróiskola	MOHOLY DVD
74	tanulas3.mov	9mp		kislány táblánál	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.0501.mpeg
75	tanulas3.mov	7mp		iskolapadban	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.0501.mpeg
76	berlin_dini_cam	16 mp		felsvenk egy épületen	KATAPULT FELVETEL

	A	B	C	D	E
77	Agentur Karl Hofgess	11mp		zsinagóga.kórus	MISHA:TIMEPRINTS- Agentur Karl Hofgess
78	Agentur Karl Hofgess	8mp		zsinagóga.kórus	MISHA:TIMEPRINTS- Agentur Karl Hofgess
79	Agentur Karl Hofgess	7mp		zsinagóga.kórus	MISHA:TIMEPRINTS- Agentur Karl Hofgess
80	Agentur Karl Hofgess	9mp		zsinagóga.kórus	MISHA:TIMEPRINTS- Agentur Karl Hofgess
81	Agentur Karl Hofgess	8mp		zsinagóga.kórus	MISHA:TIMEPRINTS- Agentur Karl Hofgess
82	Chronos 24_28_I	26mp		nok_szorakozas_bynight 18snitt	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
83	Chronos 24_28_I	2mp		lábak	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
84	sch_krakko2.mov	21 mp		ffiak, fiúk utcán 4snitt	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.3941.mpeg
85	dvdk/sundaypeople2	9mp		nő háttal sétál, vonat a háttérben	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNÁL
86	Ruttmann	4mp		toronyóra (8 óra) AKT2	RUTTMANN
87	Ruttmann	6mp		érkezés az iskolába AKT2	RUTTMANN
88	Ruttmann	4mp		érkezés az iskolába AKT2	RUTTMANN

	A	B	C	D	E
89	[Photograph #48779]			fiatalok vkit hallgatnak - A female teacher conducts a class for Jewish DP children in the Jewish (Deutsche Juedische Jugend) school at the Berlin Chaplains' Center. [Photograph #48779]	United States Holocaust Memorial Museum
90	Ruttmann	7mp		hazafelé az iskolából AKT2	RUTTMANN
91	iskola.mov xxxxx	5mp		ajtónyitás osztályterembe	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.0094.mpeg
92	iskola.mov xxxxx	4mp		gyerekek a padban, tanárnéni ír a táblára	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.0094.mpeg
93	Ruttmann	2mp		kislány szalad az iskolába AKT2	RUTTMANN
94	Ruttmann	5mp		gyerekek érkeznek az iskolába AKT2	RUTTMANN
95	Ruttmann	3mp		gyerekek érkeznek az iskolába AKT2	RUTTMANN
96	Ruttmann	1mp		"iskoláslábak" (mennek az iskolába) AKT2	RUTTMANN
97	Ruttmann	9mp		gyerekek érkeznek az iskolába AKT2	RUTTMANN
98	iskola.mov xxxxx	5mp		kislány figyel az órán	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.0094.mpeg
99	dvd/sundaypeople3	1mp		nő az erkélyen	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNÁL

	A	B	C	D	E
100	critical past	7mp		szüfrazsettek - vonulás	www.criticalpast.com
101	critical past	4mp		szüfrazsettek - leszállás a vonatról	www.criticalpast.com
102	critical past	8mp		szüfrazsettek - pózolás	www.criticalpast.com
103	critical past	9 mp		szüfrazsettek - vonulás	www.criticalpast.com
104	Chronos 24_28_I	10mp		nok_szorakozas_bynight - divatbemutató 5snitt	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
105	Ruttmann	3mp		nők utcán AKT2	RUTTMANN
106	Ruttmann	1mp		lábak lépcsőn AKT2	RUTTMANN
107	Ruttmann	3mp		lépcsőn igyekvő emberek AKT2	RUTTMANN
108	berlin_dinicam			felsvenk egy épületen (hivatalon?)	KATAPULT FELVETEL
109	sundaypeople1	5mp		nő kapussal (bemeget egy nő egy épületbe)	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNÁL
110	berlin_dinicam			épületről kivarió	KATAPULT FELVETEL

	A	B	C	D	E
111	KONYVSCAN2/IMG_0117.tif		fix	csoportkép (kistotal)- foto: Professor Ismar Elbogen und Studenten der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums im Jahre 1932	Jüdisches Museum Berlin
112	dvd/sundaypeople1	1mp		sétáló/igyekező emberek	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNÁL
113	dvd/sundaypeople1	2mp		sétáló/igyekező emberek	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNÁL
114	Ruttmann	3mp		két nő kilép esernyővel egy üzletből AKT4	RUTTMANN
115	Chronos_36_zsidoelet FF	10mp		Leo Beack	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
116	VTS_moholy	3mp		lépő női láb	MOHOLY DVD- Berliner stilleben 1931
117	Ruttmann	2mp		írógép AKT2	RUTTMANN
118	Ruttmann	2mp		papír AKT2	RUTTMANN
119	Ruttmann	5mp		nő áll AKT3	RUTTMANN
120	Ruttmann	3mp		nő megy AKT3	RUTTMANN
121	IRAT	38mp	fix	Regina szakdolgozat: lehet e egy nő rabbi?	CENTRUM JUDAICUM
122	sundaypeople1	6mp		nő átmegy	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNÁL
123	Ruttmann	2mp		kirakat AKT2	RUTTMANN
124	Ruttmann	4mp		toronyóra AKT1	RUTTMANN
125	targyalas.mov	5mp		tárgyalás totál	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.1230.mpeg
126	targyalas.mov	11mp		tárgyalás	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.1230.mpeg
127	targyalas.mov	12mp		tárgyalás	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.1230.mpeg

	A	B	C	D	E
128	Ruttmann	7mp		nő vonaton ül AKT2	RUTTMANN
129	Chronos 33aprilis_zsbojkott	5mp		kezek	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
130	Chronos 20	4 mp		táncolók totál	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
131	Chronos 20	5mp		táncolók	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
132	Chronos 20	4mp		artista	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
133				kezek-újra bevágva	
134	Chronos 20	5mp		katonalányok	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
135	Chronos 33aprilis_zsbojkott	5mp		utca kirakat tömeg	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
136	IRAT	28mp		L.Beack igazolása Regina prédikáció vizsgájáról	CENTRUM JUDAICUM
137	Chronos 29valsag	5mp		tömeg	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
138	Ruttmann	4mp		u-bahn megallo AKT2	RUTTMANN
139	Ruttmann	2mp		kiszállnak AKT2	RUTTMANN
140	Ruttmann	3mp		felmennek AKT2	RUTTMANN
141	Ruttmann	5mp		totál kutyásrendőr AKT1	RUTTMANN
142	FOT_88_500_334_086 .tif	16mp	fix	gyertyagyújtás	Jüdisches Museum Berlin

	A	B	C	D	E
143	FOT_88_500_262_009.tif	26mp	fix	16éves kislány	Jüdisches Museum Berlin
144	FOT_88_500_276_026.tif	29mp	fix	kisgyerekek	Jüdisches Museum Berlin
145	FOTO: (Hanukkah celebration at school in Esslingen)	27mp	fix	ünneplő diákok tanárok	CENTER FOR JEWISH HISTORY
146	zsnyf_2dvd AVI	5mp		hegedülő kislány	DINI
147	zsnyf_2dvd AVI	4mp		játékvonat	DINI
148	Chronos 32_33valasztas	4mp		Hitlerfejplakát	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
149	Chronos 33aprilis_zsbojkott	12mp		náci teherautó 2snitt	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
150	Chronos 32_33valasztas	2mp		halt tábla	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
151	Chronos 32_33valasztas	3mp		választási kereszt	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre

	A	B	C	D	E
152	Chronos20 nemzsoz_megerosod ese	4mp		hitlerplakatok 2snitt	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
153	Reichundrep_38_zsido ugyek	5mp		megszégyenítés 2snitt	Chronos Reich und Republic
154	Chronos 33aprilis_zsbojkott	10mp		zsidókirakatok 2snitt	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
155	Sárgacsillag_zsidoelet 33_36	7mp		ujság	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
156	camerastylo.mov	5mp		menorah mögül kinéz	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
157	FOT_88_500_334_085 .tif	46mp	fix	trenderliző kislány	Jüdisches Museum Berlin
158	Ruttmann	3mp		nő kirakatok előtt (3xjön) AKT3	RUTTMANN
159	Cronos 33majus10_konyveget es	2mp		tűz	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
160	Cronos 33majus10_konyveget es	3mp		égetés 2snitt	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
161	tanulok_RG600090_09 132006_1443__num12 57.mp4	3mp		kislányok tanulnak	Steven Spielberg Film and Video Archive -- RG- 60.0090
162	Chronos 33jan30	4mp		náci zászlók+Nürnbergi törvénycikk	Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
163	reich und republic			Nürnbergi törvénycikk	Chronos Reich und Republic
164	Sárgacsillag_35törvény ek	15mp		göring 2snitt	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich

	A	B	C	D	E
165	Sárgacsillag_35törvények	12mp		nácik örülnek 5snitt	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
166	Sárgacsillag_zsidoelet 33_36	10mp		náci táblák	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
167	Sárgacsillag_zsidoelet 33_36	6mp		feszület	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
168	Sárgacsillag_zsidoelet 33_36	6mp		pad	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
169	Sárgacsillag_35törvények	14mp		háaspár tábla 2snitt	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
170	Ruttmann	3mp		íróasztalnál AKT2	RUTTMANN
171	Regina Jonas.jpg	42mp			Centrum Judaicum-német partner (Misha) megvette, elküldte
172	IRAT	33mp		Max Dienenmann/Regina J rabbidiploma	CENTRUM JUDAICUM
173	Sárgacsillag 41csillag_dep	5MP		út	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
174	Reichundrep 35nurnberg kz	3mp		náci zászlók	Chronos Reich und Republic
175	Ruttmann	3mp		papirrollni AKT4	RUTTMANN
176	Ruttmann	3mp		ujsgot pakolnak AKT4	RUTTMANN
177	Chronos 20	4mp		ujsgosstand	Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
178	Berlin bleibt Berlin	4mp		ujsgok	Berlin - Vier historische Kurzfilme
179	KONYVSCAN3_ujsgoikk 011.jpg	8MP		Der israelit	CENTRUM JUDAICUM

	A	B	C	D	E
180	targyalas.mov	8mp	rabbi felolvas		Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.1230.mpeg
181	KONYVSCAN3_ujzagc ikkek 011.jpg	6mp	Der Israelit (újságcikk részlet)		CENTRUM JUDAICUM
182	targyalas.mov	8mp	szemüvege rabbi		Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.1230.mpeg
183	camerastylo2.mov	5mp	nő vízparton		La Camera Stylo - Film Collection GmbH
184	Chronos 20	3mp	levélszortírozás		Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
185	IRAT		REGINA KÜRTZ LEVELE		CENTRUM JUDAICUM
186	MISA4 DVD 2/1_HFC_672	15mp	család szembe jön		MISHA:TIMEPRINTS - FILMKONTOR
187	Chronos 20	4mp	postára siet 2snitt		Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
188	Chronos 20	4mp	levélszortírozás közeli		Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
189	sundaypeople3	3mp	nők ablakban		Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNÁL
190	VTS_moholy	3mp	villamos felülről		MOHOLY DVD- Berliner stilleben 1931
191	Chronos 20	3mp	levélszortírozás 3		Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
192	ZSINAGOGA_News Footage Getty Images UK mr_00024048.mov	22mp	zsinaogga		gettyimages

	A	B	C	D	E
193	Chronos_36_zsidoelet	3mp	Leo Baeck2		Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
194	UJSAGOLVASOK- News Footage Getty Images UK 103918757.mov	6mp	nő boritékol		gettyimages
195	Ruttmann	8mp	fotós AKT4		RUTTMANN
196	Rabbiner_Jonas1937.g if	39mp			Centrum Judaicum- német partner (Misha) megvette, elküldte
197	Chronos_39nyara_varo s	12mp	berlin totál		Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
198	sargacsillag_olimpia	13mp	hitler megnyit+tömeg totál		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
199	sargacsillag_olimpia	7mp	olimpia 2 snitt testek		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
200	sargacsillag_olimpia	4mp	olimpia 3snitt tömeg		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
201	Chronos_36_olimpia	20mp	olimpia 10 snitt		Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
202	Chronos_36_olimpiaik eszulodes	4mp	tömeg		Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
203	UJSAG_Newsprint Paper Traveling Upwards Along High Speed... New.mov	26mp	ujságírás 2 snitt		gettyimages
204	berlin_dinica	21mp	zsinagoga lesvenk		KATAPULT FELVETEL

	A	B	C	D	E
205	7BFS0056_RT8.tif zsinagogabelso	52mp		zsinagogabelso foto	Jüdisches Museum Berlin
206	IRAT	28mp		Frida Valentin cikke Regina Jonasról (1936)	CENTRUM JUDAICUM
207	MISA9 DVD_HFC_1039	3MP		DVD3 F1039 Digi1039 (NÁCI UTCA)	MISHA:TIMEPRINTS - FILMKONTOR
208	Berlin_Reichshauptsta dt_1936	12MP		felsvenk utcán	Berlin - Vier historische Kurzfilme
209	Berlin_Reichshauptsta dt_1936	21mp		berlini utcakepek 4snitt	Berlin - Vier historische Kurzfilme
210	Berlin bleibt Berlin	3mp		nő padon	Berlin - Vier historische Kurzfilme
211	Berlin bleibt Berlin	2mp		náci zászló	Berlin - Vier historische Kurzfilme
212	Berlin bleibt Berlin	3mp		emberek fölülről	Berlin - Vier historische Kurzfilme
213	Group portrait of the staff of the Jewish hospital in Berlin. [Photograph #38698].jpg	10mp		orvosok:	http://www.ushmm.org/research/collections/photo/

	A	B	C	D	E
214	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.2670.mp4	11mp		nők köpenyt vesznek	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.2670.mp4
215	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.4470.mpeg	6mp		tanulólányok 2snitt	
216	IRAT	20mp		Regina Jonas-hoz irt level (Herbert Alexander)	CENTRUM JUDAICUM
217	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.2055.mpeg	10mp		zsinagoga imadkozás	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.2055.mpeg
218	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.2055.mpeg	17mp		zsinagoga imadkozás 4snitt	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.2055.mpeg
219	Steven Spielberg Film & Video Archive - -RG-60.4342	8mp		kalapos nők	Steven Spielberg Film & Video Archive - -RG-60.4342
220	Berlin bleibt Berlin	11mp		unter der linden 3snitt	Berlin - Vier historische Kurzfilme
221	MISA8 DVD_HFC-1039	10mp		DVD 03 HFC1039?- nő fehér ruhában sétál az Unter den Linden	MISHA:TIMEPRINTS - FILMKONTOR
222	Ruttmann	5mp		KÖD! AKT3	RUTTMANN
223	VTS_moholy	4MP		házfalon felsvenk	MOHOLY DVD- Berliner stilleben 1931
224	VTS_moholy	8mp		kalitka 3 snitt	MOHOLY DVD- Berliner stilleben 1931
225	IRAT	27mp		REGINA J LEVELE Maala Lazer-hez	CENTRUM JUDAICUM
226	regina-jonas.JPG	22MP		reginafoto	Centrum Judaicum-német partner (Misha) megvette, elküldte
227				NŐ VÍZPARTON MÁSODSZOR!	

	A	B	C	D	E
228				KALAIPOS NŐ ÁLL MÁSODSZOR	
229				NŐ U-BAHNON MÁSODSZOR	
230	Kleiner Bummel durch Berlin	8MP	autofahrt		Berlin - Vier historische Kurzfilme
231				KALAIPOS NŐ SÉTÁL MÁSODSZOR	
232	VTS_moholy	3MP	fejlelefele		MOHOLY DVD- Berliner stilleben 1931
233	Chronos_39nyara_varos	3mp	evező nő		Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
234	Chronos_39nyara_varos	2mp	kő vízbe		Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
235	regina-jonas.JPG	30mp	rj foto		Centrum Judaicum-német partner (Misha) megvette, elküldte
236	VTS_moholy	3mp	út		MOHOLY DVD- Berliner stilleben 1931
237	Ruttman	4mp	lengőajtó 2snitt AKT3		RUTTMANN
238			KÖD! másodszor!		
239	IRAT	16mp	ÚJSÁGBAN REGINA JONAS NEVE		CENTRUM JUDAICUM
240	Chronos_38_zsidougyek	4mp	kirakattörés 3snitt		Chronos_Berlin unterm Hakenkreuz - Die Dreissiger Jahre
241	Reichundrep_38_zsidougyek	5mp	zsinagóga ledől		Chronos Reich und Republic
242	Sárgacsillag_38emigracio	3mp	asztalhoz lépnek		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich

	A	B	C	D	E
243	Sárgacsillag_38emigracio	9mp		pénzt számol 2snitt	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
244	Sárgacsillag_38emigracio	4mp		bőröndnyit	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
245	Sárgacsillag_38emigracio	9mp		utlevéllenőrzés 2snitt	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
246	Sárgacsillag_41emigracio	5mp		rabbik hajón 3 snitt	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
247	reichundrep_38_zsidougyek	7mp		táborban állnak	Chronos Reich und Republic
248	Spielberg_setalos	9mp		nő sétál	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.4148.mp4
249	Spielberg_ulnek.mov	25mp		zsinaogga hallgatóság 3 snitt	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.0086.mpeg
250	Sárgacsillag_38emigracio	3mp		nő bőrönddel	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
251	Sárgacsillag_38emigracio	6MP		bőrönddel bejönnek	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
252	Sárgacsillag_38emigracio	4mp		váró totál	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
253	Sárgacsillag_38emigracio	4mp		ffi intéző előtt	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich

	A	B	C	D	E
254	Sárgacsillag_38emigracio	7mp		buszon 2 snitt	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
255	Sárgacsillag_38emigracio	5mp		bőröndöt cipelnek	
256	Sárgacsillag_38emigracio	6mp		lány cetlivel	
257	Sárgacsillag_41emigracio	2mp		útlevel	
258	Sárgacsillag_41emigracio	2MP		hajón ülnek	
259	Sárgacsillag_38emigracio	16mp		kihajózás 6 snitt	
260	Sárgacsillag_38emigracio	3mp		hajó	
261	Sárgacsillag_38emigracio	3mp		hajótótál	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
262	VTS_moholy	5mp		sirályok	MOHOLY DVD-Impressionen vom alten marseiller Hafen (Vieux Port) 1929
263	camerastylo2.mov	4mp		Norden a parton	La Camera Stylo - Film Collection GmbH

	A	B	C	D	E
264				sirályok ujra (moholy).	MOHOLY DVD- Impressionen vom alten marseiller Hafen (Vieux Port) 1929
265	camerastylo.mov	8mp		hamburgi kikötő	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
266	camerastylo2.mov	2mp		hamburgi kikötő	
267	camerastylo2.mov	3mp		hamburgi kikötő	
268	Regina Jonas trailer.mp4 FFoto Norden	13mp		Joseph Norden foto /Rabbiner Dr. Joseph Norden with Joseph Zwi Carlebach (6 December 1939)Repros Margit Billeb	Centrum Judaicum
269	camerastylo2.mov	4mp		hajó	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
270	Ruttmann	5mp		vonatút 2 snitt AKT1	RUTTMANN
271	camerastylo2.mov	2mp		sétáló pár	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
272	sundaypeople2	6mp		vonat erdőben	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNÁL
273	ZSIDO_UNNEP_Steve n Spielberg - RG- 60.2477_QT6_DV_PA L.mov	5mp			Steven Spielberg Film & Video Archive RG- 60.2477
274	Ruttmann	3mp		vonatvezetékek AKT1	RUTTMANN
275	camerastylo2.mov	10mp		Hamburg pu. 2snitt	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
276	camerastylo.mov	5mp		szökőkút	La Camera Stylo - Film Collection GmbH

	A	B	C	D	E
277	Steven Spielberg Film & Video Archive - -RG-60.4342	9mp		ffi ablaknál	Steven Spielberg Film & Video Archive - -RG-60.4342
278	camerastylo.mov	7mp		virágok 3snitt	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
279	sundaypeople3	3mp		bérház,ablakok	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNÁL
280	camerastylo.mov	4mp		táncoló pár	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
281	FOT_88_500_265_014.tif	8mp		ffi olvas foto	Jüdisches Museum Berlin
282	FOT 88-500-088-025.TIF	8mp		nő olvas foto	Jüdisches Museum Berlin
283	sundaypeople3	9mp		autofahrt- ég	Menschen am Sonntag - DVD IVÁNNÁL
284	camerastylo.mov	7mp		mosolygó nő	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
285				sirályok ujra (moholy)	MOHOLY DVD
286	camerastylo.mov	8mp		náci kikötő	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
287	camerastylo.mov	5mp		náci városkép	La Camera Stylo - Film Collection GmbH

	A	B	C	D	E
288	ZSIDO_UNNEP_Steven Spielberg - RG-60.2477_QT6_DV_PAL.mov	6mp		gyertyás asztal	Steven Spielberg Film and Video Archive - RG-60.2477
289	Sárgacsillag_41csillag_dep	6mp		utcán állnak	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
290	Sárgacsillag_41csillag_dep	6mp		pulnál állnak 3snitt	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
291	zsinagogas	4mp		ajtóra cetlit	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.2055.mpeg
292	zsinagogas	8mp		ajtóra cetlit közeli	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.2055.mpeg
293	IRAT	44MP		Stendal-i újságcikk Regina Jonas-ról	CENTRUM JUDAICUM
294	Sárgacsillag_41csillag_dep	6mp		csillagos férfiak	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
295	Sárgacsillag_41csillag_dep	6mp		szakállas ffi	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
296	camerastylo2.mov	5mp		brandenburgi kapu	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
297	camerastylo2.mov	5mp		nácizászlós ház	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
298	camerastylo.mov	4mp		vonatos	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
299	tanulok_RG600090_09132006_1443__num1257.mp4	6mp		kopasz szemüveges	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.0090

	A	B	C	D	E
300	camerastylo.mov	8mp		remegős zászlók	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
301	zsinagogas	4mp		tórát visznek	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.2055.mpeg
302	Sárgacsillag_41csillsg_dep	5mp		utcán mennek rendőrrel	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
303	zsinagogas	3mp		csillagos terítő	Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.2055.mpeg
304	camerastylo.mov	2mp		kikötő	La Camera Stylo - Film Collection GmbH
305	Sárgacsillag_41csillsg_dep	5mp		bőröndsvenk	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
306	Sárgacsillag_41csillsg_dep	8mp		pakol	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
307	Sárgacsillag_41csillsg_dep	7mp		sokan pakolnak	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
308	Sárgacsillag_41csillsg_dep	4mp		pakolnak	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
309	Sárgacsillag_41csillsg_dep	3mp		bőrönd autora 2snitt	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
310	Sárgacsillag_41csillsg_dep	26mp		alagutas	Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich

	A	B	C	D	E
311			sitály újra (moholy)		MOHOLY DVD- Impressionen vom alten marseiller Hafen (Vieux Port) 1929
312	ZSIDO_NO_POSTER3 _Woman Reading Poster On Wall USA Stock Video Footage .mov	5mp	plakát nő		gettyimages
313	IRAT	15mp	Leo Baeck levele Reginához		CENTRUM JUDAICUM
314	Sárgacsillag_41csillg_ dep	4mp	apa fiú		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
315	Sárgacsillag	10mp	táborba mennek 2 snitt		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
316	Sáergacsillag_transzpo rt	5mp	nácik vonatnál		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
317	Sárgacsillag_transzpor t	7mp	peronon sokan		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
318	Reichundrep38_zsidou gyek	6mp	bőrönddel kilépnek		Chronos Reich und Republic
319	Sárgacsillag_transzpor t	2mp	kordé peronon		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
320	Sárgacsillag_transzpor t	5mp	vagonra felszállnak		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
321	Sárgacsillag_transzpor t	4mp	becsukja		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich

	A	B	C	D	E
322	Sargacsillag_teresin	16mp	teresin propagandafilm		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
323	Sargacsillag_teresin	6mp	teresin propagandafilm		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
324	terezin.02	6mp	total+fekvő ember 2snitt		A town marked by tradedy__Chapters of Teresins History
325	Sargacsillag_teresin	4mp	nácik kerítés		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
326	terezin.02	5mp	halottak		A town marked by tradedy__Chapters of Teresins History
327	RG602114_05302006_1405_QT6_DV_PAL.mov	8mp	ülnek sorban		Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.2114
328	Sargacsillag_transzport	6mp	megérkezés		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
329	Sargacsillag_transzport	4mp	kislány a peronon		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
330	EMBEREK_ARCOK2_News Footage Getty Images UK mr_00022936.mov	17mp	arcok		gettyimages
331	EMBEREK_ARCOK3_News Footage Getty Images UK mr_00022947.mov	11mp	bajuszos		

	A	B	C	D	E
332	Sárgacsillag_aushwitz	4mp	nők állnak		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
333	Sárgacsillag_aushwitz	4mp	ffiak állnak		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
334	terezin.01	6mp	gyerekek totál		A town marked by tradedy__Chapters of Teresins History
335	Sargacsillag_teresin	2mp	teresin_propagandafilm_fiu		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
336	terezin.01	6mp	gyerekek 2snitt		A town marked by tradedy__Chapters of Teresins History
337	Brundibár.mp4	56mp	Brundibár GYERMEKOPERA, SZERZŐ:Hans Krása (terezini felvetel		Jewish museum in Prague.
338	Chronos_20_munkasel et	2mp	nő totál		Chronos - WELTBÜHNE BERLIN - Die Zwanziger Jahre
339	Sárgacsillag_transzpor t	18mp	vonat megy		Chronos_Der Gelbe Stern - Die Judenverfolgung im Dritten Reich
340	EMBEREK_ARCOK4_News Footage Getty Images UK mr_00022960.mov	10mp	emberek		gettyimages
341	tanulas3.mov	7mp	diákok		Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG-60.0501.mpeg

	A	B	C	D	E
342	critical past	2mp	rabbik		www.criticalpast.com
343	critical past	2mp	rabbi tórával		www.criticalpast.com
344	EMBEREK_ARCOK5_ News Footage Getty Images UK mr_00024038.mov	9mp	emberek táborban		gettyimages
345	EMBEREK_ARCOK5_ News Footage Getty Images UK mr_00024038.mov	4mp	pajeszos fiu		gettyimages
346	tanulas3.mov	7mp	diákok2		Steven Spielberg Film & Video Archive -- RG- 60.0501.mpeg
347	EMBEREK_ARCOK- News Footage Getty Images UK mr_00022935.mov	9mp	emberek felülről		gettyimages
348	Ruttmann	1mp	sinek AKT1		RUTTMANN